حكومەتی هەرێمی کوردستان ـ عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ پۆلی دەیەمی ئامادەیی

دانانی
لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە

چاپی نۆیەم ١٤٣٦ کۆچی ٢٠١٥ زایینی ٢٧١٥ کوردی

سەرپەرشتی زانستی: سادق ئەحمەد روستایی
سەرپەرشتی هونەری چاپ: عوسمان پیرداود کواز
ئاری محسن احمد
نەخشەسازی بەرگ و جێبەجێکردنی بژاری هونەری: ئاری محسن احمد
تایپ و نەخشەسازی ناوەڕۆك: ڕابەر عەبدولواحید محەمەد

پێشەکی

لێژنەکەمان، کە بە فەرمانی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستان پێکهاتووە، بەردەوامە لە بژارکردن و پێداچونەوەو دووبارە دارشتنەوەی پەرتوکەکانی زمان و ئەدەبی کوردی، هەردوو قۆناغی ناوەندی و ئامادەیی.

قورسایی کارەکەمان لەم پەرتووکەش دا خستە سەر هەردووبەشی ڕێزمان وئەدەب و ئەوەی بەپەسند زانرا بۆڕێکخستنەوەی پەرتووکەکە کرا، دیارە لەم پەرتووکەش دا ئەو ڕێبازەمان گرتەبەر کەلەمەو بەریش لەسەری دەرۆیشتین، ئەویش هێنانەوەی نموونەیە لە هەردوو زاری سەرەکی زمانی کوردی (کرمانجی ژووری و ژێری)، هەروەها زارەکانی تری کوردیشمان لەیاد نەکردووە.

پەرتووکی پۆلی دەیەمی ئامادەیی کراوە بەچەند تەوەرەیێک، یەکەمیان ڕێزمانە، کەبابەتەکان بەنموونەی تێکەڵ خراونەتە ڕوو، دەستووریان بۆ نووسراوەو ڕاهێنانیشیان بۆدانراوە، بۆیێ تکا لەسەر جەم مامۆستایانی بەڕێز دەکەین کە بە بایەخ و گرنکییەکی تەواو بابەتەکان بخوێنن و بەقوتابیانی بلێن.

تەوەرەی دووەمی پەرتووکەکە، بەشی ئەدەبە، کەباسی ڕێبازی کلاسیزمە لەئەدەبیاتی کوردی، بەهەموو زارە سەرەکییەکانی، نموونەی زۆرمان هێناوەتەوە، هەرنموونەیەکیش ئەوبەشەی دەست نیشان کردووە کە بۆ لەبەرکردنە، تکایە مامۆستایانی بەڕێز پابەند بن پێی. بەشی نموونەی ئەدەبیش، کەلەباسی چەند شاعیرێك پێکهاتووە، لەئەویش دا، هەوڵ دراوە هەموو لایەنێکی ژیان وبەرهەمی شاعیران ڕوون بکەینەوە، لەمیشدا دیسان دەست نیشانی ئەو برە کراوە کەبۆلەبەرکردن تەرخان کراوە، تکایە پابەندی بن.

دوا تەوەرەش، بەشی خوێندنەوەیە، کەپێویستە ئەم بەشەش گرنگی پێ بدرێت ونەخرێتە پشت گوێ و مامۆستایانی بەڕێز تادەتوانن بایەخی پێ بدەن.

دوا جاریش، داوا لەمامۆستایانی بەڕێز و بەئەمەکی زمان و ئەدەبی کوردی دەکەین کەبەهۆی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی پارێزگەکانیانەوە ئاگادارمان بکەنەوە لەهەر کەم وکورتی و ناتەواوێك کەلەکاتی گوتنەوەدا هەستی پێدەکەن بۆئەوەی لەچاپەکانی داهاتوودا چاك بکرێنەوە، دیارە هیچ بەرهەمێکیش بێ کەم و کورتی نابێ.

خوای گەورەش پشت و پەنای هەمووان بێ

لیژنەی بژارکردن و پێداچوونەوەو داڕشتنەوە

بەشی ڕێزمان

بابەتەكانی بەشی ڕێزمان

(ئامرازی بانگکردن)

١- ئەی شەهیدان، نامریٚ ناو و نیشانتان

٢- باپیرە، دەستیٚك جلی کوردیم کڕی.

٣- خوشکینە، فیٚری زانست بن.

٤- هۆ برای کوردم، بەیەکگرتن سەردەکەوین.

٥- ئادەی هەڤاڵانی پیٚشمەرگە، هیٚرش ببەن.

خستنەڕوو:

ئەگەر تەماشای ڕستەکانی لای سەرەوە بکەین دەبینین:

١- لە ڕستەی یەکەمدا

ئـ- بیٚژەی (ئەی) پەیڤیٚکە دویٚنراوی پـیٚ وریا کراوەتـەوە کـە (شـەهیدان) ە لەبەر ئەوە پیٚی دەگوتریٚت (ئامرازی بانگکردن).

ب- وشەی (شەهیدان) بانگکراوە، چونکە ئەو ناوەیە کە وریا کراوەتەوە.

٢- لە ڕستەی دووەمدا

ئـ- بیٚژەی (ە) دویٚنراوی پیٚ وریا کراوەتەوە کە نـاوی (بـاپیر)ە، لەبەرئـەوە پیٚی دەگوتریٚت (ئامرازی بانگکردن).

ب- وشەی (باپیر) بانگکراوە، چونکە ئەو ناوەیە کە وریا کراوەتەوە.

٣- لە ڕستەی سیٚیەم دا، (خوشکینە، فیٚری زانست بن) کە بە واتـای (ئـەی خوشکان، فیٚری زانست بن).

ئـ- بێـژەی (ە) دوێنـراوی پـێ وریاکراوەتـەوە، لەبەرئـەوە پێـی دەگوترێـت ئامرازی بانگکردن.   ب-   وشەی (خوشکین - خوشکان [1] بانگکراوە، چونکە ئەو ناوەیە کە وریا کراوەتەوە.

٤- لە ڕستەی چوارەمدا بێژەی (هۆ) وشەیەکە دوێنراوی پێ وریا کراوەتـەوە کە (برای کورد)ە لەبەرئەوە پێی دەگوترێت ئامرازی بانگکردن.

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا

ئـ- بێژەی (ئـادەی) پەیڤێکـە دوێنـراوی پـێ وریاکراوەتـەوە کـە (هـەڤاڵانی پێشمەرگە)یە، لەبەرئەوە پێی دەگوترێت ئامرازی بانگکردن.

ب- گرێـی (هـەڤاڵانی پێشمەرگە) بـانگکراوە، چـونکە ئـەو ناوەیـە کـە وریـا کراوەتەوە.

٦- ئەگەر جارێکی دیکە سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین و بەوردی سەرنجی ناوە بانگکراوەکان بدەین، دەبینین کە دەشێن ناوی بانگکراو: -

ئـــ- تـەنها پـەیڤێك بێـت وەك لـە ڕسـتەی (یەکـەم و دووەم و سـێیەم)دا دەبینرێت.

ب- یان گرێیەك بێت وەك لە ڕستەی (چوارەم و پێنجەم) دا دەبینرێت.

دەستوور:

١- ئـامرازی بـانگکردن:- ئـەو ئامرازەیـە کـە بـۆ بـانگکردن و وریاکردنەوەی کەسی دوێنراو بەکاردەهێنرێت.

٢- گرنگترین ئامرازی بانگکردن ئەمانەی خوارەوەن:

(ئەی ، هۆ، هەی، یێ، ە، ئادەی، ئا، ئۆ، هێ، ئەرێ)[1]

---

[1] ناوێکی کۆ کە بەهۆی ئامرازی (ە) ی بانگکردنەوە وریا دەکرێتەوە، نیشانەی کۆی (ان) دەبێتە (ین).

ڕاهێنان (١)

ئامرازی بانگکردن لەم ڕستانەی خوارەوە دەربهێنە.

١- ئەژدەهاك: ئەی دێوی لە (بیر) زراوچوو

ئەی ناشتای مارانت بەمێشك کردووە

٢- هەی سوار سواری، هەر تفەنگچی، دەست باتە تفەنگ

هەی ژنی جوان، ئارایشتی خۆی کا، بۆ ئاهەنگ

٣- نەسرین، ئەی ئەستێرەی بەیان،

ئەی جوان، ئەی شادەستەی جوانان

٤- هۆ مام بایز، وەرە بۆ ئێرە.

ڕاهێنان (٢)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بەم ئامرازانەی بانگکردن پڕبکەوە:-

(ئا ، ئادەی, ئەی، ئەها، ێ، ە)

١- .... مانگ، من و تۆ هەردوو هاودەردین.

٢- .... با بچین بۆ سەیری یارییەکە.

٣- پوور ....، نانەکەت بخۆ.

٤- .... کەپرەکە ڕووخا.

٥- کوڕ .... بەسەر شۆستەکەدا بڕۆ.

---

(١) لە کرمانجی ژووروودا ئەم ئامرازانە بۆ بانگکردن بەکاردێن جگە لەو ئامرازە هاوبەشانەی سەرەوە:

ئۆ: بۆ نێر و مێ وەکو: ئۆ ئازاد ، بابێ تە هات.

ێ، هێ: هەردووکی بۆ مێ بەکاردێت وەکو — کچێ فێری زانست ببە.

ئۆ، هۆ: هەردووکی بۆ نێر بەکاردێت وەکو — هۆ شڤان پەزێ خۆ باش بچەرینە.

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا بانگکراوەکان دەربهێنە و جۆرەکانیان دیاری بکە:

١- ئەی نەوجەوانانی وەتەن، سا پێشکەون ئازا بڕۆن.

٢- خەڵکە من بۆ خوا، وا پێتان ئەڵێم

ئەمە وەسیەتە، وا من لەسەر ڕێم

٣- ئادەی ئاری ئەو گۆڤارەم بۆ بهێنە.

٤- خوشکێ ژ ئاخافتنا دایکا خۆ، دەرنەکەڤە.

٥- ئا کوڕی باش، ئەو پیاوەم بۆ بانگ بکە.

(ئامرازی لێکدەر)

١- ئاشتی و دۆستایەتی، ئامانج و هیوای گەلانە.

٢- نە لە شار و نە لە دێ   نەمدی کەس وەك تۆ جوان بێ

٣- چەن بە ئاهەنگ، چەن سیحراوی!

ئەگەڕێ قاز یان مراوی

یان کۆتری حەوشی مزگەوت!

چەن خنجیلانەی لێ دێ ڕەوت!

٤- بەعسیە فاشستەکان، شار و شارۆچکە و گوند و مزگەوت و خوێندنگە و نەخۆشخانەکانی کوردستانیان کاولکرد.

٥- ئامانج نەهات بۆ کۆڕەکە، چونکە نەخۆشبوو.

خستەڕوو:

زۆر جار لە ئاخافتن و نووسیندا، لەبەر ڕەوانبێژی، یان لەبەر ئاسانی، یان بۆئەوەی ڕستە دووبارە نەکرێتەوە، دوو وشە یان دوو گرێ، یان دوو ڕستە، بەهۆی ئامرازێکەوە دەدەینە دەم یەك، بەو ئامرازانەی کە ئەم ئەرکە دەبینن دەڵێین: (ئامرازی لێکدەر).

لە ڕستەی یەکەمدا، لەجیاتی ئەوەی بە چەند ڕستەیەکی جیاواز بڵێین:

ئاشتی و دۆستایەتی هیوای گەلانە.

دۆستایەتی، هیوای گەلانە.

ئاشتی، ئامانج و هیوای گەلانە.

له لایەکەوە، وشەی (ئاشتی) و (دۆستایەتی)، لە لایەکی دیکەوە، وشەی (ئامانج) و (هیوا)مان، بەیاریدەی ئامرازی لێکدەرەوە کە بریتییە لە (و) داوەتە دەم یەك.

له هۆنراەکانی (گۆران) دا، لە لایەکەوە گرێی (نە لە شار)، لەگەڵ گرێی (نە لە دێ) دا، بەهۆی ئامرازی لێکدەری (و)ەوە دراونەتە دەم یەك، لە لایەکی دیکەوە، وشەی (قاز) و (مراوی) بەهۆی ئامرازی لێکدەری (یان)ەوە دراونەتە دەم یەك و له لایەکی دیکەشەوە دێرە هۆنراوەی (یا کۆتری حەوش و مزگەوت ...... هتد) کە ڕستەیەکی وتاداری سەربەخۆیە، بەهۆی ئامرازی لێکدەری (یا)وە دراونەتە دەم دێرە هۆنراوەکانی پێشووی.

ئەرکی ئەو وشە، یان ئەو گرێیانەی کە بەم شێوەیە دەدرێنە دەم وشە یان گرێکانی پێشوویان، پێکەوە ئەرکێکیان هەیە، یان وەکو ئەرکی وشە یان گرێکانی پێشوویانن بۆنموونە:

لە ڕستەی یەکەمدا (ئاشتی و دۆستایەتی) گرێیەکی ناوییە و نیهادی ڕستەکەن.

لە ڕستەی دووەمدا (نە لە شار) و (نە لە دێ) هەردووکیان گرێی هاوڵکارین و هەردووکیان تەواوکەری کارن.

لە ڕستەی سێیەمدا دەستەواژەی (قاز یان مراوی) گرێیەکی ناویە و بکەری ڕستەکەیە.

لە ڕستەکەیە چوارەمدا دەستەواژەی (شار و شارۆچکە و گوند و مزگەوت و خوێندنگە و نەخۆشخانە) گرێیەکی ناویە و بەرکارە.

ڕستەی پێنجەم لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتووە و بەهۆی ئامرازی لێکدەری (چونکە) دراونەتە دەم یەك.

دەستوور:

ئامرازی لێکدەر ئەو بێژەیەیە کە دوو وشە یان گرێ یان دوو ڕستە، بەیەکەوە دەبەستێت، هەریەکەیان بۆ گەلێك مەبەستی جیاواز بەکاردێن.

ئامرازی لێکدەر لە زمانی کوردیدا زۆرن، لەوانە:-

(کە، و ، تا، یان، بەڵام، یاخود، کەچی، جگە، بێجگە، لەگەڵ، نەك ، نەوەك، مەگەر، لەدواییدا، لەپاشدا، ....هتد).

ڕاهێنان (١)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە ئامرازی لێکدەری گونجاو پڕبکەوە.

١- خوشك .... براکە، مەڕەکانیان لە داوێنی چیاکەدا دەلەوەڕاند.

٢- سەهۆڵ .... گەرم بکرێت، جارێکی دیکە دەبێتەوە بە ئاو.

٣- من لێرە، ناجووڵێم .... ئەوان نەیێنەوە.

٤- ئەوان لە ئیشەکەی خۆیان بوونەوە .... ئێوە هێشتا هەر لە ماڵەوەن.

٥- سێوەکەم بۆ هەڵبگرە .... هەنارەکە.

٦- .... منداڵەکە دەگریا دایکی شیری بۆ ئامادە دەکرد.

٧- بڕۆن .... ئێوارێ، زوو بێنەوە.

ڕاهێنان (٢)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئامرازی لێکدەر دەربهێنە.

١- پیرەمێرد دەڵێت:

لە دەربەندیخان هەتا کەلیخان

ئەو ناوە یەکسەر شێواوە و وێران

شیوو هەردو بەرد تا لووتکەی بەرزان

پڕ لە وەیشوومە، بە گەڵا ڕێزان

٢- ئەگەر لە زستاندا بەفر و باران نەبارێت بەنداوەکان ئاویان کەم دەبێت.

٣- کارزان لەگەڵ هاوڕێکانیدا زۆر کۆشش دەکات، چونکە دەترسێت، کە لە تاقیکردنەوەکاندا دەرنەچێت.

٤- بێکەس دەڵێت:

ئەمڕۆ زەمانی عیلم و عیرفانـــــە

عالەم شەو و ڕۆژ وا لە فرمانـــــە

فەرقی نێر و مێ نییە بیـــــــزانە

هەستە، تێکۆشە تا خوێنت گەرمە

سەرپۆش فڕێدە چ وادەی شەرمـە

ڕاهێنان (٣)

بەهۆی ئامرازی لێکدەرەوە سێ گرێ دروست بکە لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە، بەمەرجێك ببنە:-

١- بکەر ٢- بەرکار ٣- تەواوکەری بەیاریدەی کار

ڕاهێنان (٤)

لەم ڕستانەی خوارەوە ئامرازی پەیوەندی، لێکدەر، بانگکردن جیابکەوە:

١- کە زۆر هات، قەواڵە بەتاڵە.

٢- کوردینە، یەکبگرن.

٣- ئاسۆو نەبەز، لەدوای ئێمەوە گەیشتنە هەولێر.

٤- ئەی خوێندکاری ژیر، لە وانەکانتدا کۆشش بکە.

٥- حەمدی دەڵێت:

کە ڕۆیشتی بەجارێ دڵ و جەرگ و هەناوم کەوت

کەچوویتە (تانە) تانە سەر گلێنەی هەردوو چاوم کەوت

ئەڵێن هاتوویتە (کوێت) بڵێ قوربانی کوێتی کەم ؟

کە نۆبەت بەر سەری نەحسی شکاوی بێ کڵاوم کەوت

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١- تا ئارەق نەڕێژیت، شیرینی ناچێژیت.

٢- بە پەلە هاتم، کەچی ئاری ڕۆیشتبوو.

(جێناوی لێکدەری (کە ، کو))

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- ئەم شارە کەشەقامی زۆرە، جوانە.

٢- کوردایەتی کەئەڤینێکی گەورەو بەهێزە، مانای بەرگرییە لەخاك ونەتەوەی کورد.

٣- ڕەواندز کەپایتەختی میرنشینی سۆران بوو، شارێکی خۆش ودڵگیرە.

٤- ئەو مامۆستایەی کەپێشمەرگەبوو، شەهیدکرا.

٥- ئەو خورتێن کوژبۆ میللەتی دخەبتن، سەرفرازن.

٦- ئەو کچا کو دچیتە دهۆکێ، دۆستا وەیە.

٧- ئەڤـ کتێبا کو لسەر مێژیێیە، یامنە.

خستنە ڕوو:

ڕستەکانی سەرەوە، هەر یەکەیان لە دوو ڕستەی سادە یا زیاتر پێکهاتوون، بەڵام ڕستەکان لێکدراون و بوونەتە یەك ڕستە، ئەو لێکدانەش بە یارمەتی پەیڤێك بوو کە پێی دەڵێن جێناوی لێکدەر . جێناوی لێکدەریش یان(کە) یان(کو) بۆیەش پێی دەگوترێت جێناوی لێکدەر، چونکە لە هەر ڕستەیەك لەم ڕستانە لەجیاتی ناوی کەسێك یان شتێك بەکارهاتووە کە لە پێشدا گوترابێت، دوو ڕستەش پێکەوە گرێدەدات بەزۆریش دەکەوێتە دوای ئەو ناوەی کە لە ڕستەی دووەم دا جێی دەگرێتەوە، لە ڕستەکەشدا جێناوی لێکدەر هیچ ئەرکێکی تر نابینێت.

١– له ڕستەی یەکەم دا، که ڕستەیەکی ئاوێتەیە و پێشتر دوو ڕستە بووە کە هەر یەکەیان ڕستەیەکی سادە بووە :

ئـ - ئەم شارە جوانە.

ب - ئەم شارە شەقامی زۆرە.

که هەر یەك لەم ڕستە سادانە، لـه نیهادو کـارێکی ناتـەواوو تەواوکـەر پێکهاتووە، بەڵام کە دراونەتە پاڵ یەك بۆئەوەی ڕستەیەکی ئاوێتەیان لێ پێك بهێنین، ئەوا هاتووین لە جیاتی پەیڤـەکانی"ئـەم شـارە"، کـە نـاوێکی گشتی دەست نیشان کراوە بە یارمەتی هاوەڵناوی نیشانەی (ئەم–ە)، بەڵام چونکە دوو ڕستەکەشی لە یەکتر داوە ئەوا ناومان لێناوە "جێناوی لێکدەر".

٢– لە ڕستەی دووەمیش دا، کە پێشتر لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتبوو :

ئـ– کوردایەتی مانای بەرگری یە لە خاك و نەتەوەی کورد.

ب– کوردایەتی ئەڤینێکی گەورەو بەهێزە.

هەریەك لەم ڕستانەش لە نیهادو کارێکی ناتەواوو تەواوکەر پێکهاتووە. بەڵام ئێمە هاتووین لە جیاتی دووبـارە کردنـەوەی پـەیڤی "کوردایـەتی" کـە ناوێکی واتاییە پەیڤی"کە" مان بەکارهێناوە، کە جێنـاوی لێکـدەرە، چـونکە دوو ڕستە سادەکەی لێکداوە.

٣– هەر بەم جۆرە، لە ڕستەی سێیەمیش دا کەلە دوو ڕستەی سادەی

ئـ– ڕەواندز پایتەختی میرنشینی سۆران بوو.

ب– ڕەواندز شارێکی خۆش و دڵگیرە "ڕەواندز" مان لابردووە لە جیاتی ئـەو پەیڤە "کە" مان بەکارهێناوە کە جێناوی لێکدەرە.

٤– ڕستەی چوارەمیش هەر بەو جۆرە.

٥- له ڕستەی پێنجەمیشدا ، کە ڕستەیەکی ئاوێتەیەو پێشتر له دوو ڕستەی سادە پیکهاتووه:

١- ئەو خورت سەرفرازن

٢- ئەو خورت ژبۆ میللەتی دخەبتن.

هەردوو ڕستەکە دراونەتە پالْ یەك بۆئەوەی ڕستەیەکی ئاوێتەیان لێ پێك بێت، لەجیاتی وشەی(ئەو خورتێن)ی رستەی دووەم، کەناوێکی دەست نیشانکراوە، پەیڤی"کو"مان بەکار هێنایەو جێی گرتووەتەوە،هەروەسا دوورستەکەشی لێکداوە. ژبەر هەندێ دبێژینێ"جێناوی لێکدەر".

٦- لەرستەی شەشەم دا، کەرستەیەکی ئاوێتەیەو پێشتر لەم دووڕستە سادەیە پێکهاتبوو

١- ئەو کچ دۆستا وەیە.

٢- ئەو کچ دچیتە دهۆکێ.

لەجیاتی پەیڤی(ئەو کچ) لەڕستەی دووەم دا،وشەی (کو) بەکار هاتووەو جێی گرتووەتەوە ودوو رستەکەشی لێکداوە،ژبەر هندێ دبێژینێ (جێناوی لێکدەر).

٧- ڕستەی حەفتەمیش، کەرستەیەکی ئاوێتەیە لەدووڕستەی سادە پێك دێت.

١- ئەڤ کتێب یامنە.

٢- ئەڤ کتێب ل سەر مێزێ یە.

لەجیاتی پەیڤی "ئەڤ کتێب" لەرستەی دووەم دا، وشەی "کو" بەکارهاتووەو جێی گرتووتەوە، هەروەها دوو رستەکەی لێکدراوە ، بۆیێ پێی دەگوترێت جێناوی لێکدەر.

دەستوور:

١- جێناوی لێکدەر ئەو پەیڤەیە کە لە جیاتی ناوی کەسێك یان شتێك بەکاردەهێنرێت کە پێشتر گوترابێت، هەروەها دوو ڕستەش پێکەوە گرێ دەدات و لە ڕستەیەکدا ڕێکیان دەخات.

٢- جێناوە لێکدەرەکان ئەمانەن : کە، کو

٣- بە زۆری جێناوی لێکدەر دەکەوێتە دوای ئەو ناوەوە کە لە ڕستەی دووەم جێی دەگرێتەوە:

ڕاهێنان (١)

ئەو ڕستانە دیاری بکە کە جێناوە لێکدەرەکان پێکەوەی بەستوون:

١- ئەو کەسەی کە منداڵی خۆی باش پەروەردە دەکات نیشتمان پەروەرە.

٢- ئەو ڕەزێ کو تە کێلای، یێ بابێ منە.

٣- مامۆستایان کە ڕەنجی فێرکردن پێشکەش بە هاونیشتمانیان دەکەن پێشەوای گەلن.

١- ئەڤ پارێ کو تو بەلاڤ دکەی، سامانێ میللەتیە.

٢- ئەو مامۆستایێ کو وەدیتی، پسپۆڕێ ئەندازێیە.

٣- کوردستانی عیراق کە بە خوێنی شەهیدان ئازاد کرا، پێشکەوتووە.

ڕاهێنان(٢)

ڤان ڕستان شلۆڤە بکە :

١- ئەو خوێندکارێ کو مە دوهی دیتی، خارزایێ تەیە.

٢- ئەو گەلەی کە بە ئازادی بژیت، سەرفرازە.

(ڕستەی ئاوێتە)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- کەرکوك کە لە مێژوودا بە "ئارابخا"ناوبراوە، شارێکی کوردستانە

٢- نەت زانیوە کە چیرۆکی مەم و زین بە شاکاری خانی دادەنرێت؟

٣- ئەو هۆزانێن کو تە ژبەرکرین، گەلەك خۆشن.

٤- نەت بیستووە کە هێز لە یەکگرتن دایە؟

٥- تە نەبیستییە، کو دلۆڤانیێ خوێندنا خۆ تەواو کریە.

خستنە ڕوو:

هەریەك لەم ڕستانەی سەرەوە لە بنچینەدا لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە کە پاشان بە یارمەتی جێناوی لێکدەر، یان ئامرازی لێکدەری "کە"و"کو" لێکدراون و بوونەتە ڕستەیەکی ئاوێتە، ڕستەکانیش کە لێکدراون، یەکێکیان ڕستەی سەرەکییە کە پێی دەگوترێت "شارستە"کە ڕستەیەکی بنجی و سەربەخۆیە لە ڕووی واتاوە، وشەی لێکدەریشی پێش نەکەوتووە، بەڵام ڕستەیەکی تریشی تێدایە کە پارستەیە کە ڕستەیەکە لە ڕووی واتاوە سەربەخۆ نییە، ئەو بەشەیە کە جێناوی لێکدەر یا ئامرازی لێکدەری پێش دەکەوێت، سەر بە شارستەکەیە، بۆ نموونە لە ڕستەی یەکەم دا کە ڕستەیەکی ئاوێتەیە "کەرکوك شارێکی کوردستانە " شارستەیە بەڵام "کە لە مێژوودا بە ئارابخا ناوبراوە" پارچە ڕستەیەکی سەربەخۆو سەرەکی نییە، بەڵکو سەر بە شارستەکەیە، دیارە جێناوی لێکدەری (کە)ی کەوتۆتە پێشییێ بۆیە دەتوانین بە ئاسانی (پارستە)لە (شارستە) جیا بکەینەوە، دیارە چ پارستەکە یان شارستەکە هەر یەکەو(کاری) خۆی هەیە، بەم پێیە ڕستەی ئاوێتەچەند کاری تێدا بێت ئەوەندە پارستەو شارستەی تێدا دەبێت.

دەستوور:

١- ڕستەی ئاوێتە لە دوو ڕستەی سادە یان پتر پێکدێت، بە یاریدەی وشەی لێکدەر (جێناوی لێکدەر، ئامرازی لێکدەر)ی (کە،کو)دەدرێنە پاڵ یەکتر.

٢- لە ڕستەی ئاوێتە دا ئەو بەشەی کە بنجی و سەربەخۆیە پێی دەگوترێت "شارستە "بەلآم ئەو بەشەی کە بنجی نییە و واتای بەستراوە بە واتای شارستەکەوە پێی دەگوترێت "پارستە"

٣- وشەی لێکدەر لە ڕستەی ئاوێتەدا هەمیشە دەکەوێتە پێش "پارستە"وە، لەبەرئەوە بە سانایی دەتوانین لە ڕستەی ئاوێتەدا، شارستە لە پارستە جیا بکەینەوە.

٤- ژمارەی کارێن ڕستەی ئاوێتە، ژمارەی بەشێن وێ دەردخەن، واتە لە ڕستەی ئاوێتەدا، چەند (کار) هەبن ئەوەندە بەشە ڕستە ژی دەبن.

٥- وشەی لێکدەر یان دەبێتە "جێناوی لێکدەر"یان "ئامرازی لێکدەر" ئەگەر لە بڕی ناوێك یان جێناوێك بەکارهات ئەوا جێناوی لێکدەرە، وەك ئەڤ کتێبا کو لسەر مێزێ یە یا هەڤالێ منە.

بەلآم ئەگەر دوو ڕستان لێك بدات ئەوا دەبێتە ئامرازی لێکدەرو جێی هیچ ناوێك ناگرێتەوە وەك :

نەت بیستووە کە هەولێر پایتەختی هەرێمی کوردستانی عیراقە.

ڕاهێنان (١)

ئەمانە لە ڕستەی ئاوێتە بەکار بێنە:

١- کە شاعیرێکی مەزن بوو.

٢- کە کوردستان ئاوەدان دەکەنەوە.

٣- کو تە فرۆشتی.

٤- کە تۆ دیوتە.

٥- کو سالار ب دویڤ زانستیێ دگەڕێت.

٦- کو حکومەتا هەرێما کوردستانێ پرۆژێن مەزن ڤەدکەت.

٧- کە گوندێکی خۆش بوو.

ڕاهێنان (٢)

وشەی "کە" و"کو" هەریەکەیان لەدوو ڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێك جارێك جێناوی لێکدەرو جارێکیش ئامرازی لێکدەر بن.

ڕاهێنان (٣)

ئەم بۆشاییانە بەجۆرێك پڕبکەوە کەڕستەی ئاوێتەیان لێ پێك بێت.

١- من بیستییە،..................

٢- ئەم دزانین.....................

٣- گۆران..............لەهەڵەبجە لەدایك بووە.

٤- هەڵەبجە کە..............شارێکی گەورەی کوردستان بوو.

٥- ئەوەی کە نیشتمان پەروەر بێت.................. .

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١- ئەو کوردەی کەخەباتی کردووە، شایانی ڕێزلێنانە.

٢- ئەو تۆلازێ کو دوهی هاتی، پسمامێ تە بوو.

(دروستکردنی ناوی واتایی)

١- کاکی برا هۆ کاکی کورد
لە هەرکوێ هەی شەنی یاگرد
وەرە تۆزێ گوێی پیاوەتی
شل کە بۆ لای کوردایەتـــی

(کامل ژیر)

٢-

ئـ- جاران پەنـاگـەی شەوانـم
ئامێزی ئاوەڵای ژن بـــوو
گەرمی و نەرمی ئەو ئامێزە
مایەی حەسانەوەی من بوو

(هێمن)

ب-کوشتم تەب داخا دوو چاڤا
تیـــرکو بـــەردا بـــوو هنـاڤا
نەشـــیام ئـەز باڤێـم دوو گاڤا
ژ کـــویـری و ســـارییـا برینێ

(تاهرێ روشدی)

٣- هەر لە زاخۆ هەتا کرماشان
پرسەیە ،ماتەمە ، بەخۆدادان
لە مەهاباد هەتا سلێمانـــی
ناڵە ناڵە لەباتی گۆرانـــــی

(گۆران)

٤- ڕەفتارت زۆر شیرینە
کردارت زۆر ڕەنگینە
دیدارت مایەی ژینــە
دووریت کول و برینــە

(شێرکۆ ئەحمەد)

٥- مخابن بۆجهیٚ کوردا
نهۆلێ بویه ئێڤاریٚ
هەتائەڤرۆ دخەو دامان
بسەر داهات شەڤا تاری

خستنە ڕوو:

لە بەرنامەکانی سالانی پێشوودا و لە بابەتی دابەشکردنی ناو لە ڕووی هەبونەوە، زانیمان کە ناوی واتایی دوو جۆرە، جۆری یەکەم ئەو ناوانەن کە لە بنچدا ناوی واتایین، دەستکردو دروستکراونین وەك ناوەکانی، شەرم، هۆش، هێز. جۆری دووەم ئەو ناوە واتاییانەن کە دەستکردو دروستکراون و ئەم دروست کردنەش بە پێی دەستوورو بنەمای تایبەتیەوە بەرێوەدەچێت. جا بۆ ڕوونکردنەوەی چۆنیەتی دروستکردنی ناوی واتایی، ئەگەر سەیرێکی نموونەکان بکەین دەبینین:

١- لە دوو دێرە هۆنراوەی یەکەم دا، دوو ناوی واتایی دروستکراوهەن، (پیاوەتی)و(کوردایەتی) ئەم دوو ناوە بوونی سەربەخۆیان نییە، تەنیا لە بیرو هزردا هەستیان پێ دەکرێت، یەکەمیان لە ناوی (پیاو)و پاشگری (ەتی) دووەمیشیان لە ناوی (کورد) و پاشگری(ایەتی) دروستکراوە.

٢- لەدوو دێرە هۆنراوەی ژمارە (٢)ی لقی(ب)دا، دیسان دووناوی واتایی (گەرمی)و(نەرمی)بەرچاو دەکەون، ئەڤ دووناوەژی ژ(هاوەڵناو)وپاشگری (ی) هاتینە دروستکردن.

لەپارچە هۆنراوەی لقی (ب)ش دا، دووناوی (کویری-قووڵی)و(ساری-ساردی)هەن،کەهەردووکیان ناوی واتایین ولە(هاوەڵناو)و پاشگری(ی)هاتینە دروستکردن.

٣- ئەگەر دێڕە هۆنراوەکانی ژمارە (٣) بخوێنینەوە، دەبینین هەردووناوی واتایی (پرسە) و(ناڵە)، بەپێی یەك دەستوور دروستکراون، کەئەو ژی بریتییە لەرەگی کار لەگەڵ پاشگری (ە)، چونکە (پرسە) لەرەگی کاری چاوگی (پرسین)و(ناڵە)ش لەرەگی کاری چاوگی (ناڵین)، لەگەڵ پاشگری (ە) هاتینە دروستکردن.

٤- هەروەها لەدێڕە هۆنراوەکانی ژمارە چواریش دا، ناوە واتاییە دروستکراوەکانی (ڕەفتار، کردار، دیدار) لە قەدی چاوگ وپاشگری (ار) دروست کراون.

٥- هەروەها لەدێڕە هۆنراوەکانی ژمارە(٥)یش دا، ناوی واتایی(خەو) بەرچاو دەکەوێت، کەرەگی کاری چاوگی (خەوتن)ەو هەرخۆشی بووە بە ناوی واتایی.

دەستوور:

ناوی واتایی، ناوێکە خۆی لەخۆیدا بوونی سەربەخۆیی نییە، بەڵکو لە هزرو خەیاڵدا پەیدا دەبێت، ئەم جۆرە ناوەش دەکرێت بە:

ئـ- ناوی واتایی بنجی: کەهەر خۆی لەبنەڕەتدا ناوێکی واتاییە.

ب- ناوی واتایی دەستکرد(دروستکراو): بەم جۆرە دهێتە دروستکردن.

١- ناو لەگەڵ پاشگرێك، بەزۆریش پاشگرە بەکار هاتووەکان ئەمانەن،

(ی ، ەتی ، یەتی ، ایەتی ، ێتی ، ینی ، اتی ، یی).

٢- هاوەڵناو لەگەڵ پاشگرێك: پاشگرەکانیش بەزۆری ئەمانەن،

(ی ، یەتی، (ێتی)،(ایی، ە، اتی، ا)

ئەم پاشگرانەش دەخرێنە سەر:

ئـ– هاوەڵناوی چۆنی وەك: ڕەشی، باشی، بڵندی.

ب– هاوەڵنـاوی بکـەری داڕێـژراو وەك:نووسـەری، دانـایی، زانایی.

پ– هاوەڵناوی بکەری لێکدراو وەك: گەشبینی، گیانبازی.

٣– ڕەگی کار لەگەڵ پاشگری (ە) وەك: پرسە.

٤– جـاری وا هەیـە ڕەگـی کـار خـۆی دەبێتـە نـاوی واتـایی وەك:خەو،جەنگ،ڕەنج.

٥– قەدی چاوگ لەگەڵ پاشگری (ار) وەك: کردار– مردار (مرار).

٦– هەموو چاوگەکان وەکو ناوی واتایی بەکار دێن.

٧– ناوی واتایی، وەکو هەرناوێکی تر، دەبێتە(نیهـاد، بکـەر، بـەرکار، تـەواو کەری یان (دیارخەری) ناو، تەواوکەری بەیاریدە، تەواو کەری کاری ناتەواو).

ڕاهێنان (١)

لـەم دێـڕە هۆنراوانـەدا، نـاوە واتاییـە دروسـتکراوەکان دەسـت نیـشان بکـەو جۆری دروستکردنەکەشیان دیاری بکە :

١–بە منداڵی لە لێوی ئاڵی تۆم ئەستاندوە ماچێ
بە پیریش لەزەتی ئەوماچە شیرینەم لە بیر ناچێ

٢– لێ هیڤی دکەم ژ موستە عیدان
حەرفان نەگرن ژ موستە فیدان
ئەڤ نامە ئەگەر خراپە گەر قەنج
کێشایە مە دگەل وی دووسەد ڕەنج

٣- جوامێری و هیمەت و سەخاوەت

مێرینی و غیرەت و جەلادەت

ئەو خەتمە ژ بۆ قەبیلی ئەکراد

وان دانە بە شێرو هیمەت و داد

ڕاهێنان (٢)

ئـــەم نـــاوە واتاییـــە دروســـتکراوانە، چـــۆن دروســـتکراون ، دەســـتووری دروستکردنیان بنووسە:

خۆشەویـستی،کرێتی ، کۆخـــە، برســـییەتی، تەقـــە، دۆســـتاتی، مرۆڤینـــی کورێنی، گەرما.

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١- جیاوازی لە نێوان ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی چییە؟

٢- پێنج چاوگی دەنگی بهێنەوەو ناوی واتاییان لێ دروست بکە.

ڕاهێنان (٤)

لەم ڕستانەدا، ئەو پەیڤەی هێڵی بەژێردا کێشراوە شلۆڤەی بکە:

١- زانایی سەرچاوەی کامەرانییە.

٢- کار بە ناڵەو گریە چارەسەرناکرێت.

٣- ئەم کێشەیە ئارامی دەوێت.

٤- ئاخافتنا زۆر بۆ مرۆڤی کرێتییە.

(هاوەڵناوی ژمارەیی)

١- هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی

١- ئەم نمونانە بخوێنەوە

خاڵۆ خاڵۆتەن کەم واچە خاڵـــــۆ
خاڵۆ دەم وەبان خالاْنت مـــــــاڵۆ
شەرت بۆمن جەداخ خاڵۆ خاڵۆی تۆ
خۆم کەرۆ وەکوڕ چواردە ساڵەی نۆ (مەولەوی)

٢- بیست و حەوت ساڵە من ڕەنجبەری تۆم
بە نان و ئاوو جل و بەرگی خـــــــــۆم
خزمەتم کردی لە ئێـــــــــــران و ڕۆم (بێکەس)

٣- دلبەریْ ئیرۆ سەحەر ئاڤێتە جەرگیْ من دوو دۆخ
یەك لسینە یەك لدلدا لەو ژ من تێن ئاخ و ئۆخ (مەلای جزیری)

٤- تا فەلەك دەوری نەدا سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو
کەوکەبی ماهی موبارەك تالعی پەیدا نەبـــــوو (نالی)

٥- هەزار ئەفسوون و جادووی پێوە ئاوێزانە ئەم ڕیشە
عیلاجی گەر ببیْ یا گوێزە یا گوێزانە ئەم ڕیشە (شێخ ڕەزا)

٦- سیْ چوار قوتابی لە پۆلەکەماندا زیرەکن.

خستنە ڕوو:

ئەگەر ئەم نموونانە بخوێنینەوە دەبینین لە:

١- لە نموونەی یەکەم دا هاوەڵناوێکی ژمارەیی بەکارهاتووە کەوتۆتە پێش ناوی (ساڵ)ەوە، بەم جۆرە هاوەڵناوەکە وەسفی ناوی ساڵ دەکات و سنوورێك بۆ ژمارەی ئەو ساڵانە دادەنێت کە چواردە ساڵن . هەروەها ئەگەر وردتر تەماشای نیوە دێڕە هۆنراوەکە بکەین دەبینین هاوەڵناوی (چواردە) بەبێ یاریدە لە پێش ناوەکە دانراوە.

٢- لە نموونەی دووەمیش دا هاوەڵناوی ژمارەیی (بیست و حەوت) کە هاوەڵناوێکی ژمارەیی لێکدراوە لە دوو هاوەڵناوی ژمارەیی سادە دروست بووە. یەکەمیان بیست و، دووەمیشیان حەوت ، ئەم دوو هاوەڵناوە ژی بە ئامرازی (و) هاتینە لێکدان، دیسان ژی لەپێش ناوی (ساڵ) دانراوە بۆئەوەی وەسفی ناوەکەی پێبکەین وسنوورێك بۆ ژمارەی ساڵەکان دابنرێت، ئەم هاوەڵناوەش هەر بەبێ یارمەتی لەپێش ناوەکە دانراوە.

٣- لە نموونەی سێیەمیش دا هاوەڵناوە ژمارەییەکانی (دوو) و (یەك) کەهەر یەکەیان خراونەتە بەر دەمی ناوێکەوە بۆ ئەوەی وەسفی ناوەکەیان پێ بکرێت و دەست نیشانی ژمارەی ئەو (دۆخ) انەی پێ بکرێت کەلەسینەو دڵییان داوە، واتە سنوورێك بۆ ژمارەی ناوەکە دانراوە، ئەم کارەش بەبێ یارمەتی کراوە.

٤- لە نموونەی ژمارە چواریش دا دیسان دەبینین هاوەڵناوی (سەد) بەبێ یاریدە لەبەر دەم ناوی (کەوکەب) دانراوە بۆئەوەی دەست نیشانی ژمارەی کەو کەبەکان بکات و وەسفی ناوەکەشی پێ بکرێت.

٥– هەروەها لەنموونەی پێنجەمیش دا هاوەڵناوی ژمارەیی (هەزار) بەبێ یاریدە لەبەر دەم ناوی لێکدراوی (ئەفسوون وجادوو) دانراوە.

بۆئەوەی دەست نیشانی ژمارەیان بکات و وەسفیشیان بکات.

٦– لەرستەی شەشەم دا هاوەڵناوی (سێ چوار)لەپێش ناوی قوتابی دانراوەو بەبێ یاریدە وەسفی ناوەکەی پێکراوەو سنوورێکی داناوە بۆ ژمارەی قوتابییەکان، بەلاّم چونکە گومان لەژمارەکە هەیە بۆیی لەنیوانیان دا هیچ ئامرازێکمان دانەناوە.

دەستوور:

هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی، هاوەڵناوێکە ناوەکەی دوای خۆی واتە ناوە تەواو کراوەکەی بەژمارە دەست نیشان دەکات وسنورێك بۆ ژمارەکەی دادەنێت.

١– ئەو ناوەی لە دوای هاوەڵناوە ژمارەییە بنجییەکەوە دێت، سادە بێت یان ناسادە، دەبێت تاك بێت. بەلاّم کە دەگوترێت مندالّە چواردە سالاّنەکە. ئەوا (چواردە سالاّن) دەبێتە گرێی هاوەڵناویی. یان (بە شەش ڕۆژان کارەکەم تەواوکرد) ئەوا (شەش ڕۆژان) گرێی هاوەڵکارییە.

٢– هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی بەبێ یاریدە دەخرێتە پێش ناوە تەواوکراوەکەوە، بەلاّم ئەگەر (ی) ئامرازی دانەپالّ خرایە نێوانیان ئەو کاتە هەردووکیان پێکەوەدەبنە گرێی هاوەڵکاری کاتی وەك:

شۆڕشی کورد لە یازدەی ئەیلوول دا بەرپابوو.

که لێرەدا (لە یازدەی ئەیلوول) گرێیەکی هاوەڵکاری یە، یان دەتوانین بڵێین وەك ژمارەی ڕێکخستنی لێ دێت و ئەم شێوەیەش بەزۆری لەگەڵ مانگەکان دا بەکاردێت.

٣- ئەگەر دوو ژمارە بەدوای یەکەوە هاتن و گومان لە ژمارەکە هەبوو ئەوا لە نێوانیاندا ئامرازی (و)ناهێتە دانان وەك:

پێنج شەش سێوم خواردن . کەلێرەدا ژمارەکە گومانی لێ دەکرێت چونکە لەوانەیە زیاتر یان کەمتر بێت لە(پێنج شەش)

٤- هەرسێ هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی (هەشت، نۆ، دە) پێکەوە دێن بەبێ ئامراز بۆ نموونە دەگوترێت (هەشت نۆ دەپیاوهاتن)

٥- لەژمارە بیست بەولاوە کەگومان لەژمارەکە بکرێت سەرەگرێیەکان دەگوترێن وەك:

بیست سی کەس هاتن.

چل پەنجا قوتابی دەرچوون.

٦- ژمارە (دە) و دەجارەکانی (سەد، هەزار،.......هتد) دەکرێت نیشانەی کۆیان بخرێتە سەر و بگوترێت:

دەیان پێشمەرگە شەهید کران.

سەدان ئوتومبێل لەوێستگەدا وەستاون.

ب هەزاران کورد هاتنە کیمیا باران کرن.

٧- هەر کاتێك بمانەوێت بڕی شتێك دەست نیشان بکەین وشەیەك دەهێنین کەئەو بڕە دەست نیشان بکات ولەدوای ژمارەکەوە بەکاری دەهێنین وناوە ژمێراوەکەی پێ دەکەین بەناوێکی لێکدراو، وەك:

سێ کیلۆ شەکرم کـــــڕی.

پێنج جەواڵ گەنمی بۆناردم.

هەندێك لەم پەیڤانەش بریتین لە:

ئـ- نەفەر ← بۆمرۆڤ پێنج نەفەر کەبابمان کڕی.

ب- سەر ← بۆئاژەڵ هەشت سەر بزنم هەیـــە.

پ- دەست ← بۆجلك ونوێن دوودەستە نوێن وچوار دەستە جلکم بۆ نارد

ت- بەرگ ← بۆ پەرتووك سێ بەرگ پەرتووکی ڕێزمانم کڕی.

ج- چاوە ← بۆژوور خانووەکەمان سێ چاوەی هەیە.

چ- پارچە ← بۆزەوی سەد پارچە زەوی بەسەر مامۆستایان دا دابەشکران.

ح- بن، بنە ← بۆدار و درەخت شەش بنەدارم بڕی.من شەش بنێن دارا بڕین.

خ- دانە ← بۆشتی ژمێراو دوودانە قەڵەمم لەم جۆرە هەیە

د- جووت ← بۆپێڵاو وگۆرەوی سێ جووت پێڵاوم هەیە.

٨- پەیڤی(ئەوەندە- هەندە) هاوەڵناوی ژمارەیی نادیارەو لەسێ تا نۆ دەگەیەنێت وەك:

بیست وئەوەندە ساڵە تۆم نەدیوە.

پەنجاو ئەوەندە ساڵە بەرلەئێستا بێکەسی شاعیر کۆچی دوایی کرد

٩- ژمارەی بنجی سادەلە (یەك)ەوە دەست پێدەکات تا (نۆ).بەژمارەکانی (دە، بیست، سی، وچل و.........هتد) دەگوترێت (سەرەگری) .

١٠- ژمارەی بنجی لێکدراویش بەم جۆرە پێك دێت :

ئـ- لەدوو ژمارەی بنجی تێکەڵ وەك : یازدە، دوازدە، هەژدە

ب- لەدووژمارەی بنجی سادە، یان زیاتر کەبەهۆی ئامرازی (و) درابنە دەم یەکتر وەك :

بیست ودوو، چل وشەش، سەد وچل و پێنج .

پ- لە دوو ژمارەی بنجی سادە بەبێ یارمەتی ئامرازی (و) درابنە دەم یەکتری وەك:

چوار پێنج ، شەش حەفت.

ت- بەهۆی بەکارهێنانی پەیڤی دەست نیشان کردنی بڕی ناوەکە کە دەخرێتە پێش ناوەکەوە وەك:

دووسەر مەڕم هەیە .

کەلێرەدا (دووسەر) دەبێتە ژمارەیەکی بنجی لێکدراو.

١١- ئەگەر دووژمارەی بنجی لەیەك خانەدابن (یەکان، دەیان، بیستان، سییان........هتد)، ناوە ژمێراوەکە دەکەوێتە دوای هەردووکیانەوە وەك چار پێنج مرۆڤ هاتن (چار، پێنج، لەخانەی یەکانن)

چل ودوو چل وسێ کچ لەم قوتابخانەدا دەخوێنن. (هەردووکیان خانەی چلانن)

بەلأم ئەگەر دووژمارە بنجییەکە لەیەك خانەدا نەبن وهەریەکەیان سەربەخانەیەکی جیاواز بێت ئەواپێوستە لەدوای هەریەکەیان ناوەژمێراوەکە باس بکرێت وەك:

نۆزدەپیاو بیست پیاودەبوون :ڕەوانیە بگوترێت :نۆزدە بیست پیاو دەبوون .سی ونۆ کەس چل کەس کوژران. ڕەوانیە بگوترێت سی ونۆ چل کەس کوژران.[1]

---

[1] گەلێك جاریش لەتوانا دا هەیە بگوترێت نەه دەه زەلام هاتن یان نۆدەپیاو هاتن بەلأم ئەم جۆرە دەربڕینە زۆر دروست وراست نیە، ڕاستییەکەی ئەوەیە بگوترێت نەه زەلام دەه زەلام هاتن.

تێبینی:

ژمارەی بنجی لەگەڵ وشەی تردا بەکاردێن وئەوکاتە هاوەڵناوی لێکدراو دروست دەکەن وەك:

مانگی چواردەشەوە	(چواردەشەوە)
گندۆرەی سیٚ مانگی	(سیٚ مانگ)
منداڵی یەك ساڵەٚ	(یەك ساڵە)

ڕاهێنان (١)

ئەم بۆشاییانە بەپەیڤێکی گونجاو پڕبکەوە:

١- حەفت.......... جلکم بۆخوشکەکانم کڕی.

٢- هەزار........ پەرتووك بۆپەرتووکخانەی قوتابخانەکەمان بەدیاری هات.

٣- ئەڤرۆ من سیٚ........ بزن ژبازاڕی کرین.

٤- باخچەوانەکە شەش.......... درەختی سێوی چاند.

٥- مام پیرۆتی دوو........... زەڤی ل گوندیٚ مەهەنە.

ڕاهێنان (٢)

لەم ڕستانەدا هەر پەیڤێك کەهێڵی بەژێردا هاتووە شلۆڤەی بکە:

١- دوهی ئازادی سیٚ دانە قەڵەم کرین.

٢- من بیست برادەرو تۆ یازدە برادەرت هەنە.

٣- ویٚ چارپێنج خانی ل دهۆکیٚ فرۆتن.

٤- هەزاران سەرباز لەجەنگ دا بەشدار بوون.

٥- وان دوو کاڤرێن قەلەو ڤەکوشتن.

ڕاهێنان (٣)

١- جیاوازی لەنێوان ژمارەی بنجی لێکدراو بەهۆی ئامرازێکی لێکدەر و ژمارەی لێکدراو بەبێ ئامرازی لێکدەر چییە؟ بەنموونەوە ڕوونی بکەوە.

٢- جیاوازی لەنێوان پەیڤە هێڵ بەژێر داهاتووەکانی ئەم دوو ڕستەیە چییە؟

ئا- لەڕۆژی پێنجی ئاداردا گەلی کورد ڕاپەڕی.

ب- تەمەنی لەزگینی برام پێنج ساڵە.

(هاوەڵناوی ژمارەیی)

٢- هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

ئا- قوتابیی یەکەم هەموو ساڵێك لە لایەن وەزارەتی پەروەردەوە خەڵات دەکرێت.

ب- یەکەم قوتابی هەموو ساڵێك لە لایەن وەزارەتی پەروەردەوە خەڵات دەکرێت .

پ- قوتابییا ئێکێ(یەکێ) هەمی ساڵان ژ لایێ وەزارەتا پەروەردێ ڤە دهێتە خەڵات کرن.

٢-

ئا- ئەندازیاری سێیەم دەرچووی زانکۆی دهۆکە.

ب-سێیەم ئەندازیار دەرچووی زانکۆی دهۆکە.

پ- ئەندازیارێ (ئەندازیارا) سێیێ ژ زانکۆیا دهۆکێ دەرچوویە.

٣-

ئا - دووەمین (دووهەمین) کۆنگرەی مامۆستایانی کورد لە ساڵی ١٩٦٠ز لە شەقلاوە گرێدرا.

ب- کۆنگرێ دوویێ یێ مامۆستایێن کورد ل ساڵا ١٩٦٠ز ل شەقلاوە هاتە گرێدان.

٤-

ئا- لە دەیەمین ساڵیادی ڕاپەڕینی گەلی کوردستانا هەزاران سڵاو بۆ گیانی پاکی شەهیدان.

ب- ل سالْيادا دەيىْ (دەھىْ) ڕاپەڕینا گەلىْ کوردستانىْ ھەزاران سلاڤ بۆ گیانىْ شەھیدان.

٥-

ئا- سەدو بیست و دووەم (دووەمین) کەس لە دانیشتوان برای منە.

ب- کە سىْ سەدوبیست و دوویىْ ژ ڕونیشتییان برایىْ منە.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنجێك لە ڕستەکانی سەرەوە بدەین دەبینین :

١- لە ڕستەی ژمارە(١) ی (ئـ) دا، ژمارەی بنجی (یەك) مان لە شێوەی هاوەڵناوێکی ژمارەیی بەکارهێناوە بۆ ئەوەی پلەو خانەی ئەو قوتابییەی پیْ دەست نیشان بکەین کە هەموو ساڵێك لە لایەن وەزارەتی پەروەردە خەڵات دەکرێت، هاوەڵناوەکەمان خستۆتە دوای ناوی(قوتابی)یەوە لە نێوانیاندا (ی) ئامرازی دانە پاڵمان بەکارهێناوە ، بەڵام لە ڕستەی (ب)دا ئەم ئامرازە بەکارنەهاتووە چونکە ناوە ژمێراوەکە کەوتووەتە دووای هاوەڵناوە ژمارەییەکەوە. هەر لە هەمان ڕستەی ژمارە (١) ی (پ) داو بۆ هەمان مەبەست، لەگەڵ ژمارە (ئێك - یەك) کە هاوەڵناوێکی ژمارەیی بنجییە ، پاشگری (یْ) مان بەکارهێناوە هەر بۆ مەبەستی دەرخستنی پلەو خانەی قوتابییەکە و لە نێوان قوتابی و هاوەڵناوە ژمارەییەکەش دا پیتی (ا،یْ)وەکو ئامرازی دانەپاڵ بەکارهاتوون (ا) بۆ ڕەگەزی میْ و (یْ) بۆ نێر پیتی (ی) کە کەوتۆتە نێوان دوا پیتی پەیڤی (قوتابی) و (ا،یْ)ی ئامرازی دانە پاڵ بووە بە (یا، ییْ) کە ئەگەر ڕستەکە جارێکی تر ناوی قوتابی تیادا دووبارە بکرێتەوە ئەوا ئەم (یا، ییْ)یە جێی ناوی قوتابی دەگرێتەوە ، بۆ نموونە دەتوانین بڵێین :

١– قوتابییا ئێکێ هاته خەلات کرن ویا (ئا) دوویێ نەهاته خەلات کرن.

٢– خوێندکارێ ئێکێ هاته خەلات کرن ویێ (ئێ) دوویێ نەهاته خەلات کرن.

کە دیارە لێرەدا ئەمان ویستووە ناوی قوتابی دووبارە بکەینەوە بۆیێ (یا – ئا) (یێ – ئێ) لە شوێنی دا بەکارهاتووە، لەم جۆرە ڕستانەشدا هەمیشە ناوەکە لەپێشەوە دێت و هاوەڵناوەکە لە دوایەوە، ناکرێت شوێنەکانیان بگۆڕین.

٢– لە ڕستەی ژمارە(٢) ی (ئـ) دا، هەربەشێوەی پێشووهاوەڵناوی ژمارەیی بنجی (سێ) مان کرد بەسێیەم کەهاوەڵناوەکی ژمارەیی ڕێکخستنە بۆئەوەی پلەی ئەندازیارەکەی پێ دەست نیشان بکەین، لەدوای ناوی ئەندازیارەوە بەکارهاتووە، بۆیی (ی) وەکو ئامرازی دانەپاڵ خراوەتە نێوانیان وچونکە هاوەڵناوی(سێ) کۆتایی بەبزوێن دێت بۆیی کەپاشگری (ە م) دەخەینە سەری پێویستمان بەناوبەندێك دەبێت لەنێوان هەردوو بزوێنی (ێ)ی دوای (سێ) و (ە)ی پاشگری (ەم) ودەبێتە سێیەم (سێ یەم) لەرستەی (ب) ئامرازی دانەپاڵ لەنێوان ناوەکەو هاوەڵناوە ژمارەییەکە بەکارنەهاتووە چونکە ئەمجارەیان هاوەڵناوەکە پێشکەوتووە.

ئنجا لەرستەی ژمارە دووی (پ)دا، دەبینین ناوی ئەندازیار لەپێشەوە هاتووە وهاوەڵناوە ژمارەییەکەش لەهاوەڵناوی ژمارەیی بنجی (سێ) وپاشگری (ێ– ا) دروست بووەو، بووە بە (ئەندازیارێ(ئەندازیارا)سێیێ) کەپلەی ئەندازیارەکە دەست نیشان دەکات– جائەگەر رستەکە دووبارە کردنەوەی ناوی ئەندازیاری تێدابوو،ئەوا لەجیاتی ناو هێنانەکە یان(یێ– ئێ) یان (یا – ئا) بەکار دەهێنین ودەڵێین: ئەندازیارێ سێیێ ل زانکۆیا دهۆکێ دەرچوویە و یێ (ئێ) چارێ ل

زانکۆیا سلێمانییێ (بۆنێر).

ئەندازیارا سێیێ ل زانکۆیا دهۆکێ دەرچوویەو یا (ئا) چارێ ل زانکۆیا سلێمانییێ (بۆمێ).

٣- لەرستەی ژمارە (٣)ی (ئـ) دا هاوەڵناوی ژمارەییڕێکخستنی(دووەمین- دووهەمین) لەپێش ناوی (کۆنگرە)ەوە بەکارهاتووە بۆدەست نیشانکردنی پلەی کۆنگرەکە، ئەم هاوەڵناوە، بەم شێوەیەی کەدروست بووە، پەسند وایە هەردەم لەپێش ژمێراوەکەوە بێت،

واتە ، بۆنموونە، ئەگەر بگوترێ :

((پێنجەمین خانوو ماڵی ئێمەیە)) پەسند ترە لەوەی بگوترێ :

((خانووی پێنجەمین ماڵی ئێمەیە))

چونکە ئەگەر ناوە ژمێراوەکە بکەوێتە پێش، پەسند وایە ئەو کاتە هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستنەکە بەهۆی پاشگری (ەم- هەم) دروست بکرێ وبگوترێ :

خانووی پێنجەم ماڵی ئێمەیە.

لەرستەی (ب) دا، هەربەهۆی پاشگری (ی)وە، هاوەڵناوی بنجی (دوو) کراوە بەهاوەڵناوی ڕێکخستن . دیسان ئەگەر لەرستەکەدا ناوەژمێراوەکە دووبارە کرایەوە، پێویست ناکات ناوی بهێنین بەڵکو بەهۆی (یا- ئا) دەست نیشانی دەکەین ودەلێین:

کۆنگرێ دوویێ مامۆستایێن کورد ل سالا ١٩٦٠ ز و (یێ) ئێکێ ل سالا ١٩٥٩ ز ل شەقلاوە هاتە گرێدان .کەدیارە لێرەدا (یێ-ئێ)شوێنی ناوی کۆنگرەیان گرتووەتەوە.

٤- لەرستەکانی (ئـ) و(ب)ی ژمارە (٤) یش دا، هەردوو هاوەڵنـاوی ژمـارەیی ڕێکخـستنی (دەیـەمین) و دەیـیٚ(دەهـیٚ) بـۆ هـەمان مەبەسـتی دەسـت نیشانکردنی پلەی ساڵیادی ڕاپەرینی گەلی کوردستان بەکار هاتوون.
یەکەمیان بەهۆی پاشگری (ەمین) کراوە بەو جۆرە هاوەڵناوەو لەپێش نـاوی (سـاڵیاد)دا دانـراوە کەئـەویٚ شـوێنی سروشـتی خۆیـەتی و، چـونکە ژمـارە بنجییەکە (دە) کۆتایی بەبزوێنی (ە) هـاتووە، بۆیـە کـە پاشـگری (ەمـین)ی دەخرێتـە سـەر ،کەئـەویش بـەبزوێنی (ە) دەسـت پێدەکات ، ناچـار دەبـین ناوبرێك لەنێوان ئەو دوو بزوێنەدا دابنـێین کـە(ی) یـەو پاشـگرەکە ئـەو کاتـە لەشێوەی (یەمین) دەردەکەوێت (دەیەمین).
٥- لەرستەی ژمـارە (٥)دا، هاوەڵنـاوی ژمـارەیی ڕێکخـستنی (سـەدو بیـست ودووەم ((دووەمـــین)) لێکـــدراوەو ژمارەکـــان بـــەهۆی ئـــامرازی (لێکدەر)ی لێکدەرەوە لێکدراون ونیشانەی (ەم) یان (ەمین) دەچێتە سەر دواژمـارە، واتە دوا ژمارە نیشانەی ڕێکخستن وەردەگرێت.

دەستوور:

١- هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن ،بەوهاوەڵناوە دەگوترێت کەپلـەی ژمێراوەکانی خۆی (واتە ئەو شتە هاو ڕەگەزانەی کەدەیان ژمێرێت) بەشێوەی ڕێکخستن یان ڕیز بەندی رادەگەیەنێت.
ئەگـەر هاوەڵنـاوە ژمارەییەکـەی ڕێکخـستن لـەدوای نـاوەوە هـات ئـەوا پێویـستی بـە(ی) ئـامرازی دانـە پـاڵ دەبێـت وئەگیناپێویـستی پێـی نابێت.
٢- ئـەو هاوەڵنـاوە بنجییانـەی کـەکۆتاییان بـەپیتی نـەبزوێن دێـت هەریەکـسەر بـەهۆی پاشـگری (ەم- هـەم) و (ەمـین)- (هـەمین) ەوە دەکرێن بەهاوەڵناوی ڕێکخستن ، بەڵام ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتـایی

بەبزوێنـەکانی (یٚ، ا، ۆ، ە، ی) بێت، ناچار دەبین لـەنێوان ژمارەکـەو نیـشانەکەدا (ی) ناوبەنـد دابنـێین لـەو ژمـارە بنجییانـەی کـەکۆتاییان دێت بەبزوێنی (وو) ناوبەندە کە دەبێتە (و)، بزوێنـی (وو) ی کۆتـایی وشەکە لەباری ئاسایی خۆی کەمێك کورت تر دەگوترێت.

٣- لەشێوەی زاری کرمانجی ژوورو دا هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن بە هۆی پاشگری (یٚ،ا) دروست دەکرێت، کە دەخرێتـە کۆتـایی ژمـارە بنجییەکـەوە، ئەگـەر ژمارەکـە کۆتـایی بـە بزوێنـەکانی (أ،یٚ،ۆ،ە،ی) هاتبوو ، ناوبڕی (ی)لە نێوان ژمارەکەو نیشانەکەدا دادەنێن وئەگەر ژمارە بنجییەکەش کۆتایی بەبزوێنی (وو) هـاتبوو ناوبەندەکە دەبێتـە (و)، بزوێنی (وو)ی کۆتایی وشەکە لـەباری ئاسـایی کـەمێك کـورت تـر دەگوترێت.

٤- لەشێوەی زاری کرمانجی ژوورودا هاوەڵنـاوی ژمـارەیی ڕێکخـستن هەمیـشە دەکەوێتــە دوای ناوەکـەوە، بۆدانــە پـالیش یائـامرازی (أ) بۆرەگەزی (میٚ) و یان ئامرازی(یٚ) بۆرەگەزی نێر بـەکاردێت و، ئەگـەر ناوە ژمێراوەکە لەڕستەیەك دا دووبارە بکرێتەوە بەڵام بەئاشکرا ناوی نەهێنین ئەوا بۆ ڕەگەزی میٚ (یا- ئا) و بۆ ڕەگەزی نێریش (یـیٚ- ئیٚ) بەکاردێت، ناوە ژمێراوەکەش هەمیشە تاکە .

٥- نـابیٚ لــەجیاتی هاوەڵنــاوی ژمــارەیی ڕێکخــستن ،هاوەڵنــاوی ژمارەیی بنجـی بـەکاربهێنین بەمەبەسـتی دەربڕینـی واتـای یەکـەمیان، واتە ناکریٚ بڵێین : سەدەی دوو لەجیاتی سەدەی دووەم

٦- ئەگـەر هاوەڵنـاوی ژمـارەیی ڕێکخـستن بـەهۆی پاشـگری (ەمـین- هــەمین)ەوە دروسـت بـوو، واپەسـند تـرە کەهەمیـشە لـەپێش نـاوە ژمێراوەکـە بێت، ئەگـەر بەدواشییەوە بێت هەردوو رسـتە، بـەڵام ئەگـەر بەهۆی پاشگری (ەم- هەم)ەوە دروست کرابوو، پەسند وایـە بکەوێتـە دوای ناوەکەوە، خۆئەگەر ل پێشییاوی ژی بێت هەردروستە.

(هاوەڵناوی ژمارەیی)

٣- هاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی

١-

ئ- سێیەکی مەڕەکانی خۆمم فرۆشت.

ب- سێیەکا(سێ ئێکا)پەزێن خۆمن فرۆت.

٢- ئ- $\frac{٢}{٨}$ دوو هەشت یەکی بەرهەمی ئەم کارگەیە بۆ هەژارانە.

ب- دوو هەشت یەکا بەرهەمێ ڤێ کارگەهێ بۆ هەژارانە

٣- ئـ- $\frac{٣}{٢٠}$ سـێ بیـست یـەکی خوێنکـاران لـە تاقیکردنـەوەی ڕێزمانی کوردی دا دەرنەچوون.

ب- سـێ بیـستیەکا خوێنـدکاران ل تاقیکردنـەوا ڕێزمـانێ کـوردی دەرنەچوون.

---

(١) سێکا ژی دهێتە گۆتن.

(٢) دوو هەشتێکا ژی دهێتە گۆتن.

(٣) سێ بیستێکا ژی دهێتە گۆتن.

٤-

ئا - ٣٥٪ لــه ســەدا (ن) ســی و پێنجــی کرێکــارانی ئــەم کارگەیــە نەخوێندەوارن.

ب- ژ سەدا (ن) سە وپێنج کرێکارێن ڤێ کارگەهێ نەخویندەڤانن.

٥-

ئا- ٠,٧ لە دەیا (ن) حەفتی کچانی قوتابخانەکەمان خەڵکی دهۆکن.

ب- ژ دەیا حەفتێ کچێن قوتابخانە مە خەلکی دهۆکێنە.

٦-

ئا- ٠,١٤ لە سەدا چواردەی مامۆستایان ئوتومبێلی خۆیان هەیە.

ب- ژ سەدا (ن) چاردە مامۆستا خودانێ ئوتومبێلا خۆنە.

٧-

ئا- ٠,٢٤٧ لە هەزاران دووسەدو چل وحەفتی سەربازان لە جەنگ کوژران.

ب- ژ هەزاران دووسەدو چل و حەفت سەرباز ل جەنگێ هاتنە کوشتن.

٨-

ئا- $\frac{١}{٢}$ نیوەی پارەکەم لێ بزر بوو.

ب- نیڤەکا پارێ من بەزر بوو.[٤]

---

[٤](نیڤا) ژی دروستە

خستنەڕوو:

لـە خوێندنـەوەی ڕسـتەکانی سـەرەوەدا بۆمـان دەردەکـەوێت کـە لـە هـەر ڕستەیەکیاندا هاوەڵناوێکی ژمارەیی هەیە کە وردەی ناوە ژمێراوەکـەی دوای خۆی نیشان دەدات وئەندازەی کەرتەکە ڕادەگەیەنێت.

١- لە ڕستەی ژمارە یەکی (ئـ)دا هاوەڵنـاوی ژمـارەیی (سـێیەك) ئەنـدازەی مەڕە فرۆشراوەکان پیشان دەدات و لـە دوو ژمـارەی بنجـی(سـێ) و (یـەك) پێکهاتووە کە بە یاریدەی (ی) ئامرازی دانەپاڵەوە کاری خۆی کردووە. ئـەم جۆرە پێکهاتنەش تەنیا لەو جۆرە ژمارانەدا دەبێـت کـە ژمـارەی دووەمیـان (یەك)بێت، وەك چواریەك ،شەشیەك ، هەشتیەك.

لـە هـەمان ڕسـتەی ژمـارە یـەك و لـە بەشـی (ب)دا ، هاوەڵنـاوی ژمـارەیی (سێیەکا) یان (سێ ئێکیا) ئەندازا ڤان پەزان دەردێخیـت کـۆ ژلایـێ مـن ڤـە هاتینـە فـرۆتن، ئـەڤ هـژمارا کەرتییـە ژێ پێکهاتیـە ژ هـژمار بنجییـا (سـێ) و(ئێك- یێك) دیسازێ ئەڤ جۆرە پێکهاتنە هەر دڤان هژمارا دبیتن کو هـژمارا دوویـێ ژوان (ئێـك- یێـك) بـیتن وەکـی (چـارئێك- چـارییێك) (شـەش ئێـك- شەشییێك) (حەفت ئێك- حـەفتییێك) و ب هاریکارییـا (ا) یـان (ێ) ی ئـامرازێ دانەپالێ کارێ خۆ دکەتن.

٢- لە ڕستەی دووەمیش دا ئەو هاوەڵناوە ژمارەییە کەرتییەی کە ئەنـدازەی ئـەو بەرهەمـە دەردەخـات کـە بـۆ هـەژاران تـەرخان کـراوە هاوەڵنـاوی (دوو هەشت یەك)ە کەلە ژمارە بنجییـەکانی(دوو, هەشـت, یـەك) پێکهـاتووە و بـە هـۆی ئـامرازی (ی) دانەپاڵـەوە کـاری پیـشاندانی ئەنـدازەی تـەرخانکراوی بەرهەمەکە دەست نیشان دەکات ، لێرەش دا هەر بە یارمەتی ژمارەی (یەك) درووست دەبێت کە دەخرێتە دوای ژمارەی دووەمەوە کە ژمارەی ژێرەوەیە،

واتە لە دەستپێك دا ژمارەی سەرەوە، ئینجاهی ژێرەوە دەخوێنینەوەو لە پاشان ژمارەی(یەك) ی دەخەینە سەر، ئەم جۆرە خوێندنەوەیەش لەو ژمارە کەرتییانەدا دەردەکەوێت کە سەرەیان لە یەك زیاترە، (سێ, پێنج, یەك) (شەش حەفت یەك) (بیست شەست یەك)......هتد.

لە ڕستەی (ب)ش دا، هەر بە هەمان شێوە ژمارەی کەرتی (دوو, هەشت, یەکا) لە سێ ژمارەی بنجی (دوو، هەشت، یەك) دروست بووە، ئەوەندە هەیە لێرەدا ئامرازی دانەپاڵ (ا)ە نەك (ی).

٣- لە هەردوو ڕستەی ژمارە (٣)ش دا دیسان ژمارەی کەرتی (سێ, بیست, یەك) ئەندازەی ئەو کەرتە ڕادەگەیەنێت کە ژمارەی خوێندکارەکانی پێ دەست نیشان دەکەین کە لە تاقیکردنەوەی ڕێزمانی کوردی دا دەرنەچوون، ئەو ژی ل سێ هـژماران پێکدێت (سێ، بیست، یەك) و بەهۆی ئامرازی دانەپاڵی (ی) لە رستەی یەکەم و (ئـ) لە ڕستەی دووەم دا کاری دەست نیشانکردن و وەسفکردنی خوێنکارانی دەرنەچوو پیشان داوە.

٤- لە ڕستەی (ئـ) و (ب)ی ژمارە چواریش دا، ئەو جۆرە کەرتانە بەم شێوەیە دهێنە خاندن : (لە) یان (ژ ئینجا ڕێژەکە ، کەسەدە ، لە پاشان خودی ژمارە، واتە دەڵێین : لە سەدا (ن) یان ژ سەدا (ن)......هتد ژمارەکە دەخوێنینەوە . ئەم جۆرە ژمارە کەرتییەش پێی دەگوترێ کەرتی سادە.

٥- لە ڕستەکانی ژمارە (٥) و (٦) و (٧) یش دا, ژمارە کەرتیەکان, کەرتی دەبین و خوێندنەوەیان بەم جۆرە دەبێت:

ئـ- (لە) , (ژ) دەیا (ن) , دەها (ن) .... ئینجا ژمارەکە

ب- (لە) , (ژ) سەدا (ن) .... ئینجا ژمارەکە

پ- (لە) , (ژ) هەزارا (ن) .... ئینجا ژمارەکە

٦- ژمارە (یەك) و (دوو) ناکەونە بەر دەستووری خوێندنەوەی کەرتەکانی تر کە سەرەیان یەك بێت، لێرەدا دەڵێیت یەك سێو بۆ من، ئەگەر کەرتەك $\frac{١}{٢}$ بوو، دەگوترێت نیو سێو ئانکو (نیڤ سێڤ) بۆ من.

دەستوور:

١- هاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی بەشێك لە ژمارە تەواوەکە پیشان دەدات واتە ئەندازەی کەرتەکە ڕادەگەیەنێت، ئەو ئەندازەیەش بریتیە لە چەندییەتی هەردوو بەشی کەرتەکە، ئەو پیشاندانەش بەهۆی ئامرازەکانی دانەپاڵی (ی) و (أ) و (ێ) جێ بەجێ دەکرێت . ناوە وەسفکراوەکەش هەمیشە لە دووای ژمارە کەرتییەکەوە دێت. ئەم جۆرە هاوەڵناوە ژمارەییە هەمیشە لێکدراون .

٢- ئەگەر سەرەی هاوەڵناوە کەرتییەکە یەك بوو، بەڵام ژێرەی ژمارە سێ و بەولاوە بوو ئەوا لە گوتن دا،ژێرە دەگوترێت و(یەك) یان (ئێك)ی بەدوا دا دێت وەك چوار یەك (چارییێك- چارئێك)، هەشت یەك (هەشت ئێك).

٣- ئەگەر سەرە دوو یان زیاتر بوو، ئەوا لە گوتن دا، سەرە دەگوترێ ، ئینجا ژێرەو لەپاشان ژمارە (یەك- ئێك) ی دەخرێتە دوا وەك سێ هەشت یەك، دوو پێنج یەك جاری وا هەیە بە (سێ لەسەر هەشت) یان (دوو لەسەر پێنج) دەخوێندرێ .[1]

---

[1] ئەم جۆرە خوێندنەوەیە تازە هاتووەتە ناو زمانی کوردییەوە.

ڕاهێنان (١)

١- جیاوازی هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن لەگەڵ هاوەڵناوی ژمارەیی بنجیی دا چییە ؟

ئـ- لە پێکهاتن دا ب- لە بەکارهێنان دا

٢- ئەو ژمارە بنجییانەی کە کۆتاییان دێت بە بزوێنی (ە ، ا ، ۆ ، ێ) چۆن دەکرێن بە هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن.

ڕاهێنان (٢)

چەوتی ئەم ڕستانەی خوارەوە پیشان بدەو ئینجا بەڕاستی بیاننوسەوە.

١- ساڵی دووەمین ڕاپەڕینی گەلی کوردستان پەرلەمان و حکومەتی هەرێم دامەزران.

٢- کرێکاری دوو لە لایەن بەڕێوەبەری کارگەکەمان پاداشت کرا.

٣- قوتابیا پێنج ل وانێن زانستی یا باش نینە.

٤- مەولەوی یەك شاعیر بوو کە کێشی خۆماڵی زیندوو کردەوە.

ڕاهێنان (٣)

وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکانی ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

١- خانیا چارێ مالا هەڤالێ منە.

٢- نیڤەکا قوتابیێن ڤێ پۆلێ ل دوو وانان کەفتینە.

٣- ئازاد لە هەشتەمین پێپیلکە کەوتە خوارەوە.

٤- سێیەکی دانیشتووانی ئەم گوندە هەژارن.

(هاوەڵناوی نادیار)

ئەم دێڕە هۆنراوانە بخوێنەوە:

١- هەر ماهێ نەوبۆ حالم پەشێون
چون هیلال شێوەی ئەبرۆی تۆش پیێوەن. (مەولەوی)

٢- هەموو عومرم بە زایەع چوو لە ڕێگەی عیشق دا چونکە
گرفتارو ئەسیری داوی عیشقی تفلێ فامێکم (کوردی)

٣- نەقدێ مە دبوو ب سکە مەسکووك
ئەدما وەهە بێ ڕەواج و مەشکووك (ئەحمەدی خانی)

٤- هەندێ کەس ڕاستی بە خوار تێئەگەن
ئەغیاری میللەت بەیار تێئەگەن
کتێبی عیلمی و ئازادی ئەفکار
بە ئینسان خۆرکەو خونخوار تێئەگەن (دلزار)

٥- کەکێ منۆ
چ دارەکا ڕەهدرێژم
دڤی واریدا
باوو باهۆزید پاییزێ
پەلك وەراندن (عەبدولڕەحمان مزوری)
تا قڕاندن

خستنەڕوو:

سەرنج لە دێرە هۆنراوەکانی سەرەوە بدە. دەبینیت:

١- لەدێڕی یەکەم دا، پـەیڤی(هـەر) وەکـو هاوەڵنـاو بـەکارهاتووە و لـەپێش پەیڤی (ماهیٚ, مـانگ، هـەیڤ)دانـراوە و بەشـێوەیەکی نادیـار وەسـفی نـاوی (ماه) دەکات و، واتە بۆمانی دەست نیشان ناکات کەلە کـام کـاتی مـانگ دا، حاڵی دەشێوێت وتووشی پەشـێوی دەبێـت، لەبـەر هەنـدیٚ پەیڤەکـە دەبێتـە (هاوەڵناوی نادیار).

٢- لەدێڕەهۆنراوەی دووەمیش دا، هەربەو جۆرە، پەیڤی (هەموو)هاوەڵنـاوە ولەپێش نـاوی (عـومر= تەمـەن = ژی) هـاتووە، بـەئاواییکی نادیـار ودەسـت نیشان نەکری، وەسفی ناوەکـەدەکات بـەجۆرێکی وا کـەنازانین مـاوەی ئـەو عـومرەی بـەفیڕۆ چـووە لـەڕێی عیـشق دا چـەندە، بۆیـە ئـەویش هـەرپێی دەگوتریٚ، (هاوەڵناوی نادیار).

٣- لـەدێڕە هـۆنراوەی سـێیەمیش دا،پـەیڤی(وەهـە=وەهـا=وا) هاوەڵنـاوەو لەپێش ناوی (ڕەواج) هاتووەو بەشێوەیەکی نادیار وەسفی بیٚ ڕەواجییەکەی کـردووە، بـەجۆرێك کـەناتوانین دەسـت نیـشانی ڕادەی یـان بـڕی ئـەو بـیٚ ڕەواجییەبکەین، هەرژبەر هەندێیە دبێژنیٚ (هاوەڵناوی نادیار).

هەر بەوجۆرە پەیڤەکانی (هەندیٚ، چ، گەلێك)کەبـەڕیزە لـەدێڕە هۆنراوەکـانی ژمـارە(٤) و (٥) و (٦) دا هـاتوون هەریەکـەیان لەگـەڵ ناوێـك داهـاتوون و وەسفی ناوەکە دەکەن بەلاّم بەئاواو شێوەیەکی پەنهان ونادیار، بۆیە بە هەر یەك لەوانەش دەگوتریٚ (هاوەڵناوی نادیار).

دەستوور:

١- هاوەڵنـاوی نادیـار، هاوەڵناوێکـە کـەجۆر و چـۆنیەتی ،یاژمـارەو بڕی ناوەکە بەشێوەیەکی نادیار دەست نیشان دەکات ویا دەخرێتـە پێش ناوەکە یان جێناوەکە ،ئەو کاتە پێویستی بە دانە پاڵ نابێت ،یان دەخرێتە دوای (پشتی) ناوەکە ،یان جێناوەکە وئەوکاتـە پێویستی بە دانە پاڵ دەبێت.

٢- هەندێ لەوهاوەڵناوە نادیارانە ئەمانەن:

(چەند= هەندێ(هەندك)، هەر،هەموو (تەڤ) دیکە (دی) تر (دن) فـلان ،فیـسار، چـەندین، ئەوەنـدە، (هند،هنـدە) وەهـا(وەهـە ،وا (وەسـا،وەتوف، چ، هـین، گـەلێك، گەلـەك، زۆر، کـەم (کـێم)، بـڕێ ، پیچەك, هەمی.

٣- ئەو پەیڤانەی کەبە (هاوەڵناوی نادیار) ناومان بردن ،لـەناویان دا پـەیڤی (هـەر) هەمیـشە هـەر بـەهاوەڵناوی دەمێنێتـەوە وپـەیڤی(زۆر، گەلێك، هەندێك، کەمێك..)یش هەندێ جار هاوەڵناوەو هەندێجاریش دەبیتـەهاوەڵکار ئـەوانی دی، دەکـرێ بـەبێ نـاو بـەکاربهێن و ببنـە (جێناوی نادیار) وەك:

ئەم ڕووبارە ئاوی کەمە . برنجەکە زۆربوو، پێمان نەخورا.

راهێنان (١)

ئەم دێڕە هۆنراوانە بخوێنەوەو هەر هاوەڵناوێکی نادیاریان تێدا بێت دەریان بهێنە:

عالەم هەموو وەك تەیرە ، تەمەع دانە، ئەمەل داو

سەییادی ئەجەل، ساحەتی دونیا قەفەسێکە (تاهیر بەگی جاف)

٢- ئەڤ ڕۆم و عەجەم بووان حەسارن
کرمانج هەمی لە چار کەنـــــارن (خانی)

٣- نە نەسرین بەسە باسی ئێستەمان
هیچ دادی نییە فرمێســــــــك ڕژان
ڕۆییو ، ڕۆییوە ، ئێستاش ئاوایــە
دوا ڕۆژیش لە دەست من و تۆ دایە (ع . ق)

٤- ئەوەی مێژووی کورد بخوێنێتەوە
ئەڵقەی زێرینی بهۆنێتــــــــــەوە
تێئەگا هەرگیز سەر نانێـــتەوە
هیچ هێزێ نییە بیتوێنێـــــتەوە (موکری)

ڕاهێنان (٢)

ئەم هاوەڵناوە نادیارانە لە ڕستەدا بەکار بهێنە

(پیچەك = هیچ = هەندێ = هەمی= هەر= دن)

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە

١- چەند کتێبێکم کڕی

٢- دیمەنی وەهام نەدیتووە

(جێناوی نادیار)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- هەموو لە تاقیکردنەوەکە دەرچوون.

٢- گشت ئامادە بوون.

٣- ئەز فلان ناس دکەم.

٤- کابرا لە کارەکەیدا سەرنەکەوت.

٥- هیچم لە یاد نەکردووە.

٦- من تشتەك ژبیر نەکریە.

٧- کەس دڤێرێ ڕا نەچوویە باژێڕی.

٨- ئازادی چ نەخاریە.

٩- وانەکم لێ کەوتووە.

خستنەڕوو:

لەمەوپێش زانیومانە کە جێناو لە جیاتی ناوێك بەکاردێت لە ڕستەدا، ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین لە هەر ڕستەیەك دا جێناوێکی نادیار هەیە، کە لە جیاتی ناوی مرۆڤێك, گیانلەبەرێك یان شتێکی تر بەکارهێنراوەو بەشێوەیەکی ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە کە بەم شێوەی خوارەوەیە .

١- لە ڕستەی یەکەم دا پەیڤی (هەموو) جێناوی نادیارە چونکە لە بری چەند ناوێك بەکارهاتووە و بە ئاشکرایی ئەو ناوانە دیاری نەکراون لە ڕووی پێکهێنانییەوە سادەیە، چونکە لە یەك وشەی واتادار پێکهاتووە .

٢- لە ڕستەی دووەم دا وشەی (گشت) جێناوی نادیارە چونکە لە بری کۆمەڵە ناوێك بەکارهاتووە ، کە بە ئاشکرایی ئەم ناوانە دیاری نەکراون.

٣- له ڕستەی سێیەم دا پەیڤی (فلاّن) جێناوی نادیارە چونکە له بڕی ناوی مرۆڤێك بەكارهاتووە، کە به ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٤- له ڕستەی چوارەم دا وشەی (کابرا) جێناوی نادیارە چونکە له بڕی ناوی ئادەمیزادێك بەكارهاتووە ، کە به ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە ،

٥- له ڕستەی پێنجەم دا وشەی (هیچ)جێناوی نادیارە چونکە له بڕی ناوی شتێك بەكارهاتووە، کە به ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە ،

٦- له ڕستەی شەشەم دا وشەی (تشتەك) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی شتێك بەكارهاتووە، کە به ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٧- له ڕستەی حەوتەم دا وشەی (کەس) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی مرۆڤێك بەكارهاتووە، کە به ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٨- له ڕستەی هەشتەم دا پەیڤی (چ) جێناوی نادیارە چونگە لە بڕی ناوی شتێك بەكارهاتووە ، کە به ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٩- له ڕستەی نۆیەم دا پەیڤی (وانەك)جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی شتێك بەكارهاتووە ، کە به ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

دەستوور:

جێناوی نادیار ئەو وشەیە کە لە بڕی ناوی مرۆڤێك یان گیانلەبەرێك یان هەر شتێکی تر بەکاردەهێنرێت، کە ئەو ناوە بە ئاشکرایی دیار نییە کە کێیە یان چییە؟ وەکو(هەموو، گشت، فلان، فیسار، کابرا، هین، هیچ، چ، تو، وانەك، هەرامە، کەس، تشت، هەندێك، هەندەك، خڕ، زۆر، گەلێك، هەمیبا، هەمێی، یەکێك، هەمی، تەڤ، گەلەك، هند، هندە، ئەودی).

(ئەركی جێناوی نادیار لە ڕستەدا)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- فلاَن زۆرزانە.

٢- كەس لە ئاهەنگی نەورۆز دوانەكەوت.

٣- هوین هەمێی دزانن.

٤- ئەوان هەواڵەكەیان بە فلاَن گوتووە.

٥- هەسپێ كابرای هاتە دزین.

٦- هین بۆ دەرەوەی وڵات نێرراوە.

٧- كەم و كورتیەكە لە كابرا بوو.

خستنە ڕوو:

پێشتر زانیمان كە جێناوی نادیار لە بڕی ناوێك بەكاردێت لە ڕستەدا، لەبەر ئەمە هەموو ئەركەكانی ناو لە ڕستەدا دەبینێت وەكو :

١- لە ڕستەی یەكەمدا وشەی (فلاَن) جێناوی نادیارە ئەركی نیهادی بینیوە.

٢- لە ڕستەی دووەمدا پەیڤی (كەس) جێناوی نادیارە ، ئەركی بكەری بینیوە.

٣- لە ڕستەی سێیەمدا پەیڤی (هەمیێ) جێناوی نادیارە ئەركی بەركارە لە ڕستەدا.

٤- لە ڕستەی چوارەمدا ووشەی (فلاَن) جێناوی نادیارە ئەركی تەواوكەری بە یاریدەیە لە ڕستەدا.

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (كابرا) جێناوی نادیارە ئەركی دیارخەر ناوە لە ڕستەدا ،ناوی (هەسپی)پێ دیارخراوە واتە دیارخەری ناوە.

٦- له ڕستەی شەشەمدا وشەی (هێن) جێناوی نادیارە، ئەرکی جێگری بکەری بینیوە.

٧- له ڕستەی حەوتەمدا وشەی (کابرا) جێناوی نادیارە ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوەلە ڕستەدا.

دەستوور:

جێناوی نادیار کە لە بڕی ناوێك بەکاردێت ، ئەرکی ناو لە ڕستەدا دەبینێت. وەکو (بکەر، نیهاد، بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە،تەواوکەری ناو (دیارخەری ناو)، تەواوکەری کاری ناتەواو، جێگری کارا).

ڕاهێنان (١)

ئەم جێناوانەی خوارەوە لەڕستەدا بەکاربهێنە: گشت، هەندێك، کەس، چ، هەرامە، وانەك.

ڕاهێنان (٢)

جێناوی(فلان) لەڕستەدا بەکار بهێنە بەمەرجێك هەموو ئەرکەکانی ناو ببینێت.

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا جێناوە نادیارەکان دەربهێنە و ئەرکەکانیان دیاریخە.

١- خڕ هاتبوون.

٢- مەچ نەکریە.

٣- تۆ هیذت بۆکوێ نارد؟

٤- یەکێك لەهاوڕێکانم زۆر زیرەکە.

٥- ئەم هەمێی دزانین.

٦- ئەمە فلآن بوو.

٧- بلا کەس نەهێتە گرتن.

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆڤە بکە:

١- یەکێ لەکتێبەکانم بەکابرا بەخشی.

٢- شڤانی چ نەنڤیسییە.

ڕاهێنان (٥)

ئا- جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی نادیار و جێناوی نادیار چییە؟ بەنموونە ڕوونی بکەوە.

ب- ئەم پەیڤانە جارێك بەهاوەڵناوی نادیارو جارێکیش بەجێناوی نادیار بەکاربێنە: (هیچ، هەمی، گشت، چ، هین)

(كاری داڕژاو)

١- قەلاّتی زیوی ڕووخاوە هەرەس بە تۆپی نەسیم

سەپاهی لالەو گوڵ چادری لە جێ هەڵدا (حاجی قادری كۆیی)

٢- مەمێ ڕەبەن ئەڤیندار بوو

بەكۆ ڕابوو ژەهر تێكـــــــر

ب كینا ڕەش ڤەكۆلا بـــــوو

ب زیندانا جزیرێ كـــــــر (سەبری بۆتانی)

٣- كە دەركەوت مانگی دوو حەفتە سەراپەردەی درەخشان كرد

بە عینوانی سەفا دەستی جەفای لەو ناوەدا دەركرد

(بێخود)

٤-خەرامان دەركەوت لە توێی پەردەوە

پەچەی لە ڕووخسار مانگ لابردەوە (مەولەوی)

٥- با هۆزو باگەڕو بـــــــــاران

نەمان چوون و وەلات بەردان (سەبری بۆتانی)

٦- لە ورشەی شەونم لە توێی پەردەوە

نەرگس بە مەستی چاوی كردەوە (مەولەوی)

خستنەڕوو:

کاتێ سەیری ئەم دێڕە هۆنراوانەی سەرەوە دەکەین، دەبینین وشەکانی (هەڵدا، ڕابوو، تێکر، ڤەکۆلا، دەرکەوت، دەرکرد، لابردەوە، بەردا، کردەوە) هەموو کارن بەڵام ئەگەر بپرسین چ جۆرە کارێکن لە ڕووی دروست کردنەوە؟ دەڵێین کاری داڕژاون، چونکە هەریەکیان لە کارێکی سادە لەگەڵ پێشگرێك یا لەگەڵ پاشگرێك یا لەگەڵ هەردووکیان پێك هاتووە. بەم شێوەی خوارەوە.

١- لەدێڕە هۆنراوەی یەکەمداکاری(هەڵدا) کارێکی داڕژاوە، لەپێشگری (هەڵ)و کاری سادەی (دا) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو،لەچاوگی داڕژاوی (هەڵدان) وەرگیراوە.

٢- لەدێڕە هۆنراوەی دووەمدا کاری(ڕابوو، تێکر، ڤەکۆلا) دارژاون، کاری (ڕابوو) لەپێشگری(ڕا) وکاری سادەی (بوو) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (ڕابوون) وەرگیراوە، کاری (تێکر= تێکرد) لەپێشگری (تێ)و کاری سادەی (کر- کرد) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (تێکرن- تێکردن) وەرگیراوە.

کاری (ڤەکۆلا) لەپێشگری (ڤە) و کاری سادەی (کۆلا) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو لەچاوگی داڕژاوی (ڤەکۆلان) وەرگیراوە.

٣- لە دێڕە هۆنراوەی سێیەمدا کاری (دەرکەوت- دەرکرد) داڕژاون، کاری (دەرکەوت) لەپێشگری (دەر) وکاری سادەی (کەوت) پێکهاتووەوبووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (دەرکەوتن) وەرگیراوە کاری (دەرکرد) لەپێشگری (دەر) وکاری سادەی (کرد) پێکهاتووە و بووە بەکاری داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (دەرکردن) وەرگیراوە.

٤- لەدێرە هۆنراوەی چوارەمدا کاری (دەرکەوت، لابردەوە) دارِژاون کاری (دەرکەوت) لەخاڵی پێشوو باسکراوە، کاری (لابردەوە) لە پێشگری (لا) وکاری سادەی (برد) و پاشگری (ەوە) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی دارِژاو، لەچاوگی دارِژاوی (لابردنەوە) وەرگیراوە.

٥- لەدێرە هۆنراوەی پێنجەمدا کاری(بەردا) دارِژاوە، لەپێشگری (بەر) وکاری سادەی (دا) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی دارِژاو، لەچاوگی دارِژاوی (بەردان) وەرگیراوە.

٦- لەدێرە هۆنراوەی شەشەمدا کاری(کردەوە) دارِژاوە، لەکاری سادەی (کرد) و پاشگری (ەوە) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی دارِژاو، لەچاوگی دارِژاوی (کردنەوە) وەرگیراوە.

دەستوور:

کاری دارِژاو کارێکی ناسادەیە لەکارێکی سادەی واتا دارو پاشگرێك یان پێشگرێکی بێ واتا پێك دێت یاخود لەگەڵ هەردووکیان پێك دێت بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ-پێشگر + کاری سادە= کاری دارێژراو

هەڵواسی، هەڵبڕی، ڕاکرد، ڤەکر، داخست، ڤەمراند، ڕاپەڕی، وەرگرت، پێکرد، ڕوونیشت، هەڵدا، داچوو، ڕویکر.

تێبینی: (١)

ئەم پێشگرانە بەتەنیا هیچ واتایەکیان نییە، بەپێش کارە سادەکەی دەلکێن، بەگشتی پێشگری (هەڵ) واتای بەرزیو بۆسەرەوەیە، بەلاّم پێشگری (دا) واتای بۆخوارەوەیە، پێشگری (ڕا) بزوتنەوەیەکی ڕاستەوخۆ پیشان دەدات،

پێــشگری (وەر، گەرانــەوەو شــوێن گــۆڕین دەردەخــات، پێــشگری (ڕوو) بزوتنەوەیە بۆخوارەوە.

((هەڵدڕی، هەڵواسی،هەڵدا، هەڵستا، هەڵکرد، هەڵکەڤت))

((داماڵی، دانیشت، داتەپی، دادڕی، دادا،........هتد))

((ڕابوو، ڕاماڵی، ڕاخست، ڕاکێشا، ڕاگرت،......هتد))

((ڕووچوو– ڕوونیشت، ڕووهات....هتد))

((وەرگەڕا، وەرگرت، وەرپێچا، وەربادا،.......هتد))

٢–پێشگر + کاری سادە + پاشگر = کاری داڕژاو

هەڵدایەوە / داخستەوە / هەڵخستەوە

هەڵ + دا + یـــ + ەوە = هەڵدایەوە

دا+خست + ەوە (ڤە) = داخستەوە (داخستەڤە)

هەڵ + دا + ڤە = هەڵداڤە

وەر+ پێچا + ڤە = هەڵداڤە

٣– کاری سادە + پاشگری (ەوە) = کاری داڕژاو

خوارد + ەوە = خواردەوە

چوو + ەوە = چووەوە

خوار + ەڤە = خوارەڤە

چوو + ڤە = چووڤە

هات + ەڤە = هاتەڤە

یان :

کاری سادە+ پاشگری "اند" کاری داڕژاو

ڕژا+ اند= ڕژاند   سووتا+ اند= سووتاند

تێبینی: (٢)

پاشگری (ەوە) دەچێتە سەرکاری سادەو ئەم گۆڕانکارییانە نیشان دەدات دوای ئەوە کارێکی داڕژاویان لێ دروست دەکات.

ئـ- واتای نوێو جیاواز لەکارە سادەکە دروست دەکات وەك :

برد +ەوە= (بردەوە) لێرەدا بەواتای (سەرکەوتن) دێت.

کرد+ەوە= (کردەوە) لێرەدا بەواتای کردنەوەی دەرگاو پەنجەرەو شتێکی داخراو بەکاردێت.

چوو+ ەوە= (چووەوە) لێرەدا بەواتای ڕەنگ چوونەوە بەکاردێت

وەك :

١- یارییەکەیان بردەوە.

٢- پەنجەرەکەی کردەوە.

٣- ڕەنگی کراسەکەی بەهەتاو چووەوە.

ب- بەمانای دووبارە کردنەوەی کارێك دێت :

هات+ەوە= هاتەوە

برد+ەوە = بردەوە

کرد+ەوە= کردەوە

١- هاوڕێ جارێکی تر هاتەوە بۆلامان.

٢- ئەم جارەش کتێبەکەی بردەوە.

٣- نوێژەکەم کردەوە .

پ- هەندێك جار کە دەچێتە سەر کاری سادە، واتای کارەکە تەواو دەکات چونکە کاری وامان هەیە کەبەسادەیی واتایان نییە.

وەك:

حەسا + ی + ەوە = حەسایەوە

دۆزی + ی + ەوە = دۆزییەوە

کولا + ی + ەوە= کولایەوە

لەرا + ی + ەوە = لەرایەوە

میوانەکە لەلامان حەسایەوە

پارەکەمان دۆزییەوە

برینەکەی کولایەوە.

تێبینی:

پاشگری (اند) لەبنچینەدا ((اندن))ە، کەدەچێتە سەر قەدی یا, ڕەگی چاوگی سادەی تێنەپەڕ، چاوگی داڕژاوی تێپەڕ دروست دەکات وەك:

ڕژا + اندن= ڕژاندن

مر + اندن= مراندن

سەپا+ اندن= سەپاندن

پاش لابردنی (ن) ی چاوگ کارێکی داڕژاوی تێپەڕ دروست دەبێت، چونکە وەکو دەزانین هەموو کارێك لەچاوگ وەردەگیرێت .

تێبینی:

لەبەرامبەر پاشگری (ەوە) لەشێوەی کرمانجی ژووروودا پێشگری (ڤە) بەکاردێت (١) وەك :

ڤە + کر= ڤەکر

ڤە + تەمراند = ڤەتەمراند

ڤە + بوو = ڤەبوو

ڤە + ما = ڤەما

ڤە + مراند = ڤەمراند

ڤە + دا = ڤەدا

١- دەرگەھ ڤەکر

٢- ئاگر ڤەمراند

٣- پەنجەرك ڤەبوو

ڕاهێنان (١)

لەم دێڕە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەرچ کاری داڕژاو هەیە دەری بهێنەو لەڕووی پێکهاتنییەوە ڕوونی بکەوە.

١- سبەینێ کەجەنگ دامر کایەوە
ئاگری هەراو شەڕ کوژایەوە (بێکەس)

٢- گەلێکم ڕۆژگاری تاڵ و شیرین ڕابوارد، ئاخۆ
مەرگ مەودا دەدا دیسان ببینم سەردەمێکی تر (هێمن)

٣- چەند جار سوتام و هەڵگەڕامەوە
بووم بە خۆڵەمێش دامرکامەوە (شێخ سەلام)

٤- شەتری و تایێن سوورو زەر
بایێ نەسیم لێدا سەحەر

ل وێ جەبهەتێ هژیان دووبەر
لەورا سوکاری بێ هشین (مەلای جزیری)

٥- لیم گەڕێ با دەربڕم سۆزی دەروون
لیم گەڕێ با هەڵوەرێنم ئەشکی ڕوون (هێمن)

٦- گولێ جانێ تە ئەز برم
ژ دنیایێ ئەز دەرکرم (سەبری بۆتانی)

ڕاهێنان (٢)

واتای ئەم پێشگرو پاشگرانەی خوارەوە دیاری بخەو لەگەڵ هەریەکێکیان دوو کاری دارِژاو دروست بکەو لە ڕستەدا بەکاری بێنە

(هەڵ ، وەر، ڤە ، دا، ەوە)

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١- ئالآی کوردستان لە هەموو شوێنێك دەشەکێتەوە.

٢- لاپەڕەکانی گۆڤارەکەی لەسەرخۆ هەڵدەدایەوە.

٣- وی پەنجەرەك ڤەکر.

٤- مەمۆی ئاگرێ نەورۆزێ هەڵکر.

(کاری لێکدراو)

ئا:

١- میری ئەڤـ پێشمەرگە خەلات کر.

٢- ڕێگایان لەکاروانەکە گرت.

٣- نەخۆشەکە ناڵە نالی کرد.

٤- ئەوی خورتی دەست ڤەکر.

٥- ڕووداوەکەیان لەیاد کرد.

٦- سەرداری چیرۆك ژێبر کر.

هۆنراوەکانم بەبیرهاتنەوە.

ب:

١- ئەڤان خەباتکەران ئالاّیێ کوردستانیێ بلند کر.

٢- حوکومەتی کوردستان لەشکری کوردستانی بەهێز کرد.

٣- شڤانی هەڤالێن خۆ دلخۆش کرن.

٤- پەیمانەکەیان نۆیێ کردەوە.

٥- مرۆڤە کە بەئاگا هاتەوە.

٦- نووسەرەکە دڵشاد بووەوە.

پ:

١- بەرهەمی کارگەی چنینیان زۆرکرد.

٢- پیاوەکە کرێی خانووەکەی کەم کردەوە.

٣- نەخوێندەڤانی ژناڤـ چوو.

ت:

١- پاپۆڕ دئاڤێدا نقووم بـــوو.

٢- مرۆڤە هەژارەكە پەكی كەوت.

٣- ئاسۆ كەل وپەلە شكاوەكانی فڕێدا.

خستنە ڕوو:

لەمەو پێش زانیومانـە كەچاوگ سەرچاوەی كـارە، واتـە كـار لەچاوگ دروسـت دەكرێـت، بـەلابردنی پیتـی(ن)ی چـاوگ، كـاری لێكـدراو لەچـاوگی لێكدراو دروسـت دەكرێـت. چـاوگی لێكـدراویش وەكـوو پێـشتر خوێندوومانـە لەچاوگی سادە یا داڕژاو لەگەڵ وشەیەكی واتاداری تر یا زیاتر پێكدێت.

ئا - ئەگەر سەیری ڕستەكانی بەشی (ئـ) بكەین ، دەبینین لـە هـەر ڕسـتەیەك دا كارێكی لێكدراو هەیە كە لە چاوگێكی لێكدراو وەرگیراوەو چاوگەكەش بەم شێوەی خوارەوە پێكهاتووە.

١- لە ڕستەی یەكەم دا كاری (خەڵاتكر= خـەڵاتكرد) كـارێكی لێكـدراوەو لـە دوو پــەیڤی واتــادار پێكهــاتووە، كەلــە چــاوگی (خــەڵات كـرن وەرگــیراوە) چاوگەكە لە ناوێكی سادەو چاوگێكی سادە پێكهاتووە (خەڵات + كرن)

٢- لە ڕستەی دووەم كاری (ڕێگا گـرت) كـارێكی لێكـدراوەو لـە دوو وشـەی واتـادار پێكهـاتووە كـە لـە چـاوگی (ڕێگا گـرتن) وەرگـیراوە ، چـاوگەكە لـە ناوێكی داڕژاوو چاوگێكی سادە پێكهاتووە (ڕێگا + گرتن) .

٣- لە ڕستەی سێیەم دا كاری (ناڵـە نـاڵی كـرد) كـارێكی لێكـدراوە ، لـە دوو وشەی واتادار پێكهاتووە كە لە چاوگی (ناڵە ناڵ كردن) وەرگیراوە چـاوگەكە لە ناوێكی لێكدراوو چاوگێكی سادە پێكهاتووە (ناڵە ناڵ + كردن)

٤- له ڕستەی چوارەم دا کاری (دەست ڤەکر = دەست ڤەکرد) کارێکی لێکدراوەو له دوو وشەی واتادار پێکهاتووه کە لە چاوگی (دەست ڤەکرن، دەست ڤەکردن) وەرگیراوە چاوگەکە لە ناوێکی سادەو چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە (دەست + ڤەکرن)

٥- لە ڕستەی پێنجەم دا کاری (له یاد کرد) کارێکی لێکدراوه له دوو وشەی واتادار پێکهاتووه ، که لە چاوگی (لەیاد کردن) وەرگیراوە، چاوگەکە لە ناوێکی داڕژاوو (گرێی ناوی) چاوگێکی ساده پێکهاتووه (لەیاد + کردن)

٦- له ڕستەی شەشەم دا کاری (ژبیر کر) کارێکی لێکدراوە لە دوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کە لە چاوگی (ژبیر کرن) دروستکراوە چاوگەکە لە گرێیەکی ناوی و چاوگێکی ساده پێکهاتووه (ژبیر + کرن)

٧- له ڕستەی حەوتەم دا کاری (بەبیر هاتەوە) کارێکی لێکدراوە لە دوو پەیڤی واتادار پێکهاتووه ، کە لە چاوگی (بەبیرهاتنەوە) دروستکراوە، چاوگەکە لەگرێی ناوی و چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووه .(بەبیر+ هاتنەوە)

ب-

کاتێ سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) دەکەین، دەبینین لەهەر ڕستەیەك دا کارێکی لیکدراو هەیە، کەلەچاوگێکی لێکدراو دروست کراوە، چاوگەکەش بەم شێوەی خوارەوە پێکهاتووه :

١- لەڕستەی یەکەم دا کاری (بلند کر=بلند کرد) کارێکی لێکدراوە، لەدووپەیڤی واتا دار پێکهاتووه ، کەلەچاوگی (بلند کرن) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی ساده وچاوگێکی ساده پێکهاتووه . (بلند+کرن).

٢- لەڕستەی دووەم دا کاری(بەهێز کر) کارێکی لێکدراوە، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کە لە چاوگی (بەهێز کردن) وەرگیراوە چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی داڕژاوو وچاوگێکی سادە پێکهاتووە.(بەهێز +کردن)

٣- لەڕستەی سێیەم دا کاری (دڵخۆش کر=دڵخۆش کرد)، کارێکی لێکدراوە، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (دلخۆش کرن) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی لێکدراو وچاوگێکی سادە پێکهاتووە . (دلخۆش+ کرن)

٤- لەڕستەی چوارەم دا کاری (نوێ کردەوە) کارێکی لێکدراوە، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (نوێ کردنەوە) دروست کراوە چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی سادەو چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە.(نوێ + کردنەوە).

٥- لەڕستەی پێنجەم دا کاری (بەئاگاهاتەوە) کارێکی لێکدراوە ، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (بەئاگاهاتنەوە) دروست کراوە چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی داڕژاوو وچاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە.

٦- لەرستەی شەشەم دا کاری (دڵشاد بووەوە) کارێکی لێکدراوە، لەدوو پەیڤی واتادار پێکهاتووە، کە لە چاوگی (دلشاد بوونەوە) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی لێکدراو وچاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە (دلشاد +بوونەوە).

پ :

دیسان ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (پ) بکەین، دەبینین کاری لێکدراو هەیە کە بەم شێوەی خوارەوە پێکهاتووە:

١- لەڕستەی یەکەم دا کاری (زۆرکرد) کارێکی لێکدراوە، لەدوو پـەیڤی واتـا دار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (زۆر کردن) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵکارێکی سادەو چاوگێکی سادە پێکهاتووە (زۆر+ کردن)

٢- لەڕستەیدووەم دا کاری (کەم کردەوە) کارێکی لێکدراوە، لـەدوو وشـەی واتادار پێکهـاتووە، کەلەچـاوگی (کـەم کردنـەوە) دروسـت کـراوە، چـاوگەکە لەهاوەڵکارێکی سادەو چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە.(کەم+کردنەوە)

٣- لە ڕستەی سێیەم دا کاری (ژناڤ چوو) کارێکی لێکدراوە ، لە دوو وشـەی واتـادار پێکهـاتووە، کـە لـە چـاوگی (لەناوچـوون) وەرگـیراوە چـاوگەکە لـە هاوەڵکارێکی داڕژاوو چاوگێکی سادە پێکهاتووە (ژناڤ + چوون)

ت: دیسان ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (د) بکەین ، دەبینین لە ڕستەکان کاری لێکدراو هەیە ، کە بەم شێوەیەی خوارەوە پێکهاتووە.

١- لە ڕستەی یەکەم دا کاری (نقوم بـوو) کـارێکی لێکـدراوە، لـە دوو پـەیڤ پێکهاتووە کە لە چاوگی (نقوم بوون) وەرگیراوە، چاوگەکە لە وشەی (نقـوم) کە ئەمڕۆ مانای سەربەخۆی نییە لەگـەڵ چـاوگی بـوون پێکهـاتووە (نقـوم + بوون)

٢- لە ڕستەی دووەم دا کـاری (پەککەوت) کـارێکی لێکـدراوە لـە دوو وشـە پێکهاتووە، لە چاوگی (پەککەوتن) دروستکراوە ، چاوگەکە لە وشە ی(پـەك) کە ئەمڕۆ مانای سەربەخۆی دیارنییە لەگەڵ چاوگێکی سادە پێکهاتووە (پەك + کەوتن)

٣- لـە ڕسـتەی سـێیەم دا کـاری (فرێـدا) کـارێکی لێکـدراوە، لـە دوو وشـە پێکهاتووە کە لە چاوگی (فرێدان) دروستکراوە چاوگەکە لە وشەی (فرێ) کە ئەمڕۆ مانای سەربەخۆی دیارنییە لەگەڵ چاوگێکی سـادە پێکهـاتووە، (فـرێ + دان)

دەستوور:

کاری لێکدراو: ئەو کارەیە کە لە چاوگێکی لێکدراو دروست کراوە لە ناو ڕستەدا وەکو وشەیەکی سەربەخۆ ئەرکی خۆی دەبینێت, چاوگی لێکدراو لە دوو وشەی واتادار یا پتر پێکدێت بەم شێوەی خوارەوە

ئا- (ناو + چاوگ)

١. (ناوی سادە + چاوگی سادە) وەکو (دەست کەوتن ، ڕیزبوون ، یارمەتیدان ، ئاڤدان ، سواربوون ، سوارکردن)

٢. (ناوی داڕژاو + چاوگی سادە) وەکو (ڕێگا گرتن, گەرمابوون, جێگەبوون)

٣. (ناوی لێکدراو + چاوگی سادە) وەکو (ناڵە ناڵ کردن, ماڵئاوایی کردن)

٤. (ناوی سادە + چاوگی داڕژاو) وەکو: (دەست هەڵبڕین، چاولێبوون، چاوپێکەوتن، دەست ڤەکرن، دەست پێکردن)

٥. (گرێی ناوی + چاوگی سادە) وەکو: (لەهۆش چوون، ژبیرچوون، لەبیرکردن، بەدەست هێنان).

٦. (گرێی ناوی + چاوگی داڕژاو) وەکو: (بەبیرهاتنەوە، لەیادچوونەوە، بەبیرهێنانەوە).

ب: (هاوەڵناو + چاوگ).

١. (هاوەڵناوی سادە + چاوگیسادە) وەکو:(بلند کردن، خۆش کردن، گەش کردن، گەرم کردن، پڕکردن، گەورەبوون).

٢. (هاوەڵناوی داڕژاو + چاوگی سادە)وەکو: (بەهێزکردن، نەخۆش کەوتن)

٣. (هاوەڵناوی لێکدراو + چاوگی سادە) وەکو (دڵخۆش کردن ، ڕوو ڕەش کردن ، دڵ سارد کردن، دڵشاد بوون)

٤. (هاوەڵناوی سادە + چاوگی داڕژاو) وەکو (نویٚ کردنەوە ، تیژکردنەو، شین بوونەوە)

٥. (هاوەڵناوی داڕژاو + چاوگی داڕژاو) وەکو (بەئاگاهاتنەوە ، بەهێز بوونەوە)

٦. (هاوەڵناوی لێکدراو + چاوگی داڕژاو) وەکو (دڵ ساردکردنەوە دڵخۆش کردنەوە)

پ: (هاوەڵکار + چاوگ)

١.(هاوەڵکاری سادە + چاوگی سادە) وەکو (زۆرکردن ، کەم کردن ، کەم بوون)

٢. (هاوەڵکاری سادە + چاوگی داڕژاو) وەکو (کەم کردنەوە، زۆر کردنەوە)

٣. (هاوەڵکاری داڕژاو + چاوگی سادە) وەکو (ژ ناڤ چوون ، لەناوبردن ، لەناوچان)

ت: (پەیڤەك مانای سەربەخۆی نییە + چاوگی سادە) وەکو (نقوم بوون، وازهێنان ، پەککەوتن ، فڕێدان ، هاندان ، فێربوون ، فێرکردن)

ڕاهێنان (١)

کاری لێکدراو بە چەند ڕێگا دروست دەکرێت؟ بۆ هەر ڕێگەیەك دوو نموونە بهێنەوەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە .

ڕاهێنان (٢)

لەم کارانەی خوارەوە دا کاری لێکدراو درووست بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە . چۆنیەتی دروست کردنەکە ڕوون بکەرەوە :

(کەوت، هەڵگرت، دا، بوو، کردەوە، هەڵبڕی، گرت)

ڕاهێنان (٣)

لەم دێرە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەرچ کاری لێکدراو هەیە دەری بهێنەو چۆنیەتی دروست کردنەکەشی دیاربخە .

١- ئەو کەسەی گیانی لە ڕێگەی نیشتیمانا بەخت ئەکا
پێی مەڵێن مردووە ، شەهیدە وا لە فیردەوسی بەرین (بێکەس)

٢- بەندو زنجیر دیَ ڤەبن جەرحێن دکول دیَ خوەش بکت
لەوکو ناڤیَ دلبەریَ دەرمانیَ دەردیَ بەندەیە (جزیری)

٣- غونچە لە با ژ ڕەنگ گولیَ دێمیَ ب سەر نوما مەلیَ
شوبهەتی بولبولان سەمەر لەو مەفغان و نالە کر (جزیری)

٤- داری ئازادی بە خوێن ئاو نەدریَ قەت بەرناگریَ
سەربەخۆیی بیَ فیداکاری ئەبەد سەرناگریَ (بێکەس)

چیمەنیَ دێمیَ تە گەش بوو نوی بەهارە ڕست و خۆش بوو
کەسك و سۆرە پڕ لە نوورە سوبح و شام لیَ کەت خوناڤــ
بەژن و بالاَ یاسەمین بوو، باغیَ زولْفا تازە شــــــــین بوو
ژوان دباریت شیرو شەکرو عەنبەرو مسك و گـــــــــولاڤــ

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆڤە بکە .

١- ڤی خەباتکەری دیَ خەلاتکەن.

٢- ئەزیَ خانی ئاڤا دکەم

(کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ)

(ئا)

١- نەخۆشەکە نووست	نەخۆشەکە دەنوێت
٢- دوێنێ چووم بۆ بازاڕ	سبەینێ دەچم بۆ بازاڕ
٣- ڤیان گەڕایەوە	ڤیان دەگەڕێتەوە

(ب)

١- ئالان پەنجەرەکەی داخست	ئالان پەنجەرەکە دادەخات
٢- ئەڤین نانەکەی خوارد	ئەڤین نانەکە دەخوات
٣- نووسەرەکە چیرۆکێکی نووسی	نووسەرەکە چیرۆکێك دەنووسێت

کار بریتییە لە وشەیەك کە کارێك یان حاڵ و بارودۆخی کەسێك یان شتێك باس دەکات لەکاتێکی زانراودا، هەروەها کاری تێنەپەڕ ئەو کارەیە کە ئەرکی کارەکە لە بکەرەکەیەوە تێناپەڕێتە سەر کەسێك یان شتێکی تر و بەتەنیا واتای تەواو دەدات بەدەستەوە.

١- ئەگەر سەرنجی ڕستەکانی بەشی (ئـ) بدەین ئەو ڕاستیەمان بۆ دەردەکەوێت، بۆنموونە لە ڕستەی یەکەمدا کرداری (نووست - دەنوێت) بەبێ یاریدەی وشەیەکی تر یەکسەر واتای ڕستەکەی دەرخستووە و بووە بە کار بۆ بکەرەکەی و ئەرکی کارەکەش لە بکەرەکەوە تێنەپەڕیوە بۆ سەر کەسێك یان شتێکیتر، هەروەها کارەکانی ڕستەی دووەم و سێیەم (چووم - دەچم، گەڕایەوە - دەگەڕێتەوە) هەر بەهەمان شێوە لە شوێنی خۆیاندا کارێکی تێنەپەڕن.

٢- بەڵام لە ڕستەکانی بەشی (ب) دا کارەکانی (داخست - دادەخات ، خوارد - دەخوات، نووسی - دەنووسێت) بەتەنیا واتای تەواوی ڕستەکان نادەن بەدەستەوە بۆنموونە ناتوانین بڵێین: (ئالان داخست) یان (ئالان دادەخات) چونکە ئەم کارە بەیاریدەی وشەیەکی ترەوە توانیویەتی واتای ڕستەکە تەواو بکات کە بەم وشەیە دەگوترێت (بەرکار). لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت لە ڕستەی یەکەمدا (ئالان) بکەری ڕستەکەیە و کارێکی کردووە و ئەرکی کارەکە کەوتۆتە سەر شتێکی تر ئەویش (پەنجەرەکەیە) بەهۆی ئەمەوە کارەکە واتای ڕستەکە تەواو دەکات و دەبێت بە کارێکی تێپەڕ بۆ بکەری ڕستەکە، هەروەها لە ڕستەکانی بەشی (ب) بۆمان دەردەوکەوێت کە ئەرکی کارەکان بەهەمان شێوەیە و لە هەریەکێك لە ڕستەکاندا ئەرکەکە تێپەڕیوە بۆ سەر وشەیەکی تر (نان ، چیرۆك) و ئەمانیش دەبن بە (بەرکار) و واتای کارەکانیان تەواو دەکەن.

دەستوور:

کاری تێنەپەڕ کارێکە ئیشێك یان حاڵ و بارودۆخی کەسێك یان شتێك پیشان دەدات لەکاتێکی دیاریکراودا و بەتەنیا واتای تەواو دەدات بەدەستەوە و ئەرکەکەی پەیوەندی بە بکەرەوە هەیە.
کاری تێپەڕ کارێکە ئیشێك یان حاڵ و بارودۆخی کەسێك یان شتێك پیشان دەدات لەکاتێکی دیاریکراودا و هەمیشە ئەرکی کردارەکە لە بکەرەوە تێدەپەڕێتە سەر کەسێك یان شتێکی تر پێی دەگوترێت بەرکار.

ڕاهێنان (١)

لەمانەی خوارەوەدا کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ جیار بکەوە و تێپەڕەکان لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

سەربڕی، کەوتبوو، دەنووسێت، دەفڕێت، هەڵگرتووە، ڕاخست، ڕۆیشت، دەمرد، نووست.

ڕاهێنان (٢)

ئەمانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێك جارەك ببن بە بکەر و جارێك ببن بە بەرکار:

کۆتر، گوڵ ، دیوار، پیاو

ڕاهێنان (٣)

لەم پارچە هۆنراوانەدا کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ دەربهێنە.

١- ئەڵێن جەردەی ئەجەل ڕێگا بە کاروانی نەفس ئەگرێ
شەقامی سینە ئەبڕێ بۆ مەتاعی دیدە ئەڕوانێ
تەریدەی نەفس و شەیتان، قافڵەی قاعاتی غارەت کرد
ئەگەر جاسووس ئیمان نەبێ دەرناچێ ئینسانێ

(حەریق)

٢- گڵۆپەکانی سەر جادە و کـــــۆڵان
زەرد هەڵگەڕابوون کز کز ئەسووتان
ئاسمانی شین و ئەستێرەکانــــــی
پێدەکەنین بۆ بەری بەیانـــــــــی

(گۆران)

ڕاهێنان (٤)

جیاوازی نێوان کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ چییە؟ ڕوونی بکەرەوە و باسەکەت بە نموونەوە بسەلمێنە.

ڕاهێنان (٥)

شیکردنەوە.

١- باران باری.

باران: ناوە، سادەیە، بکەرە، بەرجەستەیە.

باری: کاری ڕابردووی نزیکە، تێنەپەڕە.

٢- ئەم ڕستانە شیبکەوە.

ئـ- ئاشەوان گەنم دەهاڕێت.

ب- کەروێشکەکە لە دەوەنەکەوە دەرپەڕی.

پ- ئاسنگەر پاچ و بێل دروست دەکات

ت- منداڵەکە لە بێشکەکەدا نووستووە.

(گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ)

١-

ئا- نامەکە گەیشت	نامەکەیان گەیاند
منداڵەکەنووست	ئەو منداڵەکەی نوواند
لەشکریدوژمن بەزی	لەشکری دوژمنیان بەزاند

ب-

شوشەکە شکا	ڕێبوار شووشەکەی شکاند
دیوارەکە ڕووخا	ئەو دیوارەکەی رووخاند
مرۆڤەکە ترسا	مرۆڤەکەیان ترسـانـد
پارەکە لەدەست چوو	ئەوان پارەکەیان لەدەست چوواند

٢- نەخۆشەکە ناڵاندی	نەخۆشەکەی هێنایە ناڵاندن
بەرخەکە باڕاندی	بەرخەکەیان هێنایە باڕاندن
گایەکە بۆڕاندی	گایەکەی هێنایە بۆڕاندن

خستنە ڕوو:

کاتێک سەیری ڕستەکانی لای دەستە ڕاستی بەشی ژمارە (٢ ، ١) دەکەین، دەبینین کاری (گەیشت، نووست، بەزی، شکا، رووخا، ترسا، لەدەست چوو، ناڵاند، باڕاند, بۆڕاند) لەڕستەدا بەکار هێنراون، هەریەکێك لەم کارانە لەشوێنی خۆی دا کارێکی تێنەپەڕە ،چونکە کاری کەسێك یاشتێکی دەرخستووە لەکاتێکی دیاری کراودا ، هەروەها کاریگەری کارەکە لە بکەر تێنەپەڕیوە،واتە تەنها بکەری وەرگرتووە ومانای تەواوی بەخشیوە.

بەلاّم كاتێك سەیری ڕستەكانی لای دەستە چەپی بەشی ژمارە (١– ٢) دەكەین، دەبینین كاری (گەیاند، نوواند، بەزاند، شكاند، ڕووخاند، ترساند، لەدەست چوواند، هێنایە نالاندن، هێنایە باراندن، هێنایە بۆڕاندن) لەڕستەكەدا بەكارهێنراون، هەریەكێك لەم كارانە لەشوێنی خۆی دا كارێكی تێپەڕە، چونكە كاری گەرییەكەی لە بكەر تێپەڕیوە و كەوتۆتە سەربەركار، واتە بێجگە لە بكەر پێویستی بە بەركار هەیە تا واتای تەواو ببەخشێت.

ئینجا لەكاتی گۆڕینی كاری تێنەپەڕ بۆكاری تێپەر پێویستیمان بەڕەگی كار یا قەدی چاوگ (بناغەی چاوگ) هەیە، كەپاشگری (اندن) دەخەینە سەر ڕەگی كار یاقەدی چاوگ، چاوگێكی تێپەر دێتە كایەوە، دەتوانرێت لەچاوگە تازەكە كاری ڕابردوو، ڕانەبردوو، داخوازی دروست بكرێن بەپێی ئەو دەستوورانەی كەپێشتر خوێندوومانن، چاوگی تێنەپەڕ بەم شێوەیە دەگۆڕین بۆچاوگی تێپەڕ:

١– ئـ

چاوگی تێنەپەڕ	ڕەگی كار	پاشگر	چاوگی تێپەڕ
گەیشتن	گە + یـ	اندن	گەیاندن
نووستن	نوو	اندن	نوواندن
بەزین	بەز	اندن	بەزاندن
مردن	مر	اندن	مراندن
ڕۆیشتن	ڕۆ	اندن	ڕوواندن
تەپین	تەپ	اندن	تەپاندن

ب:-

چاوگی تێنەپەڕ	قەدی چاوگ	پاشگر	چاوگی تێپەڕ
شکان	شکا	اندن	شکاندن
ڕووخان	ڕووخا	اندن	ڕووخاندن
ترسان	ترسا	اندن	ترساندن
گریان	گریا	اندن	گریاندن
لەدەست چوون	لەدەست چوو	اندن	لەدەست چوواندن

٢- هەندێك چاووگی تێنەپەڕ هەن کەلەدەنگە سروشتییەکان دروست کراون بەیارمەتی پاشگری (اندن) وەکو (نالاْندن، باڕاندن، بۆڕاندن، قیژاندن، نووزاندن......) ئەم چاوگانە هەر چەندە لەدەنگە سروشتی وپاشگری (اندن) دروست کراون بەلاْم هەر تێنەپەڕن، واتە بەپێی ئەو دەستوورەی پێشتر بەهۆی (اندن) ناکرێن بە چاوگی تێپەڕ بەڵکو دەتوانرێت بەیارمەتیی کاری یاریدەدەری(هێنایە) یان(دەهێنێتە) کە دەخرێتە پێش چاوگی تێنەپەڕ بکرێن بەچاوگی تێپەڕ بەم شێوەیە :

دەنگە سروشتی	پاشگر	چاوگی تێنەپەڕ	کاری یاریدەر	چاوگی تێپەڕ
ناڵە	اندن	نالاْندن	هێنایە	هێنایە نالاْندن
باڕە	اندن	باڕاندن	هێنایە	هێنایە باڕاندن
بۆڕە	اندن	بۆڕاندن	هێنایە	هێنایە بۆڕاندن
قیژە	اندن	قیژاندن	هێنایە	هێنایە قیژاندن
			دەهێنێتە	دەهێنێتە قیژاندن

ڕوون کردنەوە:

ئەگەر ڕەگی کار یا قەدی چاوگ یا دەنگی سروشتی بە پیتی بزوێن کۆتایی هاتبوو، پیتێکی نەبزوێنی بۆ زیاد دەکەین یان پیتە بزوێنەکە لادەبەین. چونکە دوو پیتی بزوێن بەدوای یەکتردا نایەن.

دەستوور:

گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ

١-

ئ- (ڕەگی کار + اندن) =چاوگی تێپەڕ

ب- (قەدی چاوگ + اندن) = چاوگی تێپەڕ

پ- (دەنگە سروشتی + اندن) = چاوگی تێنەپەڕ

(کاری یاریدەدەر هێنایە + چاوگی تێنەپەڕ) = چاوگی تێپەڕ .

ڕاهێنان (١)

چۆن کاری تێنەپەڕو کاری تێپەڕ لێك جیادەکەیتەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٢)

بەچەند ڕێگا کاری تێنەپەڕ دەگۆڕێت بۆ کاری تێپەڕ؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٣)

چۆن لە دەنگە سروشتییەکان کاری تێپەڕ دروست دەکرێت ؟ بە چەند هەنگاو؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٤)

ئەم کارە تێنەپەڕانەی خوارەوە بگۆڕە بۆ کاری تێپەڕ و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(تێپەڕی، خشی، کەوت، برژا، خنکا، سووتا، وەری، چوو، ڕەڤی، هەڕمی)

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆڤە بکە.

١- پێشمەرگەی کوردستان لەشکری دوژمنی بەزاند.

٢- کارەساتەکە مرۆڤەکەی هێنایە قیژاندن.

(هاوەڵکاری چۆنیەتی)

١- دەرگاکەم باش داخستووە.

٢- وانەکەمان بەپەلە نووسییەوە.

٣- گەلی کورد شێرانە لە بەهاری ساڵی ١٩٩١ دا ڕاپەڕی.

٤- ڕاوکەرەکان بە سواری چوون بۆ ڕاو.

٥- ئێمە بەسەربەرزی دەژین.

خستنەڕوو:

ئەگەر بپرسین دەرگاکەت چۆن داخستووە؟ یان وانەکەتان چۆن نووسییەوە؟ یان گەلی کورد چۆن ڕاپەڕی؟ یان ڕاوکەرەکان چۆن چوون بۆ ڕاو؟ یان ئێوە چۆن دەژین؟ دەبینین لە وەڵامی پرسیاری ڕستەی یەکەمدا (باش) لە دووەمدا (بەپەلە) لە سێیەمدا (شێرانە) لە چوارەمدا (بە سواریی) لە پێنجەمدا (بەسەربەرزی)یە.

هەریەکەیان لە شوێنی خۆیاندا وەکو هاوەڵکارێك وەسفی چۆنیەتی ڕوودانی ڕستەکانیان دەکەن و دەبنە تەواوکەری واتای کارەکانیان. لەبەرئەوە بە هەر یەکێکیان دەوترێت (هاوەڵکاری چۆنیەتی).

هاوەڵکاری چۆنیەتی لەڕووی پێکهاتنەوە سێ جۆرە:

١- سادە: لەیەك وشەی سەربەخۆ پێکدێت وەك: (خێرا، باش، توند، پاك، چاك، گورج، ئازا، ....)

٢- داڕێژراو: لە وشەیەکی سادە و زیادەیەك پێکدێت، زیادەکە یان پێشگرە یان پاشگرە یان هەردووکیان پێکەوە دەبن وەك: (بەپەلە، بەسواری، شێرانە، بەباشی، بەئازادی، ......)

٣- لێکدراو: لە دوو وشە یان زیاتر پێکدێت وەك: (بەدڵ شکاوی، پشتاوپشت، سەربەرزانە، بەدڵسۆزی ....) ئەگەر هاوەڵکاری چۆنیەتی وەسفی ناوێك، جێناوێك یان هاوەڵکارێك بکات ئەوا دەبێتە هاوەڵناو و نابێتە هاوەڵکار وەك: (چرایەکی باش لە دەی خراپ چاکترە).

لەم ڕستەیەدا وشەی (باش، خراپ، چاکتر) هاوەڵناون چونکە پەسنی ناوێك دەکەن، هەرچەندە سێیەمیان (چاکتر) دەبێتە تەواوکەری کارە ناتەواوەکە پەسنی بکەر دەکات کە چرایەکەیە.

هاوەڵکاری چۆنیەتی سادە، وەکو وشەیەك دەبێتە تەواوکەری واتای کاری ڕستەکە و بۆ ئەم تەواوکردنە پێویستی بە ئامرازی تەواوکردن نییە، بەڵام هاوڵکاری چۆنیەتی داڕێژراو، لێکدارو وەکو گرێیەکی هاوەڵکاری چۆنیەتی دەبنە تەواوکەری کاری ڕستەکانیان.

دەستوور:

هاوەڵکاری چۆنیەتی لەناو ڕستەدا (وشەیەکە، یان گرێیەکی هاوەڵکاری)یە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەردەخات و لەم ڕووەوە دەبێتە تەواوکەری واتای کارەکە.

هاوەڵکاری چۆنیەتی، سادە، داڕێژراو، یان لێکدارو ئەگەر پەسنی ناوێك، جێناوێك بکەن دەبنە هاوەڵناو بەڵام ئەگەر چۆنیەتیی ڕوودانی کارێك دەربخەن دەبنە هاوەڵکاری چۆنیەتی.

ڕاهێنان (١)

ئەم وشانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێك جارێك ببنە هاوەڵناو جارێکیش ببنە هاوەڵکاری چۆنیەتی: (بەگورجی، خراپ، بەسەربەستی، زۆر بەپەلە، بەهێواشی، گەورە).

ڕاهێنان (٢)

ئەم وشە سادانەی خوارەوە بکە بە هاوەڵکاری چۆنیەتی داڕێژراو.

(هێمن، سارد، فێنك، خۆش، زیرەك، پاك، سەوز، مەرد، تاڵ، چاك)

ڕاهێنان (٣)

شیکردنەوە:

١- ڕۆژنامەکەم بەخێرایی خوێندەوە.

ڕۆژنامەکە: ناوە، تاکە، ناسراوە، گشتییە، بەرکارە.

م : جێناوی کەسیی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك، بکەرە.

بەخێرایی: گرێی هاوەڵکاری چۆنیەتییە، تەواوکەری واتای کاری خوێندەوەیە

خوێندەوە: کاری ڕابردووە، تێپەڕە.

٢- ئەم ڕستانە شیبکەوە.

ئـ- چێشتەکە بەگەرمی مەخۆ.

ب- قوتابیی ژیر، ژیرانە وەڵام دەداتەوە.

پ- ئێمە بەدڵسۆزی کار دەکەین.

(کاری یاریدەدەر)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١. دەبوو ئەوان کارەکەیان تەواو کرد با .

٢. ڕەزڤانی زەڤیاخۆ کێلابوو.

٣. دەبێت چیرۆکەکە بخوێنمەوە.

٤. ڕووداوەکە مرۆڤەکەی هێنایە قیژاندن.

٥. پەرتووکی زمان وئەدەبی کوردی هاتە چاپکردن.

٦. ئەڤ گوندە دهێتە ئاڤا کرن.

٧. شاسوار منداڵەکانی خستە پێکەنێن.

٨. ویستم زوو هەڵبستم.

٩. دەمەوێت کتێبەکە بکڕم.

١٠. من دڤێت زوو ژخەو ڕابم.

١١. دەتوانین بەسەر چیاکە بکەوین.

١٢. ئەم دشێین بسەر چیا بکەڤین.

١٣. دەوێرم لەڕووبارەکە بپەڕمەوە.

١٤. دێم بڕۆم ناهێلن.

١٥. دەلێم نهێنییەکە بدرکێنم.

١٦. دەشێت گیرو گرفتەکان چارە بکرێن.

١٧. دەگونجێت ئەوان کتێبەکان بهێنن.

خستنە ڕوو:

لەمەو پێش زانیومانە کەکاری (دەبوو، دەبێت، بوو، هێنایە، هاتە، دهێتە، خستە، ویست، دەمەوێت، دڤێت، دەتوانین، دشێین، دەوێرم، دێم، دەڵێم، دەشێت، دەگونجێت).

هەریەکەیان کارێکی واتاداری سەربەخۆن، دەتوانرێت هەریەکەیان بەتەنیا لەناو ڕستەدا وەکو : کارێکی سەربەخۆی تەواو بەکاربهێنرێت وئەرکی خۆی ببینێت.

بەڵام لەگەڵ ئەمەش دا دەتوانرێت ئەو کارانەی سەرەوە وەکو کارێکی یاریدەدەر لەناو ڕستەدا بەکاربهێنرێن، کاتێك لەپاڵ کارێکی سەرەکی سەربەخۆ یا لەپاڵ چاوگێك دێن، کەهەر یەکەیان بۆمەبەستێکە . بۆنموونە :

١- لەڕستەی یەکەم دا کاری(دەبوو) کارێکی یاریدەدەرە، کەبۆ مەبەستی پێویست بەکار هاتووە، کاری (تەواو **کرد با**) کارێکی سەرەکییە لەرستەکەداو مەبەست و واتای رستەکەی بەیارمەتی کاری(دەبوو) بەتەواوی ئاشکرا کردووە.

٢- لەڕستەی دووەم دا کاری(بوو) کارێکی یاریدە دەرە، بۆمەبەستی پێکهێنانی کاری ڕابوردووی دوور بەکار هاتووە، بەڵام کاری(کێڵا)کارێکی سەرەکییە لەڕستەکەدا وبەیارمەتی کاری یاریدەدەر(بوو) مەبەست ومانای ڕستەکەی بەتەواوی داوە بەدەستەوە.

٣- لەڕستەی سێیەم دا کاری(دەبێت) کارێکی یاریدەدەرە و، بۆمەبەستی پێویست بەکارهاتووە، بەڵام کاری (بخوێنمەوە)کارێکی سەرەکییە لەڕستەکەداو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر(دەبێت) مەبەست و واتای ڕستەکە بەتەواوی دەدات بەدەستەوە.

٤- لەڕستەی چوارەم دا کاری (هێنایە) کارێکی یاریدەدەرە، بەڵام چاوگی (قیژاندن)کە لە شوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووەوجێی ئەوی گرتۆتەوە، بەیارمەتیکاری یاریدەدەر،(هێنایە) مانای ڕستەکەی بەتەواوی داوە بەدەستەوە.

٥- لەڕستەی پێنجەم دا کاری(هاتە) کارێکی یاریدەدەرە، چاوگی (چاپکردن) لەشوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووەو جێی ئەوی گرتۆتەوە، بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (هاتە) مانای ڕستەکەی بەتەواوی داوە بەدەستەوە.

٦- لەڕستەی شەشەم دا کاری(دهێتە) کارێکی یاریدەدەرە، چاوگی (ئاڤاکرن) کەلەشوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (هاتە) مانای ڕستەکە بەتەواوی دەدات بەدەستەوە.

٧- لەڕستەی حەوتەمدا کاری (خستە) کارێکی یاریدەدەرە، چاوگی (پێکەنین) کەلەشوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووە بەیارمەتی کاری یاریدەدەر(خستە) مانای ڕستەکەی بەتەواوی ئاشکرا کردووە.

٨- لەڕستەی هەشتەم دا کاری (ویست) کارێکی یاریدەدەرە، بۆمەبەستی ویستن بەکارهاتووە، بەڵام کاری (هەڵبستم) کارێکی سەرەکییە لەرستەکەدا بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (ویست)مانای ڕستەکە بەتەواوی ئاشکرادەکات.

٩- لەڕستەی نۆیەمدا کاری (بکرم) کارێکی سەرەکییە وبەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دەمەوێت) مانای ڕستەکە بەتەواوی ئاشکرا دەکات.

١٠- لە ڕستەی دەیەم دا کاری (دڤێت) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی ویستن بوکارهاتووە ، کاری (ڕابم- ڕابېم) کارێکی سەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دڤێت) مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرا دەکات.

١١- لـه ڕسـتـەی یـازدەم دا کـاری (دەتـوانین) کـارێکی یاریـدەدەرە، بـۆ مەبەسـتی (تـوانین) بـەکارهاتووە، بـەڵام کـاری (سـەربکەوین) کـارێکی سەرەکییە و بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (توانین) مانای ڕستەکە بـە تـەواوی ئاشکرا دەکات.

١٢- لە ڕستەی دوازدەمدا کاری (دشێین) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی (تـوانین) بـەکارهاتووە ، بـەڵام کـاری (سـەربکەڤین) کـاریکی سـەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دشێین) مانای ڕستەکە بە تەواوی دیاردەخات.

١٣- لە ڕستەی سێزدەمدا کاری (دەوێرم) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی وێران و ئازایەتی بەکارهاتووە، بەڵام کاری (بپەڕمـەوە) کـارێکی سـەرەکییەو بە یارمـەتی کـاری یاریـدەدەر (دەوێـرم) مانـای ڕسـتەکە بـە تـەواوی ڕوون و ئاشکرا دەکات.

١٤- لە ڕستەی چواردەهەم دا کاری (دێم = دەهێم) کارێکی یاریـدەدەرە بـۆ مەبەستی ئارەزوو یا نیاز بەکارهاتووە، بەڵام کاری (بڕۆ) کارێکی سەرەکییەو بە یارمەتیی کاری یاریدەدەر (دێم) مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرادەکات.

١٥- لە ڕستەی پازدەهەم دا کاری (دەڵێم) کارێکی یاریدەدەرە بۆ مەبەستی نیاز بـەکارهاتووە، بـەڵام کـاری (بـدرکێنم) کـارێکی سـەرەکییە و بەیارمـەتی کاری یاریدەدەر (دەڵێم) مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرا دەکات.

١٦- لــە ڕســتـەی شــازدەهەم دا کــاری (دەشــێت = دشــیان) کــارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی شیان و توانین بەکارهاتووە، کاری (چـارە بکـرێن) کارێکی سەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دەشێت) مانای ڕستەکە بـە تەواوی ئاشکرادەکات .

١٧- لە ڕستەی حەڤدەهەم دا کاری (دەگونجێت) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی گونجان بەکارهاتووە، کاری (بهێنن) کارێکی سەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دەگونجێت)مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرادەکات.

دەستوور:

کاری یاریدەدەر: ئەو کارەیە کەلە ڕستەدا لەپاڵ کارێکی سەرەکیی سەربەخۆ یا چاوگێك دێت، بۆ دیارکردنی مەبەستێك و دەبێتە هۆی تەواوکردنی مانای کارەکە یا چاوگەکە.

کاری یاریدەدەر ئەمانەن : (دەبوو، دەبێت، بوو، هێنایە(ئینایە)، هاتە، دهێتە، خستە، ویست، دەوێت، دڤێت، دەتوانی، دشێین، دەوێرم، دیٚ، دهێت، دەڵێی، دەشێت، دەگونجێت، دەلوێت، دا، دابوو، ددا، دایە).

وەك :گۆڤاردابوو خاندن، دەرگەهـ داگرتن.

ڕاهێنان (١)

ئەم کارە یاریدەرانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە .

(دەتوانین، دەبوو، دەگونجێت، دەوێرم، دەڵێم، دهێتە، هاتبوو)

ڕاهێنان (٢)

ئەم کارانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە ، بەمەرجێك جارێك کاری سەرەکی بن و جارێك کارێکی یاریدەدەر بن.

(دەبێت، دەمەویٚ، هێنایە، دڤێت، خستە، دهات، دەبوو)

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆڤە بکە (شی بکەوە)

١- دەبێت ڕۆمانەکە بخوێنمەوە.

٢- دەمەوێت یارمەتی هەژارەکە بدەم.

ڕاهێنان (٤)

پارچە پەخشانێك لەسەر ئەم بابەتەی خوارەوە بنووسە، ئینجا هەرچ کاری یاریدەدەر هەبێت دیاری بخە.

(مانگی ئادار، مانگی خۆشی و ناخۆشییە، مانگی سەرکەوتن و کارەساتە).

(خاڵبەندی)

- چۆن کات دەزانیت؟

- ئەمە کارێکی ئاسانە.سەیری سەعاتەکەت بکەو بزانە کات چەندە؟

- باشە. ئەی پێش ئەوەی سەعات دابهێنرێت چۆن کات دەزانرا؟

- بەئاو دەزانرا.

- بەئاو!چۆن چۆنی؟

- ئاویان دەکردە ناو دەفرێکەوەو کونێکی بچووکیان دەکردە بنی دەفرەکە،ئاوەکە بەرێکوپێکی تنۆک تنۆك لە کونی دەفرەکەوە دەهاتە خوارێ ئینجا بەپێی ئەو ئاوەی کە لە دەفرە کونکراوەکە دەهاتە خوارەوە دەزانرا کات چەندە.

* * *

لەو ئاخاوتنەی سەرەوەدا، کەرستەی ((چۆن کات دەزانیت؟)) دەخوێنینەوە، پێویستە دەنگمان وەها دەربڕین کە پرسی تێدابێت. وە کەرستەی (ئەمەکارێکی ئاسانە)ش، دەخوێنینەوە، دەبێت دەنگمان وەها دەربڕین کە ڕاگەیاندنی تێدابێت، هەروەها کەرستەی ((بەئاو)) دەخوێنینەوە دەبێت دەنگمان وەها دەربڕین کە سەرسوڕمانی تێدابێت.ئنجا لەدوای ئەمە ئەگەر سەیری کۆتایی ڕستەی یەکەم بکەین ئەم نیشانەیە (؟) دەبینین، کە نیشانەی پرسە. وە ئەگەر سەیری کۆتایی ڕستەی دووەم بکەین ئەم نیشانەیە (.) مان بەرچاو دەکەوێت، کە نیشانەی کۆتایی ڕستەیە. وەئەگەر سەیری کۆتایی ڕستەی سێیەم بکەین، ئەم نیشانەیەی(!) تێدا دەبینین کە نیشانەی سەرسوڕمانە . ئەم نیشانانە و هەندێك نیشانەی تر کە لەمەولا بەرچاوت دەکەون پێیان دەگوترێت ((خاڵبەندی))

ئەگەر ئەم نیشانانە و لە جێی خۆیاندا بە وردی دابنرێن زۆر یاریدەی خوێندەواران دەدەن، کە بە ئاسانی لەوە بگەن کە دەیخوێنینەوە و هەڵەی تێدانەکەین.

وە هەر نیشانەیەک لەو نیشانانە، ناوێکی تایبەتی و جێگەی تایبەتی خۆی هەیە، لە ڕستەدا، ئەوا لە خوارەوە ناوو جێگای هەریەکێک لەو نیشانانە دەخەینە بەرچاو.

یەکەم: خاڵ (.)

خاڵ ڕاوەستانێکی تەواو پیشان دەدات، وەلەم شوێنەدا بەکاردەهێنرێت :

١- لە کۆتایی هەموو ڕستەیەکدا دادەنرێت، جگە لە ڕستەی پرس و سەرسوڕمان وەك:

ئاسۆ برازای منە.

خۆر لە ڕۆژهەلاتەوە هەلدێت و لە ڕۆژئاواوە ئاوادەبێت.

٢- لەدوای یەکەم، یا یەکەم و دووەم پیتی ناوێك کە پێش ناوهێنانی خێزانەکەی بکەوێت، وەك:

م. بازیانی.

د. ق. ئامێدی.

دووەم: دووخاڵ (:)

دووخاڵی لەسەر یەکتر نیشانەی لێکدانەو ڕاڤە کردنە وە لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێت :

١– لەپێش ئاخاوتنێکەوە، کە وەك خۆی بگێڕێتەوە ، یا بگوترێت وەك :
نەسرین گوتی: (ئەمە چەفتەکەی من نییە)
٢– لەدوای وشەیەکەوە یا باسێکەوە، کە پێویستی بە تەفسیرو لێکدانەوە بێت، وەك:

سالّ لە چوار وەرز پێك دێت : بەهار، هاوین، پاییز، زستان.

٣– پێش هێنانەوەی نمونە (لە بری : بۆ وێنە، وەکو، بۆ نمونە ......) بەکاردەهێنرێت لەم بارەدا دەتوانرێت لە دوای دوو خاڵەکەوە، تەقەلێکیش دابنرێت، وەك :
هاوەڵکار، بۆ تەواوکردنی هاوەڵکارێکی تریش بەکاردەهێنرێت:–
شاسوار، زۆرجوان بە عەرەبی دەدوێت.

سێیەم – بۆر (،):

بۆر نیشانەی کورتترین ڕاوەستانەو لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێن.
١– لەدوای ناوی بانگ کراوەوە وەك :
کوڕینە، بخوێنن، بە خوێندن دەگەنە ئامانج
٢– لە نێوان جێگرو جێ لێ گیراودا ، وەك:
ئەحەی ناسر، گۆرانی بێژی بەناوبانگ، لە شاری سلێمانیدا دەژیا.
٣– بۆ جیاکردنەوەی زنجیرە وشەیەك، کە سەر بە بەشێك لە بەشەکانی ئاخاوتن بن لە ڕستەدا بە ئامرازی لێکدەر نەبەسترابن بە یەکترەوە، وەك: پارچەکانی ئاخاوتن ئەمانەن : ناو، جێناو، هاوەڵناو، کار، هاوەڵکار، ئامرازی پەیوەندی، ئامرازی لێکدەرو ئامرازی بانگکردن.

٤- بۆدابڕینی زنجیرە وشەیەك لە یەكتر، كە دوو دووپێكەوە بەكارهێنرابن، وەك:

جووتیار بەگەرماو سەرما، بەخۆشی و ناخۆشی، بازووی مەردانەی

لێ هەڵ ماڵیوە، زەوی دەكێڵێت، خۆراك بۆ میللەت دەردەهێنێت .

٥- لەدوای گێڕانەوەیەكی یەكسەر، واتا ئەگەر قسەیەكی كۆنی خۆی بگێڕێتەوە، وەك:

من خۆم گوتم، (دارەكان بەنەمامی مەبڕنەوە).

٦- لەپێش ئامرازی لێكدەری (وە، یا، یان)ەوە، بەمەرجێك نەكەوتبنە سەرەتای ڕستەوە، وەك:

نەمن هاتبووم بۆ ئاهەنگەكە، نە شاسواری برام.

قەڵەمەكەتم بدەرێ، یا پاندانەكەت .

٧- لەدوای گرێیەكی درێژ بۆ پاراستنی واتای ڕستەكە لە لەنگی وەك:

دارستانی ئەوبەر ڕووبارەكە لەدارستانی ئەمبەر ڕوبارەكە، چڕترە.

٨- لەدوای وشەی (بەڵێ) و (نەء .....نەخێر)ەوە وەك:

بەڵێ، ئەمە كتێبی منە.

نەء، ئەوە هی من نییە.

نەخێر، دەستە چەورەكەی خۆتان بەسەر ئێمەدا مەسڕنەوە .

٩- لەبڕی كاری قرتێنراو (حەزف كراو)، وەك:

من دەچم بۆ مەڕاكش و ئەویش، بۆ كوێت.

١٠- بۆ دابڕینی پاڕستەی ناوی، هاوەڵناوی، هاوەڵكاری لە شاڕستەكە، لەڕستەی ئاوێتەدا وەك :

ئا- من نەم بیستووە، كە ئێوە هاتبن بۆ ئێرە.

ب- بەفرێ، کە لە زستاندا دەبارێت، لە هاویندا دەتوێتەوە.

پ- کەی لەئەرکەکەم ببمەوە، سەرێکتان لێ دەدەم.

١١- لە ڕستەی لێکدراودا،دەتوانرێت، لـە بڕی ئـامرازی لێکـدەری (و) بـەکار بهێنرێت، وەك :

سیروان ویستی بچێت بۆ شار، ئەسپەکەی هێنا، زینیکرد، سواری بوو، کەوتـە ڕێ، لە ڕێ باران دای ڕشت، هەرچی لەشی هەیە، تەڕبوو.

١٢- دەتوانرێت لەبڕی (کە)ی لێکدەر لەڕستەدا بەکار بهێنرێت وەك:

پێم خۆشە، سەرێکتان لێ بدەم.

کەس ئەو کەسەیە، لە ڕۆژی تەنگانەدا فریات دەکەوێت.

چوارەم- بۆر و خال (؛):

بـۆر و خـاڵ وچا نگرتنێکی درێـژتر لـە وچانگرتنی بـۆری سـادە. بـەکار دەهێنرێت، وەك:

لە کۆمەڵەی فرۆکەوانی عێراقدا فێری فرۆکەوانی دەبین ؛ لەوێ با سەیری یەکتری بکەین، لەکاتی فڕیندا ؛ باهەریەکەمان هەڵەی ئەوەی تر ڕەچـاو بکات، تاکو لەجارانی داهاتوودا، دووبارەیان نەکەینەوە و بەتەواوی فێری لێخوڕینی فڕۆکە ببین.

پێنجەم- نیشانەی پرس(؟) :

نیشانەی پرس دەخرێتە کۆتـایی ئەو ڕستەیەوە کە پرسـیاری تێدابێت، وەك:

بەچی لەڕووبارەکە پەڕیتەوە ؟

کەی گەیشتنە جێ؟

شەشەم : نیشانەی سەرسوڕمان (!) :

ئـەم نیـشانەیە لـەکۆتایی ئـەو وشـانە، یائـەو، ڕسـتانەی، کەسەرسـوڕمانیێ، یا پەژارەییێ، یا هەستێکی دەروونی تێدایە بەکاردەهێنرێت، وەك :

چەند درەنگ هاتیت !

ئای !ئەوەلێرەیت !

ئۆخەی! لە دەست داگیرکەر ڕزگارمان بوو.

سەیری ئەو گوڵەکە، چەند جوانە !

ئای لەو گوڵانە !چەند جوان گەشاونەتەوە !

حەوتەم- جووتە کەوانەی بچووك (( )) :

ئەم نیشانەیە لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێت :

١- لەپێش و لەدوایی وشەیەك، یارستەیەکەوە، کەخوێنـدەوار بەلایـەوە جێی واق ورمان بێت، وەیا بویستریێ سەرنجی خەڵکی بۆ ڕابکێشرێت وەك :

تەنیا شێوازی ((گۆران))م بەدڵە، لە دارشتنی هۆنراوەدا.

لە باخەکەی ئێوەدا هەر ((شەوبۆکان))م لەلا جوان بوو.

پیاوی دڵسۆز ئەو کەسـەیەکە ((سـودی بۆمیللـەت هەیـە))و دەسـتی یاریدە بۆکەسانی تر درێژ دەکات.

٢- لە پێش و پاشی ئەو ئاخاوتنەوە دادەنرێت،کە دەقەکـەی ناشکێنرێـت ؛ واتە وەك خۆی بەبێ دەستکاری دەگێڕرێتەوە، وەك :

هاورێکەم پێمی گووت ((من بەدەرچوونت، وەك گوڵ گەشامەوە)).

باوکم هانی دەدام و دەیگوت ((ڕۆڵـە بخوێنە، بە خوێندن دەگەیتە ئامانج)).

هەشتەم- جووتە کەوانەی گەورە ( ) :

ئەم نیشانەیە:

١- وشەیەك، یاگرێیەك، یارستەیەك دەخرێتـە نێـوانی، کە واتایـەکی تایبـەتی هەبێت، لەڕستەیەکی تردا، وەك:

پیرەمێرد (حاجی تۆفیق) شاعیرێکی مەزن بوو.

شاری سلێمانی (کە کەوتۆتە دامێنی چیای ئەزمڕ) سلێمان پاشای بابان دروستی کردووە .

٢- وشەی بێگانە، وەك:

شارەوانی (بلدیە) خزمەتی گەل دەکات.

میری (حکومەت) لە گەلەو بۆ گەلە .

٣- ساڵی لەدایکبوون، وەك :

جەمیل سائیب لەساڵی (١٩٢٥)دا چیرۆکی (لە خەوما)ی نووسیوە.

نۆیەم: هێڵ، یاتەقەڵ:-

ئەم نیشانەیە لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێت :

١- بۆ جیاکردنەوەی دوو کەسی گفتوگۆکەر، وەك:

لە ماڵەوە دانیشتبووم، قادری هاوڕێم هات وگووتی :

- دوو ڕۆژە دیارنیت ؟

- نەخۆش بووم و لەجێدا کەوتبووم.

- ئەی ئێستا چۆنیت ؟

- باشم

٢- دەتوانرێت لەبری ئەو دووکەوانە گەورەیە بەکاربهێنرێت، کەوشەیەك، یا گرێیەك، یا ڕستەیەك (کەواتایەکی تایبەتی هەیە لە ڕستەیەکی تردا) بەکاردەهێنرێت، وەك:

بیابانی گەورەی ئەفریقا (وەکو بیستوومە) ڕووبەرێکی پانی هەیە لە نیشتمانی عەرەبدا.

٣– له نێوان ژماره و ژمێرراودا، ئەگەر کەوتنە سەرەتای ڕستەوە، وەك: لە ئەنجامی هەموو سەرکەوتنێکدا :

ئا - زۆر خەستەخانەو مەڵبەندی ساوایان دەکرێنەوە.

ب– گەلێ شارو دێهاتی نوێ دروست دەکرێن .

پ– باری ئابوری ولآت سەرلەنوێ جێگیر دەبێت.

ت– ئاسایش باڵ بەسەر ولآتدا دەکێشێت.

٤– لە کۆتایی دێردا– ئەگەر نەتوانرا جێی نووسینەوەی هەموو برگەکانی وشەی دوایینی ڕستەکەی بە تەواوی تێدا بکرێتەوە، بۆ وێنە ئەگەر جێ نەماو وشەی (هەنارەکە) هەمووی لە دێرێکدا بنووسرێ, هێڵێکی بچووك لەدوای ئەو بەشەیەوە دادەنرێت، کە دەتوانرێت لە دێرەکەدا بنووسرێت، ئەو بەشەش یەکێ لەمانە دەبێت:

__________هە___

نارەکە_________

هەنا__________

رەکە_________

_______هەنارە___

کە__________

دەیەم- چەند خاڵێك (.......) :

ئەم نیشانەیە، لەم شوێنانەدا دادەنرێت، کە وشە، یا گرێ، یا ڕستەی تێدا قرتێنراوە (حەزف کراوە)، بەنیازی کورتکردنەوە ، دەربڕینی تەنیا گرنگەکانیان، وەك :

١- لەگەڵ مامۆستاکانمان چووین بۆ سەیران، لەوێ دەستمانکرد بە یاری و مەلەکردن و .... ئێوارێ بە خۆشی و شادی، گەڕاینەوە بۆ ماڵێ.

٢- ئەگەر بخوێنیتەوە، دەردەچیت، ئەگینا ....

دەستوور:

خاڵبەندی، یا دانانی خاڵ و نیشانە، لە نێوان بەشەکانی ئاخاوتندا، لەکاتی نووسیندا، بۆ جیاکردنەوەیان لە یەکتر، یا بایەخدان بە دەربڕینی دەنگ و سۆز، لەکاتی خوێندنەوەدا، کارێکی گرنگ و پێویستە. خاڵبەندی پەیوەندیەکی بەهێزو فراوانی هەیە بە خوێندنەوەو، واتای ئاخاوتنەوە چونکە هەرباسێك، لە کۆمەڵە بڕبڕەیەك (فەقەرە) پێك هاتووە. هەموو بڕبڕەیەکیش، لە کۆمەڵە ڕستەیەك پێك هاتووە، ئەم ڕستانەش، هەندێکیان سادەو سەربەخۆن، یا هەندێکیان چونەتە پاڵ یەکتر، یا ئاوێتە بەیەکتر بوون وەیا جاری ئەوتۆ هەیە، ڕستەیەك، لەناو ڕستەیەکی تردا دەبینرێت، کەواتاکەی سەر بەڕستەیەکی ترە. بێجگە لەمە، ڕستە لە چەند وشەیەکی جۆراو جۆر سازدەبێت و نووسەر دەیەوێت ئەو پەستیە، یاشادیە، یاهەر کارێکی تری دەروونی خۆی بەو وشانە دەرببڕێت، وەیا پرسێک بکات، ئەم خاڵبەندیە، واتە ئەم نیشانانەی کە لێیان دواین، باشترین هۆن بەدەست نووسەرەوە، کە لە نووسیندا هەستی دەروونی خۆی پێ دەرببڕێت، هەروەها بۆ ئەوەی خوێنەر لە خوێندنەوەدا هەڵە نە کات، وە نیشانەکانیش ئەمانەن:

١- خالٌ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (.).

٢- دوو خالٌ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (:).

٣- بۆر، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (،).

٤- بۆر و خالٌ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (؛).

٥- نیشانەی پرس، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (؟).

٦- نیشانەی سەرسوڕمان، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (!).

٧- جووت کەوانەی بچووك بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (( ))

٨- جووت کەوانەی گەورە، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت ( ).

٩- هێلٌ یان تەقەلٌ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (______).

١٠- چەند خالٌێ بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (........).

ڕاهێنان (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە، کەخالٌ و، دووخالٌ و بۆریان کەمە، بۆیان دابنێ؛ بە مەرجێك هەریەکەیان، لەشوێنی خۆی دابێت.

ئا- مانگی دەستکرد، لە داهێنراوە سەرسوڕهێنەرەکانە ، جا ئەگەر بۆ مەبەستی ئاشتی بەکاربهێنرێت ، ئەوا خزمەتی مرۆڤایەتی دەکات بەوەی ولآتانی گێتی ، بەیەکەوە، بە تۆڕێکی بێتەلٌ ببەستێتەوەو بەرنامەی تەلەفزیۆن و شتی ترش، لە ولآتێکەوە بگوێزێتەوە، بۆ ولآتانی تر ...

ب- مانگ لە خۆر نزیکترە لە ئێمەوە.

ج- بازاڕەکەمان لێ نزیك بوو خانووەکەی ئێمە لەپشت بازاڕەکە بوو بۆیە هەرچیمان پێویست بووایە بەئاسانی دەمانکڕی.

د- شەقامە گەورەکانی بەغداد ئەمانەن : شەقامی ڕەشید ، شەقامی کیفاح ، شەقامی جەمهوری.

ڕاهێنان (٢)

ئـەم ڕسـتانەی خـوارەوە کەنیـشانەی پـرس‌و سەرسـوڕمانیان کەمـە، بۆیـان دابنـێ:

ئـ- گەزی چی و جاوی چی

ب- مانگ کەی دەردەکەوێت

پ- ئافەرم بۆخۆت و دەستی ڕەنگینت

ت- کە لە قوتابخانە گەڕایتەوە، کتێبەکانت دەخەیتە کوێ

ج- ڤیان لەخۆشیدا هاواری کردو گوتی: بابە گیان بەیەکەم دەرچووم

چ- بەچی دەچیت بۆبەغداد

ح- قسەی هیچ ،ئەمەکەی ئەوەیە ، کەمن دیم

خ- دەنگ چۆن بەتەلی تەلەفۆنەوە دەبیسترێت

ڕاهێنان (٣)

ئـەم پەخـشانە بخوێنـەرەوە، لە دوایـی لەکوێدا هێڵ‌و کەوانـەی گـەورەو کەوانەی بچووك، یا هەرنیشانەیەکی تری گەرەکە، بۆی دابنێ:

ئازاد گووتی: گەلێك باسی زانستی دەخوێنین؛ باسی خۆرگیران‌و هەیڤ گیران یەکێکە لەو باسـانە, خـۆرگیران و هـەیڤ گـیران لەهـەموو مـانگێکی هەیڤیـدا ڕوونادەن وەك هەنـدێك بە بیریانـدا دێـت, چـونکە خولگـەی هـەیڤ بـەدەوری زەویدا لەگەڵ خولگـەی زەوی لـەدەوری خـۆر، جـووت نـابن و بەگۆشـەیەکی بچووك لێی لارە، لەبەرئەوە کـە هـەیڤ بەبـەینی زەوی و خـۆردا تێدەپـەڕێت بـەزۆری بەسـەریان خـوار ئـەو هێڵـە دەکـەوێت کە بەچـەقی هەردووکیانـدا تێدەپـەڕێت, لەبەرئـەوە، لـەم بـارەدا نەهـەیڤ‌و نـەخۆر هیـچیان ناگیرێـت تانەکەونە سەر ڕێکی ئەوهێڵە.

مام هۆمەر پرسی: ئەی باسی فڕینی فڕۆکە ناخوێنین ؟

–ئازاد گوتی: بەڵێ خوێندوومانە، ئەگەر لەفڕگەیەك نزیك بیتەوەو چاوت بەفڕۆکەیەکی پەروانەدار بکەوێت، کە ئەمە سادەترین جۆری فڕۆکەیە– ئەمانەت بۆدەردەکەوێت, پێشەکەی پەروانەیەکی پێوەیە باڵەکانی درێژن و سەر ڕووی خوارووی باڵەکانی تەختەو لەگەڵ باری ئاسۆییدا کەمێك لارە، بەڵام سەر ڕووی ژووروی لارو کەوانەییە.

مام هۆمەر گوتی: ئای! ئێمەمانان نەشارەزاین.

راهێنان (٤)

ئەم هۆنراوەیەی مامۆستا ((گۆران)) بخوێنەرەوە، لەپاشدا بەپێی پێویست نیشانەی خاڵبەندی بۆ بەکاربهێنە.

بەرەنگی زەردو شێوەی دەستی شمشاڵی کزا دەروێش
حەزم کرد بەستەیەك ببیەم سەراسەر حوزن و ماتەم بێ
لە سیماتا بەدیم کرد هەیکەلی عومرێکی حەسرەتــــکێش
وەها دیارە کە بەختت ئاشیانی بلبلی خەم بــــــــێ
بەڵێ دیارە لەناو قەومی بەسیتا قەدری سینعەتــــکار
وەکو عەکسی قەمەر وایە لەناو حەوزێکی لێخنــــــدا
بەڵام تەختی ڕەفاه وتاجی حورمەت میللەتی هوشــیار
بەئوستادی دەدا وەك تۆ لەناو شمشاڵی کون کونــــدا
سەحەر بێنێتە گریانو قسە، سیحری پەری نەغمــــە
برای دەروێش دەزانم بۆمەعیشەت وێڵ و ئـــــاوارەی
بە زەهری ناعیلاجیتە لەناکەس ویستی لوقمـــــــە

بەمردنتە کە گوێی ناشی ئەخنکێنێ خرۆشی نـــــــەی
بەلاّم چیبکەین لەناو چاوی ڕەشی بەعزێ زەکای گـــەورە
وەکو تۆوی گوڵی دەم با لەسەر بەردێکی ڕەق دەڕۆیـــــن
ئەگەر خولقت نەسیبی عومری تۆی مەحکومی ئەم دەورە
نەکردایە خوا عالم لەکام عەرشت دەسوو داوێـــــــــــن
نەحەرفی مەکتەبێکت خوێند نەئوستادێ پەلی گرتـــیت
سرف بەرزی زەکا ئەم سنعەتەی فێرکرد بەشمشـــــاڵت
هەموو وەزنێکی گۆرانی لەتوولاتی هەتاکـــــــــــــورتی
بەسەر پەنجەی هونەر کردت بەدیلی کۆشـــــــــشی زاڵت
ئەوەندەم بیست لەمۆسیقا خرۆشی ڕۆحی بێــــــــگانە
مزاجی کوردەواریم تێك چووە دەروێش عەبــــــــــدوڵلاّ
دەخیلت بم دەسابەولاووك و ئای ئای و حـــــــــــەیرانە
شەپۆلی زەوقی میللی پڕ دەروونی مات و چۆڵــــــــم کە
لە بیتهۆڤن گەلێ زیاتر بەرۆحم ئاشنای وەڵـــــــــــلاّهـ
دەئەی دەروێش سکالآیەك لەگەڵ ڕۆحی کــــــلۆڵم کە

★★★

(بابەتەکانی بەشی ئەدەب)

١- داستانی کوردی (قەڵای دم دم)

٢- ڕێبازە ئەدەبییەکان- ڕێبازی کلاسیزم

٣- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی- شێوەی لوڕی

٤- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی- شێوەی گۆران

٥- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی- شێوەی کرمانجی ژووروو

٦- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی-شێوەی کرمانجی خواروو

٧- سەرەتای پەخشانی کوردی.

٨- مێژووی ڕۆژنامەگەری و پەیوەندی بەگەشەسەندنی پەخشانی کوردییەوە.

بابەتەکانی بەشی نموونەی ئەدەب

١- مەلایێ باتەیی

٢- حەسیب قەرەداغی

٣- کوردی

٤- کانی

٥- مەلا تەهایێ مایی

٦- کامەران موکری

٧- مەلامەحموودێ بایەزیدی

١- داستانی کوردی
قەڵای دمدم

سەرچاوەکانی مێژوو بەدرێژی باسی ئەو ڕووداوە گرنگەی ساڵی (١٦٠٨) یان کردووە، لەڕووی گێڕانەوەی مێژووییەوە بەئاسانی دەتوانین لە سەرچاوە فارسیی و کوردییەکاندا بۆ ڕاستیی ئەم قارەمانیی و بەکۆمەڵ شەهید بوونەی کوردانی سەرشۆڕنەکەر بگەڕێین قارەمانانی قەڵای دم دم بە سەرکردەیی (خانی لەپ زێڕین) تا دوا هەناسە و دوا دڵۆپی خوێن لەگەڵ داگیرکەردا جەنگین و بەکۆمەڵ مردنیان لەسەرشۆڕکردن بە باشتر زانی، ئەم تابلۆ گەورەیەی قارەمانییەتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا زۆر بە فراوانی ڕەنگی داوەتەوە، ئەگەر داستانەکانی تر هەندێکیان لە داستانی فۆلکلۆرەوە گۆڕابن بە داستانی نووسراوەی شیعر ئەوا داستانی قەڵای دمدم لە ڕووداوی مێژووییەوە بووە بە داستانی فۆلکلۆر و لە داستانی فۆلکلۆرەوە بووە بە چیرۆکی سەر شانۆ و ڕۆمانی تازە، لە سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمەوە تا ئەمڕۆ پاڵەوانییەتیی جەنگاوەرانی قەڵای دمدم لەسەر دەمی گۆرانیبێژ و حیکایەتخوانانی کوردەوەیە و لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا و بەهەموو دیالێکتەکانی کوردی دەگێڕرێتەوە.

ئەو بەرهەمە فۆلکلۆرییەی ئازایی جەنگاوەرانی قەڵای دمدم هێنایە کایەوە، گەلێك زۆرە هەندێکی بڵاوکراوەتەوە، بەشێکی تائێستا هەر بەسەر زاری خەڵکەوە ماوەتەوە، ڕۆژهەڵاتناسەکان گەلێك لە ئێمە زیاتر بایەخیان بە حیکایەت و بەیتەکانی قەڵای دمدم داوە، هەروەك بڵاویان کردۆتەوە و کردووشیانە بە ڕووسی و ئەڵمانی و فەرەنسی و ئەرمەنی، هەروەها کراویشە بە فارسی.

زانای کوردی سۆڤیەتی (ئۆردوخانی جەلیل) چەند گێڕانەوەیەکی داستانی قەڵای دمدمی تۆمار کردووە و بە وەرگێڕانی ڕووسی و پێشەکییەوە ساڵی ١٩٦٧ بڵاوی کردووەتەوە.

ئەم داستانە لە کوردستانی عێراق لەشێوەی چیرۆکی سەر شانۆدا نووسراوەتەوە، نووسەر (مستەفا سالح کەریم) لەسەر بناغەی کەرستەی مێژوویی پیەس (شەهیدانی قەڵای دمدم)ی نووسیوە لە ساڵی ١٩٦١ چاپکراوە، هەر کەرستە مێژوویی و فۆلکلۆرییەکەیە بووە بە سەرچاوە بۆ دانانی چیرۆك و ڕۆمانی کوردیش. نووسەری گەورەی کوردی سۆڤیەتی (عەرەبی شەمۆ) ڕۆمانێکی نووسیووە ساڵی ١٩٦٦ بە زمانی کوردی و پیتی ڕووسی (سلاڤی) لە (یەریڤان) چاپکراوە. لەپاشاندا کراوە بە ڕووسی و لە ساڵی ١٩٦٩ لە مۆسکۆ چاپکراوە، عەرەبی شەمۆ هەوڵی داوە پەیوەندی دۆستایەتیی کورد و نەتەوە هاوسێکانی ڕوونبکاتەوە، بەتایبەتی خەباتی ئەم گەلانە بەرامبەر بە داگیرکەری ئێرانی و عوسمانی، هەوەرها وێنەی نایابی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستانی سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمی کێشاوە.هێشتا ئەم داستانە مەزنە نە لە ئەدەبیاتی کوردیدا و نە لە ئەدەبیاتی جیهاندا جێگەی خۆی نەگرتووە.

١- لە گێڕانەوەیەکی داستانەکەدا (ئەمیر خانی لەپ زێڕین) کە سەرکردەی کورد بوو، هاواری مەردانەی بەرامبەر بە (شا عەباس) بەرز دەکاتەوە و دەڵێت:

خەلقێ مە نایێ ڕایێ
هیڤیا دووژمنا ل مەیدانێ
مینا شێرا ئەو شەڕ دکە

هەرتـم، دوژمنان لـەت دکـە

مـە نەخۆفیٚ عەسکـەریٚ تـــە

مە نەخۆفیٚ خانـی تەوریٚـزیٚ

کەلـیٚ ڕانـــاکـا ژ هەمبیٚـــزیٚ

مە نەترس خانیٚ چین ماچینـیٚ

قڕناکـە خەلقـــیٚ مــــە

مە نەخۆفیٚ خانیٚ تە یمورییـا

بەلا ناکا خەلقیٚ مە لە چیـا

تـاجیٚ تە قبـــول ناکـــەم

... ...

کوردستانیٚ بیٚ ناڤـ ناکـەم

لیٚکدانەوەی وشەکان:

نایێ ڕایێ: نایێتە سەر ڕێ (واتە: بۆ شا عەباس)

هیڤی: هیوا، بەهیوا، بەتەما

مینا: وەکو

شێرا: شێران

هەرتم: هەردەم، هەرکات

کەلێ: نێر

هەمبێز: بەرامبەر، مەیدان

قڕناکە: لەناونابات

بەلا ناکا: لەناوناچێت

بیٚ ناڤ: بەدناو.

نموونەیـەکی تـر لـە گێڕانـەوەکی تـری داسـتانەکەدا بەشـێوەی موکریانـە.

حیکایەتخوان دەڵێت:

خان ئـەودالٚ و کاکـە خانـە

حەوت شەوانە و حەوت ڕۆژانە

شەڕیـان دەکـرد بە شـیرانـــە

شیـران نەیـاندیت کێلانـــە

لەش کـەوتن وەکـی گــردانـە

خوێن ڕۆیـی هەروەك جۆگانـە

باڵچووغـەی شێران نەمـانـە

شەهیدیـان کرد کاکە خانـــە

خان دەڵێ: خانی خەزا یمـــە

هەتـا لە دنـێ ئەز بژیمـــە

بۆ خۆم پەرژینــی شەریمـــە

خـان ئەودالٚ و کاکە خانــــە

گرتبوویان وەعدە و پە یمانە

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

بەشیرانە:	بە شمشێران
کێلان:	کێلانی شمشێر
گرد:	گر
جۆگە:	جۆە، رووبار
باڵچووغە:	ڕەزمگا، شوێنی شەڕ، شەڕگە
خەزا:	غەزا، جەنگی پیرۆز
دنیێ:	دنیا
ئەز:	من

ڕێبازە ئەدەبییەکان

ڕێبازی کلاسیزم:

ڕێبازە ئەدەبییەکان بۆ یەکەم جارلە ئەوروپا پاش سەردەمی ڕاپەڕین لە دەورووبەری سەدەی حەڤدەمی زاییندا سەریان هەڵدا، لەناو ئەو ڕێبازە ئەدەبیانەش دا کلاسیزم کۆنترین ڕێبازە لە پەیدابوون و بڵاوبونەوەو دەسەلآت پەیداکردن لەسەر بەرهەمی ئەدەبیدا. بەرلەو سەردەمە، ئەدەب بە شێوازێکی ئازادانەو خۆکارانە ڕێرەوی خۆی گرتبووە بەر- کەدیارە لێرەدا ئەدەب زۆر لەو ڕێبازانە کۆنترەو هەرلە زووەوە شاعیران بە شێوازێکی خۆکارانە شیعریان گوتووە، بێ ئەوەی هیچ ئاگاداریێکیان لەبارەی ڕێنمایی و بنچینەکانی ئەو ڕێبازە ئەدەبییانەوە هەبێت و ئەگەر هەر خاسیەت و تایبەتمەندییەکی گشتی هەبوبێت کە شاعیران پەیڕەویان کردبێت، ئەوا ئەم پەیڕەوی کردنە لە ئەنجامی هیچ پێکهاتن و تێك گەیشتنێ نەبووە، بەڵکو شاعیران بە سەلیقەی خۆیان ئەم تایبەتمەندییانەیان دەست نیشان کردووە.

بزافی ڕاپەڕینی ئەوروپا لە مەیدانی ئەدەب و هونەردا بووە هۆی لەدایکبوونی یەکەم ڕێبازی ئەدەبی و هونەری لە دیرۆکی مرۆڤایەتیدا کەڕێبازی کلاسیزمەو بەشێوەیەکی تایبەت لەماوەی سەدەی حەڤدەمی زاییندا لە وڵاتی فەرەنسا گەشەی کرد، لە سەدەیەك دا کەبە سەدەی زێڕین دادەنرێت لە مێژووی فەرەنسا، هەرچەندە پێشتر سەرەتاکانی ئەم ڕێبازە لە ئیتاڵیا پەیدا ببوو، پاشتریش بەرەو ئینگلتەراو ئەڵمانیاو وڵاتە ئەوروپاییەکانی تر پەلی هاویشت.

وشـەی کلاسـیزم لـە (کلاسـیس– classis)ی لاتینییـەوە هـاتووە، کەلـە بنچینەدا بـەمانای یەکەیـەکی (کەشـتیگەل) (١) دێـت، هەرلـەو واتایـەوە، بـۆ یەکەی خوێندن یان پۆلی خوێندن خوازرایەوە.

ناونانی جۆرە ئەدەبێك بـەم نـاوە، ئـەوە دەگەیـەنێت کەئـەو جـۆرە ئەدەبـە نـەمرەو بـە درێـژایی ڕۆژگـار بەکـەڵکی ئـەوەدێت کـە بـۆ پـەروەردەکردن‌و فێرکردنی لاوان لە پۆلەکانی خوێندندا بەکاربێت، هەر لەبەر ئەم هۆیەش بـوو کەهەردوو ئەدەبییاتی کۆنی یۆنانی و ڕۆمانی بە ئەدەبێکی کلاسیزم دانـراون چونکە خوێندنی ئەم دوو ئەدەبە لە قوتابخانەو زانکۆکـانی ئـەوروپا جـاران‌و ئێستاش باشـترین هۆکـاربووە بـۆ پـەروەردەکردن‌و ڕوونـاك کردنـەوەی بـیرو هۆشی لاوان، ئەمڕۆش خوێندنی زمـان‌و هـەروەها ئـەدەبیاتی یۆنـانی کـۆن و لاتینی لە زانکۆکاندا بەکلاسیزم دادەنرێت.

کلاسیزم لە ئەدەبدا لاسایی کردنەوەیە، هەربۆیەش بـوو کەئـەو گەشـەکردن‌و بەرەوپێش چوون‌و ڕابوونە ئەدەبییەی کە لە ئەوروپا سەری هەڵدا، هـەمووی لەسەر بنچینەی لاسایی کردنەوەی ئەدەبییاتی یۆنانی‌و ڕۆمانییەوە دامەزراو. هەر ئەم هۆیـەش بـوو وای کـرد کەنووسـەرو ئەدیبـەکانی سـەدەی حەڤـدەم، شان بەشانی ڕەخنەگرانی ئەو سەدەیە زاراوەی کلاسیزم بۆ ڕێبازە ئەدەبییە تازەکەی خۆیان بخوازنەوە

کەشتیگەل : ژمارەیەك کەشتی (اسطول) .

ڕێبازی کلاسیزم لای ئەوروپیەکان بەگشتی چەند خاسیەتو تایبەتمەندییەکی هەیەو پابەندە بەچەند ڕێنمایی و بنچینەییێك، کەئەمانەن :

١- چەشە لەئەدەبییاتی یۆنانی و لاتینی وەردەگرێت و تەنانەت ماددە ئەدەبییەکەش هەرزادەی چەشەوەرگرتنە لەم دووئەدەبە . بەکارهێنانی زاراوەی کلاسیزم دەگەڕێتەوە بۆئەوەی کەنووسەرانی سەدەی حەڤدەم هەمیشە چاویان لەوە بووە کەجۆرەئەدەبێکی وا بهێننە کایەوە کەلەبابەتو لەبەهێزیدا شان لەشانی ئەدەبیاتی یۆنانیولاتینی بدات.
٢- ئەم جۆرە ئەدەبە زادەی عەقلە، دیارە گرنگترین سیفەتی عەقلیش میانڕۆییو ئاشکراییە(ڕوونییە) . ئەدەبایتی کلاسیزم چونکە زادەی عەقلە، بۆیێ هەمیشە هەوڵی گەیشتن بەڕاستییە گشتییەکان دەدات، هەرلەبەر ئەم هۆیەش بووە کەبەشی زۆری بەرهەمی کلاسیزم لەئەدەبدا، بەرهەمی شانۆگەری بووە، بەپێچەوانەی بەرهەمی ڕۆمانتیکی کەبەشی زۆری بریتییە لەهۆنراوەی گۆرانی.
٣- گرنگیدان بەداڕشتەو چاك کاری شێوازی نووسین، ئەدەبیاتی کلاسیزم ڕێزێکی زۆر لەبنەماو بنچینەکانی زمان دەگرێت، بەمەش ڕۆمانتیکی جوودادەبێتەوە، چونکە ڕۆمانتیکی لەم بوارەدا هەمیشە ئارەزووی نووکردنەوەو تازەگەری هەیە، بۆ نموونە لەڕۆمانتیکی لەوانەیە وشە بۆمەبەستی ڕەسەنی خۆی بەکارنەهێت، کلاسیزم هەمیشە چاودەبڕێتە ڕەسەنایەتیو جوانی دەربڕینی زمانەوانییەوە، هەرلەبەر ئەم هۆیەشە کەلەزمانی ئەورووپیەکان دا زۆرجار نووسەری بەتوانا لەزمان دا بەنووسەری کلاسیزم ناودەبرێت، بابەرهەمەکەش بەرئەم ڕێبازە نەکەوێت.

٤- ئەدەبیاتی کلاسیزم دەکەوێتە بەرهەندێك بنەماو بنچینەی تایبەت،یەکێك لەوینەما سەرەکییانە ڕوونی و ئاشکراییە، هەرلەم بارەیەوە ڕەخنەگری فەرەنسایی(بوالۆ) باوەڕی وایە کەهەرشتێك ئەگەر بەڕوونی هەستی پێبکرێت، بەڕوونیش دەکریت دەری ببڕین، بۆیە کلاسیزمەکان لەویاوەڕەدابوون کەهەرناڕوونییەك لەئەدەبدا هەبێت دەگەڕێتەوە بۆ ناڕوونی لەبیرو عەقلی نووسەرەکەی و لەدەسەلاّت نەشکانی دا بەسەر بابەتەکە، بۆیەئەدەبیاتی کلاسیزم دوژمنی ناڕوونییە.

٥- کلاسیزم لەئەدەب دابەکرداری لاسایی کردنەوەی سروشت دادەنرێتو بەگشتی کلاسیزمەکان بۆچونێکی مرۆڤانەیان هەیە.

ئەمە لە ئەدەبیاتی ئەوروپا، بۆ ئەدەبیاتی کوردیش، دیارە ئەو بەرهەمە ئەدەبیانەی کە دەکەونە بە رئەو ڕێبازەو بە ئەدەبێکی کلاسیزم دادەنرێن، لەبەر ئەو نییە کە چەشەیان لە ئەدەبیاتی ڕۆمانی و لاتینی وەرگرتووە، بەڵکو ئێمەش بە هەندێك لەو پێوەرانەی بۆ ئەدەبیاتی کلاسیزمی ئەوروپا دانراون، ئەدەبیاتی خۆمانی پێ بپێوینو لەژێر ڕۆشنایی بنەماکانی ئەدەبیاتی کلاسیزمی ئەوروپایی، ئێمەش بەرهەمە کلاسیزمییەکانمان دەست نیشان بکەین

دیارە شاعیری کورد کە شیعری نوسیوە، ئازادانە کارەکەی خۆی کردووە، ئاگای لەوە نەبوە کە ئەو بەرهەمەی دەینوسێت، ڕۆژێك دێت ڕەخنەگران و زانایانی ئەدەبیات بۆیپڕیزبەند دەکەنو دەیخەنە بەر یەکێك لە ڕێبازە ئەدەبییەکانەوە بە پێی سیفەتو تایبەتمەندییەکانی ئەو بەرهەمە، بۆیێ ئەمڕۆ ئێمەش دەتوانین بەشێکی ئەو بنەمایانە بکەین بە بنچینە بۆ پۆلێن کردنی بەرهەمە ئەدەبییەکانمان.

بنەماكانی ئەدەبییاتی كلاسیزمی كوردی:

١- بەشی هەرە زۆری بەرهەمی ئەدەبییاتی كلاسیزمی كوردی هۆنراوەیە، چونكە سیفەتی زاڵ بەسەر ئەو ئەدەبە كلاسیزمەدا شیعرو هۆزانە، كە ئەویش لە شێوەی شیعری ستوونی دایەو بەیەك سەروا (قافیە) هاتۆتە خواریّ.

٢- ئەدەبییاتی كلاسیزمی كوردی گرنگییەكی زۆر بە پتەویی واتا دەدات، ئەدەبێكە كە هەموو كەس ناتوانێت بەئاسانی لێی تێبگات، چونكە كلاسیزم خۆی ئەكادیمیەت و قوتابخانەیە.

٣- یەكیەتی بابەت لەشیعری كلاسیزمی كوردیدا زۆركەم پێڕەو كراوە، چونكە لەهەریەك دووبەیتێكدا، شاعیر جۆرەبابەتێك باس دەكات.

٤- پەیڕەوانی بابەتی كلاسیزم لاسایی بەرهەمی ئەدەبیاتی پێش خۆیان دەكەنەوە، بەلاّم نەك لاسایی كردنەوەیەكی كۆرانە(كوێرانە) ، بەڵكو ڕەچاو كردنو شوێن هەڵگرتنی كۆمەڵە دەستوورو سەرەتایێك سەبارەت بەبابەتو وێنەو شێوەی داڕشتنی شیعر.

٥- شیعری كلاسیزمی كوردی لەسەر كێشی (عەرووزی) عەرەبی دانراوەو تەرازووەكەی ئەوعەرووزانەن كەزمانەوانی بەناوبانگی عەرەب(خەلیلی كوڕی ئەحمەدی فەراهیدی) دایناوەو، شاعیرانی كلاسیزمی كوردیش هەوڵیان داوە هەموو دەریاكانی ئەم عەرووزانە بەكاربهێنن.

٦- كلاسیزم زیاتر گرنگی بەدیوی دەرەوەو بەڕوخسارو دیمەن دەدات لەوەی كەبەناوەڕۆك دەیدات، گرنگی بەوشەكاری دەدات بەرلەمانا، بەوێنە بەرلەماددە، شاعیرانی كلاسیزم زۆرگرنگیان داوە بە وشەسازیو ڕەوانبێژی، شیعرەكانی (نالی)

بۆنموونه، ئەم دیاردەیە جێگیر دەکەن.
٧- هۆنراوەی کلاسیزمی کوردی بە دەوری چەند مەبەستێکدا دێتو دەچێتو لێیان دور ناکەوێتەوە وەك دڵداریو غەزەل، پێداهەڵدان، لاواندنەوەو........هتد.
٨- لە ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردیدا، لەبەر بارو دۆخی میللەتی کورد، زۆرجار هۆزانڤانو شاعیرانی کورد بابەتی نەتەوایەتیان خستووەتە ڕوو، کە ئەم دیاردەیە کلاسیزمی کوردی لە ئەدەبیاتی کلاسیزمی جیهانی جیادەکاتەوە، نموونەش هۆنراوەکانی ئەحمەدی خانی و حاجی کۆیی....هتد ئەوانی ترن.
دوای ئەم پێشەکییە لە بابەت کلاسیزمەوە، لە وانەکانی داهاتوودا هەوڵ دەدەین باسێکی ئەدەبیاتی کوردی بخوێنین بە پێی ئەو دیالیکتو شێوە زارانەی کە بەرهەمەکانیان نووسراوەتەوە.

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی لوڕی

ئاشکرایە کەلەدوای سالّی حەڤدەی کۆچیدا ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەکوردستان بلاّوبووەوە، لەوساوە کوردستان وەکو هەموو شوێنەکانی دیکەی ژێر فەرمانی ئیسلام زمانی عەرەبی دەستی بەسەردا کێشاوە، ئەدەبییاتی کوردی بەهۆی بارودۆخی نوێو زمانی سەرکەوتوو ڕووی لەکزی و ئاوابوون بوو، چونکە کوردیش وەکوهەموو گەلەموسولّمانەکانی تر بۆماوەیەکی درێژ نووسین و بەرهەمی ئەدەبی هەر بەزمانی عەرەبی نووسیوە.

بەلاّم لەسەردەمی سەلجوقییەکان بەدواوە گەلەموسلّمانە ناعەرەبەکان گەڕاونەتەوە زمانی زگماکی خۆیان و بەرهەمی ئەدەبییاتیان پێ نووسیوە، دیارە سەردەمی سەلجووقییەکان لەڕووی مێژوویی‌و سیاسی لە باربووە و پشتیوانێکی گەورە بووەو بۆزیندوکردنەوەو بوژاندنەوەی ئەدەبییاتیان.
کوردیش وەکو ئەوان گەڕاوەتەوەسەر زمانی خۆی و وردە — وردە هۆنەران دەستیان کردووە بە زیندوکردنەوەو بوژاندنەوەی ئەدەبییاتی کوردی، سەرەتایەکی تازە بۆئەدەبییاتی کوردی لەسەردەمی ئیسلامەتی دەستی پێکرد، هۆنەران هۆنراوەیان بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە، بەلاّم بەهۆی تەنگو چەلّەمەی ڕۆژگارەوە زۆربەی بەرهەمەکان تێداچوون و فەوتاون.

کۆنترین هۆنراوەی کوردی لەدوای سەردەمی سەلجوقییەکان کەمابێتەوە نەفەوتابێت، هۆنراوەی بابەتایەری هەمەدانییە، کەبەزاراوەی لوڕی گوتوویەتی.

بابە تایەری هەمەدانی

ژیانی :

بابە تایەری هەمەدانی ناسراو بەبابەتایەری عوریانی، هۆنەرێکی بەرزوهەرەگەورەی کلاسیزمی کوردە، ئەم هۆنەرە مەزنەمان زۆرلایەنی ژیانی بەنادیاریو شاردراوەیی ماوەتەوە ، تەنها ئەوەندەی لێزانراوە کەخەڵکی شاری هەمەدان بووە، کەشارێکە سەر بە ناوچەی لورستان. چوار خشتەکییەکانی بەزاراوەی لوڕی گووتوە، پیاوێکی سۆفی و خوا ناس بووە، لەخەڵك دوورکەوتۆتەوە و گۆشەگیری لاپەسەند بووە، بەڵکو بگاتە خۆشەویستەکەی. هەر لەهەمەدان کۆچی دوایی کردووە،گۆڕەکەی لەسەر گردێکە کە کەوتۆتە باکوری ڕۆژاوای هەمەدان، ئێستا ئارامگەیەکی جوانیان بەسەرەوە دروست کردووە.

لەبارەی ژیانییەوە گەلێك کەس لێی دواون و هەر یەکێك بەپێی سەلیقە و بۆچوونی خۆی شتی نووسیوە . بەڵام ژیانی بابە تایەر وەکو ژیانی شاعیرە گەورەکانی تر بەدوورنەبووە لەدەست تێوەردانی مێژووناسانی ئەدەب و ئەوانەی سەرسام و پابەند بوون بەبیروبەرهەمە ئەدەبییەکەی . لەئەنجامدا وادەرکەوتووە کەساڵی لەدایك بوونی پێش نیوەی یەکەمی سەدەی چوارەمی کۆچی نەبووە،

میرزا مەهدی خان گوتارێکی لەبارەی ژیانی بابە تایەرەوە لەگۆڤاری کۆمەڵەی ئاسایی لەبەنگالێ دا لەساڵی(١٩٠٤)ز بڵاوکردۆتەوە، مێژووی لەدایك بوونی بابە تایەری هەمەدانی بە پێی ئەم چوارینەی خۆیەوە دەرخستووە کە دەڵێت :

مۆئـان بەحروم کە دەر زەرف ئـامەدوستوم
مۆئـان نوقتە کە دەر حەرف ئـامەدوستوم
بە هەر ئەلفی ئەلف قەدی بەرئـایـــــۆ
ئەلف قەدوم کە دەر ئەلف ئـامەدوستــوم

(ئەم چوارینە بۆلەبەرکردنە)

واتا من وەکو ئەو دەریایەم کـە لـە پیاڵەیەکدا دەرکـەوتووم. مـن وەکـو ئـەو نوختەم کە لە سەری پیتێکدا پەیدا بـووم لـە دوایـی هـەر هـەزار ساڵدائەلف ئەندامێك دەردەکەوێت ، من ئەو ئەلف ئەندام و باڵا ڕاستەی وەك ئەلفەم کـە لە ئەلف یا هەزارەدا هاتومەتە جیهانەوە. ئینجا میرزا مەهدی خـان لـە دێـری کۆتایدا بە پێی ژمارەی ئەبجەد لێکیداوەتەوە کە سالی لـە دایـك بـوونی بابـە تایەر دەکاتە (٣٢٦) کۆچی کـە بەرامبـەر بـە (٩٣٨)ز هـەروەها سـالی (٤٠١) کۆچی داناوە بە سالی مردنی بەلام هیچ بەلگـەی بـۆ ئەمـە نەهێناوەتـەوە کـە بەرامبەر بە (١٠١٠) ز هەر چۆنێك بێت چەند ساڵێك زووتر یا درەنگتر لە دایـك بوبێت نرخی شاعیرێتی بابە تایەر زیادو کەم ناکات ، کە شاعیرێکی سـۆفی و خواناسی گەورەی کوردە لە سەردەمی خۆیدا.

بەرهەمی :-

ئەو بەرهەمـە ئەدەبییـەی کـە لـە بابـە تایـەرەوە بۆمـان بـەجیٚ مـاوە و کۆمەلە چوارینەکانێتی کـە زۆر بـەهێز بـوون و جێگـەی خۆیـان لـە نـاو دلّ و دەرونی خەلّك دا کردۆتەوەو لەبەریان کردوون ، لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر ماونەتەوە یا بلێین گوازراونەتەوە تا گەیشتونەتە سـەردەمی چـاپ کـردن ئینجا لە دیـوانێکی بـچووك دا چـەند جـار چـاپ کراونەتـەوە ، بـەلام زۆربـەی چـوارینەکانی کــە لــە چـاپ دراون دەسـتکارێیکی زۆریـان کـراوەو وشــەی

فارسییان تێکەلاو کردووە ، هەروەها گەلێك چوارینەیان بە ئارەزووی خۆیان داوەتە پاڵ بابە تایەرەوە بۆ ناوبانگیەتی ، هەتا گەیشتۆتە ئەو ڕاددەی کە بابە تایەر هەشتا چوارینەی گوتووە، گەرچی نزیکەی پێنج سەد چوارینە بە ناوی ئەوەوە بلاو کراوەتەوە ، جگە لە کۆمەڵە چوارینەکانی دوو کتێبی تری بە ناوی (کلمات القصار) و (الفتوحات الربانی فی اشارات الهمدانی) بە زمانی عەرەبی داناوە ، کە لەوانەدا پلەو پایەی بەرزی ئەدەبی و سۆفی و خواناسی ئەومان بۆ دەردەکەوێت.

ڕوخساری شیعرەکانی :

بابە تایەر ئەو ڕێچکەیەی کە گرتوویەتی، ڕێچکەیەکی سادەی بێ گرێ بووە، ویستوویەتی دەوروبەری خۆی لە هەموو جۆر لە بیرو باوەڕی خۆی تێبگەیەنێت هۆنراوەکانی بە زمانێکی سادەو ساکار بووە، هەمووکەس خوێندەوارو نەخوێندەوار لە هۆنراوەکانی تێگەیشتووە، بە زاراوەی لوڕی پەتی سادە مانایەکی بەرزی دەربڕیوە.

بابەتایەر بەدوای وشەکاریو شێوازی بەتینو وشەی گران نەگەڕاوە، بەڵکو هۆنراوەکانی بە قالبی (چوارینە) داڕشتووە، ئەو قالبە لەگەڵ ئەو شتەی کە دەیویست یەك دەگرێتەوە، کە وشەکان سادەبن، کاریگەربن لە دەروونی خەڵکدا، بەئاسانی لەبەر بکرێن.

بابە تایەر شێوازێکی تایبەتی هەبووە، لاسایی کەسی نەکردۆتەوە، شێوازی لە چوارینەکانی وێنەی نەبووە، هۆنراوەی کەس کاری تێ نەکردووە هەرچی گوتویەتی تایبەت بەخۆی بووە، لە داهێنانی خۆی بووە.

کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە بەلآم ئاسانترین کێشی هەڵبژاردووە کەلەگەڵ وشە سادەو ساکارەکان گونجاوەو بونەتە تەواوکەری یەکتری، کە کێشی (مەفاعیلون– مەفاعیلون–مەفاعیل)ە کە ئاوازێکی مۆسیقایی خۆشی هەیە.

ناوەڕۆكی شیعرەكانی:

كاتێـك بابەتـەكانی بابەتایـەر دەخوێنیتـەوە، وات بۆدەردەكـەوێت كەبابەتایـەر هـۆنراوەی بۆكەسـێك نـەگوتووە، ستایـشی كەسـی نـەكردووە، تابگاتە پلەو پایەیێك، یان هەندێك شتی دەست بكەوێت، بـەڵكو بۆئـارەزووی دڵی خۆی وتووە، بۆخۆشەویستی خوای گوتووە، هۆنەرێكە سۆفی گەربووە، تاكەشـاعیری كـوردە كەرێـچكەی سـۆفیگەریەتی گرتـووەو لەسـەردەمی پەیدابوونی سـۆفیگەریەتی ژیـاوە، سـۆفی گەریـەتی چـەندقۆناغێكی هەیـە، پێویستە سۆفیگەر ئەو قۆناغانە ببڕێت تابگاتـە پلـەی تـەواوی، ئەوقۆناغانـە كەبریتین لەورێگایانـەی كـە سـۆفیگەرەكان دەیگرنـە بـەرو دەسـت لەهـەموو شـتێكەوە هەڵـدەگرن كەپەیوەنـدی بـەژیانی سـەرڕووی زەمینـەوە هـەبێت، بەدڵوبـەگیان ڕوودەكەنـە مەبەسـتە سـەرەكییەكەیان كەبگەنـە لای خۆشەویـستەكەیان كەخوایـە، ئـەوكات دەگەنـە پلـەی لەناوچـوون لـەخودی خۆشەویستیان ئەمەش هەندێك لەچوارینەكانییەتی.

١- مۆئـان ڕەندەم كەنـامەم بی قەلەنــدەر
نەخون دیروم، نەمۆن دیروم،نەلەنگـەر
چو ڕوز ئایەد بگەردەم گەردی گێتـــی
چو شەو ئـایەد بەخشتی وا نەهەم سـەر

٢- دلی دیروم زعیـشقت گێـج و ویـــجە
موژە بەرهەم زەنوم خوونا بەریـــجـە
دلی عـاشـــق بەسـانی چووب تەڕیـــ
سەری سووجە سەری خوونا بەریجـــە

٣- ئەگەر دل دلبەرو دلـــبەر کودوومـە
وە گەر دلبەر دل‌ودل ڕاچە نـــوومە
دل‌ودلــــبەر وەهەم ئاوێتە وینوم
نەزونـــوم دل کیەو دلبەر کودوومە

٤- خوشا ئانان کەهەرشامان تەوینون
سوخەن واتـــە کەرون واتە نشینون
ئەگەر دەستوم نەوی کایوم تەوینوم
بشـــوم ئانان بویـنوم، کەتەویـون

٥- دلــم مەیلی گوڵو باغی تەدیـرە
سەراســـەر سینەم داغـی تەدیـرە
بشـــوم ئالالە جاڕان دل کەروم شاد
دیـــوم ئالالە هـەم داغی تەدیـرە

٦- بەنەوشـەی جوکەناران هەفتەیی بی
ئەلالەی کوهساران هەفتەیــــی بی
مونـادی مـــی کەرون شەهرۆ بەشەهرۆ
وەفــــای گولعوزاران هەفـتەیـی بی

(تەنها کۆپلەی یەکەم لەبەردەکرێت)

لێکدانەوەی وشەکان:

مۆ :	من
ئان :	ئەو
ڕەندەم :	پیاوی پەرپووت= مرۆڤی هەڵوەریای
نامەم بی :	ناوم بێی
قەلەندەر :	هەژار، ژار
خــون :	خوانە
مـــۆن :	کەسێك ، خزمێك
لەنگەر :	پشتیوان ، لایەنگر
چـــو :	کــە
ئایەد :	هــات
بگەردەم :	بسوورێمەوە ، بگەڕێم
گێتـی :	جیهان ، دونیا
ئامادەستوم :	پەیدابووم ، هاتومەتە دنیاوە
زەرف :	پیاڵەیەك
دیروم :	هەیـە
گیجویجە :	گێژو وێژە
مــــوژە :	برژانگ
بەرهەم زەنوم :	بەیەکدا بنێم
خــــوونا :	خوێنـاو
بریجە :	دەڕێژێ
بەسانی :	وەکوو

چووب : تووڵ، شووڵ

سووچە : دەسووتێ

کودوومە : کامەیە

چ نوومە : ناوی چییە

ئاوێتە : تێکەڵاو

وینـــــوم : دەبینـم

نەزونوم : نازانـم

خوشا : خۆزگە، خوزی

ئانان : ئەوانــە

هەرشامان : هەرئێوارەیەك

سوخەن واتە کەرون : قسەلەگەڵ تۆدەکەن، دگەل تەدئاخفن

واتەنشینون : لەگەڵ تۆدادەنیشن وا=لەگەڵ،تە=تۆ، نشینون دادەنیشن

نەوی : نەگــات

کایوم : کەبێم، کەئایوم، کەبێم (دێم)

بشـــــوم : بچـــم

دل کەروم شاد : دڵم شاد بـــێ

دیوم : دیتم، من دیت

داغی تەویرە : داخی تۆی هەیە، داخاتە هەی

جۆکەناران : ڕەخێ جۆی، کەناری جۆگەکان

کۆهساران : زۆزانان، کۆستانان

می کەرون : بانگ دەکات

شەهرو بەشەهرو : باژێرب باژێڕ ، شار بەشار

لێكدانەوەی مانای چوارینەكان

١– من ئەو ڕەندە بێ پەروایەم كە ناوم قەلەندەرە، نە خوانەیەكم هەیە نانی لەسەر بخۆم، نە شوێنێكم هەیە تێیدا بحەوێمەوە، نەكەسێكم هەیە پشتیوانم بێت و لەنگەرم بگرێت، كە ڕۆژ هات بەدەوری گێتی دا دەگەڕێم، كەشەو هات خشتێك دەخەمە ژێر سەرمەوەو دەنووم.

٢– دڵێكم هەیە كەلە ئەوینت گێژ و وێژە، برژانگ بەیەكدا بنێم خوێناو دەڕێژێت، دڵی ئەویندار وەكو تووڵی تەڕ، سەرێكی دەسووتێت و سەرێكی خوێناو هەڵدەڕێژێ.

٣– ئەگەر دڵ دلبەرە، ئەی دڵبەر كامەیە؟ ئەگەر دلبەر دڵە ئەی دڵبەر ناوی چییە؟ دڵ و دڵبەر پێكەوە تێكەلاّوو ئاوێتە دەبینم. نازانم دڵ كام و دڵبەر كامەیە؟

٤– خۆزگەم بەوانەی كە هەر ئێوارەیەك تۆ دەبینن و قسە لەگەڵ تۆدەكەن و لەگەڵ تۆدا دادەنیشن، ئەگەر دەستم نەگات كە بێم تۆ ببینم دەچم ئەوانە دەبینم كە تۆ دەبینن..

٥– دڵم ئارەزووی گوڵو باغی تۆی هەیە، لە سەراسەری سینەمدا داخی تۆی تێدایە، هاتم بچم بۆ جاڕی گوڵاڵە تا نەختێك دڵم خۆش‌و شادبێت، دیم گوڵاڵەش داخی تۆی هەیە.

٦– وەنەوشەی كەناری جۆگەكان هەر هەفتەیەكە، گوڵاڵەی ناوچە شاخاوییەكان هەر حەفتەیەكە جاڕچی شار بە شار بانگ دەكات، دەڵێت: وەفای گوڵعوزاران = ڕوومەت گوڵان = ئەویش هەر حەفتەیەكە.

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی
شێوەی گۆران

سەرەتای سەرهەڵدان:

هەندێك لە شارەزایانی ئەدەبی کوردی لایان وایە کە تێکستی شیعری شێوەی گۆرانی کۆنترین تێکستە لە ئەدەبی کوردی دا ، واتە سەرەتای مێژووی ئەدەبی کوردی بە شیعری شێوەی گۆرانی دەستی پێ کردووە ئەگەر چوارینەکانی بابە تاهیری هەمەدانی (٩٣٨–١٠١٠ز) بخەینە ئەولاوە کەبەشێوەی لوڕی نووسراوتەوە، شیعری کوردی شێوەی گۆرانی شیعرێکی ڕەسەن و بەئەسڵ و بنیادە لەڕووی ڕوخسارەوە، بەتایبەتی کێشی خۆماڵی ((برگەیی)) وقافیەی مەسنەوییە لەڕووی ناوەڕۆکیشەوە سێ بابەتی هەبووە:

١– شیعری چیرۆکی یا چیرۆکی شیعری (مەلحەمە)چیرۆکی دڵداری و دەسبازی و حیکایەتی ئەفسانەیی.

٢– شیعری گۆرانی (ویژدانی،کەسی،سروشت).

٣– شیعری ئایینی یامەزهەبی (ئۆلی)

شێوەی گۆران لەپێش پەیدابوونی ئایینی پیرۆزی ئیسلام زۆر بەڵگەو ئامۆژگاری ئایینی پێ نووسراوە هەروەهالەدەوری ئیسلامیش دا گەلێك هۆنراوەی ئایینی جیا جیای سەر بەچەند پەیڕەوی ئیسلامی پێ نووسراوە، ئەم پەیوەندییە کەرەستەیەکی بەنرخ و گرنگ بۆلێکدانەوەی مێژووی ئایین و مەزهەب وتەریقەت لەکوردستان دا پەیدا دەکات وەك دیارە زۆربەی نەتەوە موسڵمانە ناعەرەبەکان پاش بەموسڵمان بوون بۆئەدەبیات نووسین دەستیان لەزمانی نەتەوەیی خۆیان هەڵگرت و ماوەیەك زمانی عەرەبی، زمانی خوێندن و نووسین وئەدەبیاتی خوێندەوارانی ئەم نەتەوانەبوو.

لەدەوری سەلجووقییەکان بەدواوە لای هەندێك لەو نەتەوانە زمانی خۆیان هاتە کایەوە،لەلای کورد بەزاراوەی گۆرانی کۆنترین بەرهەمی پاش سەلجوقییەکان کەتائێستا لەبەر دەست دابێت و لە ونبوون ڕزگاری بوبێت ئەوە هۆنراوەکانی (مەلای پەریشان)ە

ژیان و بەرهەمی مەلای پەرێشان:

ئەو شاعیرە وەك دەردەکەوێت ناوی محەمەدە و خەڵکی (دەینەوەر)ی ناوچەی کرماشانە، وەك هۆنراوەکانی خۆی وامان پیشان دەدەن کە هەندێکیانی لەساڵی (٨٠١) ی هیجری دانووسیوە (کەدەکاتە دەوروبەری ساڵی (١٣٩٨ ی زایینی).

ئەمەش وادەگەیەنێت کەشاعیر لەکۆتایی سەدەی چواردەهەم وسەرەتای سەدەی پازدەهەمی زاینی ژیاوە.

ئەو هۆنراوانەی مەلای پەرێشان تائێستا لەبەر دەست دان هۆنراوەی ئایینی، بەڵکو (مەزهەبین)، بریتین لەستایشی پێغەمبەر (د.خ) هەروەك ئەو کۆمەڵە شیعرەی کەلەم ساڵانەی دووایيدا لەکرماشان چاپکراوە، زۆر بەسۆز چیرۆکی شەهیدبوونی حەسەن و حوسەین دەگێڕنەوە.

مەلای پەرێشان لەسەرەتای یەکێك لەموناجاتەکانی دەڵێت:

١- خودا من بەندەی ناچیزو زەلیــــل
گونام کەسیرەن، تاعەتم قەلیــل
٢- چەنیم عەدالەت مەکەرئەی کەریـم
ببەخشەم وەلوتف بەفەزلی عەمیم
٣- حەکیمی عەلیم کەس سڕنەزان کەس
عەلیی عەزیم، زاتــی وێتەن بـــەس
٤- لالای وەئیلحاح من بکەر قەبــــووڵ
یاحەق و عیسمەت فاتیمەی بەتوول

(دوو دێر لەبەردەکرێت)

لێکدانەوەی وشەکان:

بەندە : کۆیلە ،عەبد

ناچیز : ناچیزە ،خراپ

گونام : گوناهم ،گونام کەسیرەن: گوناحم زۆرن

وێتەن : خۆتان

لالا : پاڕانەوە

ئەمــە ســەرەتایەکی کــورت بــوو دەربــارەی ئــەدەبیاتی زاراوەی گــۆرانی و پەیدابوون و ســەرهەڵدانی ، دواتــر زۆر شــاعیری گــەورەی وەك (مەولــەوی) و (مــەلای بیســارانی) و (ئەحمــەد بــەگی کۆماســی) و (شــێخ ســیراجەدین) و (مــەولانا خالیــدی نەقــشبەندی) شــیعری ئــایینی بــەرزو ســەر بــە تــەریقــەی نەقــشبەندییان بــەم زاراوە نووســیوەتەوە ، لــە نــاو شــیعرەکانی شــاعیرانی

زاراوەی گۆرانی هەندێك تیشكی ڕێبازی ڕۆمانسی دەبینرێت كە دواتر لە پۆڵەكانی تر دەیخوێنین و باسی دەكەین ، هەروەها شعری سەر بە تەریقەتی (ئەهلی حەق) بەم زاراوەیە نوسراوەتەو ، یا شاعیرێكی گەورەی وەك (خانای قوبادی) داستانی (شیرین و خوسرەو) ی پێ نووسیوەتەوە كە شاكارێكی مەزن و ناوازەی ئەدەبی كوردییە.

یەكێكی تر لەو شاعیرانەی كە بە شێوەی (گۆران) هۆنراوەیان هەیەو بە پێشەنگ دادەنرێن و هۆنراوكانیشی بەر قوتابخانەی كلاسیزم دەكەون لە ئەدەبیاتی كوردی دا (بێسارانی) یە.

ڕوخسار و ناوەڕۆكی هۆنراوەكانی:

ئەگەر سەرنجێك لە هۆنراوەكانی بێسارانی بدەین بۆمان دەردەكەوێت كەلە گەلێك لایەنی ڕوخسارەوە، هۆنراوەكانی دەكەونە بەرقوتابخانە و ڕێبازی كلاسیزم ، هۆنراوەكانی بە كێشی عەرووزی عەرەبی داناوە، بەشی زۆری هۆنراوەكانی لەسەرقافیەی دێری (مەسنەوی) یا جووت سەروا داناوە، واتە هەردوو نیوە دێرلە هۆنراوەكەدا یەك سەروا (قافیە) یان هەیە، جگە لەمە بێسارانی پەنای بردووەتە بەر بەكارهێنانی وشە و پەیڤی بیانی لە هۆنراوەكانیدا بەتایبەتی وشەی عەرەبی وفارسی، دیارەئەمەش بەهۆی ئەو تێكەلاوییەی كە لەگەڵ ئەو دوو زمانەدا هەبووە، هاتووەتە ئەنجام، بەوپێیەیكەخۆی پیاوێكی ئایینی بووە و خوێندنەكەشی هەر لەم لایەنەوە بووە. سەرەڕای ئەمانەش لە هۆنراوەكانیدا هەموجۆرە وشەكاری ولایەنەكی ڕەوانبێژی بەكارهێناوە.

لەڕووی ناوەڕۆكیشەوە هۆنراوەكانی بێسارانی بەزۆری بەدەوری سێ مەبەست دا دەسوڕێنەوەكەدەتوانین بەم جۆرە دەست نیشانیان بكەین.

١- ئەڤینی ودڵداری:

بەشی هەرەزۆری هۆنراوەکانی بێسارانی بەدەوری ئەم مەبەستەدا دێن و دەچن، دیارە، زۆربەی شاعیرانی کلاسیزم گرنگییەکی زۆریان بەم جۆرە هۆنراوانە داوەویەکێك بووە لەو شا مەبەستانەی کە لە هۆنراوەکانیان دا پەیڕەویان کردووە. سۆزی ئەڤینی وخۆشەویستی لای بێسارانی پاڵدەرێکی زۆر بەهێز بووە و یەکێك بووە لەوهۆکارانەی کە وەرچەرخانێکیان لەژیانی بێسارانیدا کردووە و بەلای شیعرو هۆنراوەیان دا بردووە. نموونەی ئەم جۆرەهۆنراوەش، ئەو پارچە هۆنراوەیەیە کە لەم شوێنەدا هێناومانەتەوە و بۆ لەبەرکردنیشە وکەبە (چراغ وەنەوشە،چنوورچەنی گوڵ) دەست پێدەکات.

٢- خواناسی ودەروێشی (تەسەووف):

ئەم مەبەستەش بە ئاشکرایی لە هۆنراوەکانی دا رەنگ دەداتەوەو لەمەوە هاتووە، کە بێسارانی پیاوێکی ئایینی و مەلایێکی خواناس و ڕاستی ناس بووە وەکو لەم نموونەیە دا دەڵێ:

١- ئێمەیچ پەروانەی شەم شناسانیم پەرو باڵ سوفتەی دینی خاسانیم

٢- میللەتی پاك دین، پێغەمبەرانیم نەك جەتایفەی کەم نەزەرانیم

٣- بنمانە جەبین نوری پاکتەن ئەرتۆ پاکەنی جەکێ باکتەن

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

ئێمەیچ :	ئێمەش ، ئەم ژی
پەروانە :	پەپوولە ، پەلاتینک
شەم :	مۆم . شەمع
شناسانیم :	دەناسن ، ناس دکەن
سوفتە :	سوتاو ، کون کون ، سوهتی
دینی خاسان :	ئایینی پیاوچاکان ، ئایینی خۆش مرۆڤان

ئێمەش ئەو پەلاتینك و پەپوولانەین کە مۆم دەناسن و بەدەوریدا دەسورێنەوە، چونکە شەیدای ئەو ڕۆناکییەن، پەڕو باڵ سووتاوی ئایینی پیاوچاکانین.

٢- جەتایفەی : لەتایفەی

ئێمە پەیرەوی کەرانی ئایینی چاکی ئەو پێغەمبەرانەین کە پێشەوای ڕاستی ئادەمیزادن نەك ئەو کەسانەی کە لێ ورد بوونەوەیان نییە و کەس نەزەرن.

٣- بنمانە : دەرەخە، پیشان بدە، نیشا بدە

جەبین : نێوچاوان، ئەنی هەنیە

ئەر : چونکە

پاکەنی : پاکی خاوێن، پاقژی ، پاکژی

جەکێ باکەت : باکت لە کێ هەیە، باکت بە کێیە، منەتت بە کێیە.

دەرخە ناوچەوانی خۆت، ئەو ناوچەوانە نوورانیە پاکەت، چونکە کە تۆ پاکیو خاوێنی ئیتر باکت یان منەتت بەکێیە؟

٣- كۆمەلأیەتی :

ئەمەشیان یەكێكە لەو مەبەستانەی كەلە هۆنراوەكانی بێسارانی بەرچاو دەكەوێت ، بۆ نموونە دەڵێ:

١- ئارۆ وێنەی وێم دیم خەزانیٚ زار

بەندبیٚ بەزامەت جەور و جەفای خار

٢- ئەو جە دمردیٚ وێش بیٚ مەدارا بیٚ

خار چەنگیٚ زامەت لێش و یارا بیٚ

(هەمووی بۆ لەبەركردنە)

ئارۆ : ئەمڕۆ ، ئەڤرۆ

وێنەی وێم : وێنەی خۆم ، وەكو خۆم

دیم : بینیم ، دیتم ، من دیت

خەزانیٚ زار : گەلأی زەردی پاییز

زامەت : بەزەحمەت

خار : درك ، ستری ، ئەستری

ئەمڕۆ گەلأیێكی زەردی وەكو خۆم دیت ، كە ئەویش وەكو من گرفتاری جەورو جەفای هەڤاڵەكەی خۆی ببوو.

وێش : خۆی

جەدەردیٚ وێش: لە دەردی خۆم

بیٚ مەدارا : بیٚ تاقەت

چەنگیٚ : چنگ ، مشك ، لەپ ، دەست

لێشیو یارابیٚ: لێی هەڵپێكابوو ، تێی ئالأبوو

ئەو گەلاّیە بە دەستی ئازاری خۆیەوە تاقـەتی لیّ بڕابـوو، سـەرەڕای ئەمـەش دڕکێکی پێداچوو بوو کە چنگی تێئالاّندبوو، جوولەی لەبەر بـڕی بـوو . جگـە لەم مەبەستانە بێسارانی مامۆستای وەسف کردن بـووە، بەتایبـەتی وەسـفی سروشت، بە دیمەنە جـوان و چیا بلّنـدەکانی، ئـەم دیاردەیـەش لـە هـۆنراوە ئەڤینی و دلّداریەکانیدا ڕەنگ دەداتـەوە، کـە ئەمـەی خـوارەوە نموونەیەکـە لەوان:

١- چراغ وەنەوشە چنور چەنی گــولّ
عەزم رای ویسالّ تۆشان هانــە دلّ
٢- چنوور جەسەر کۆ وەنەوشە جەچەم
گولّ جەگولّستان وەهەم بیەن جــەم
٣- واتشان بەمن بەندەی فلاّنی
چون حالّ زانەنی بەحالّ بەحالّ مەزانی
٤- بونە رای ئەللا بکەرە کاریّ
بیــاومیّ بەوەسلّ ئەودلبــەر جـاریّ
٥- چراغ. یە هەرسێم بەستێ بە دەستە
چ دەستە، دەستـــەی زگاران بەستـە
٦- هەرسێم یەئاورد چون خاکە ساران
هەریەك وایەی وێم وەچەی مــەداران
٧- چنوور پەی زولفت پەشێە حالّشەن
وەنەوشە سەودای خەیالّ خالّشـــەن

٨- گولْ پەی جەمینت مەسۆچۆ چون شەم
جە دووریت نیشتەن نە پاش خاریْ خەم
٩- ساحیب مایەنی بلْند بۆپایەت
با وایــە گێـران هەریڕ جە مایــەت

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

١- چراغ : مەبەستی خۆشەویستەکەیەتی، چرا
وەنەوشە : گولْێکی جوانە لەناو چەمو باخاندا داشین دەبێت
چنوور : گولْێکی چیاییە
عەزم : ئیرادە ، قەسد ، نیەت
رای ویسال: ڕێی پێك گەیشتن
تۆشان : هەتۆ
هانە دلْ : وا لەدلْ

خۆشەویستەکەم ، وەنەوشەو چنوورو لەگەلْ گولْ ، قەسدی ڕێی گەیشتن بەتۆیان لەدلْە، واتە نیازیانە بێنە دیدەنت.

٢- جەسەرکۆ: لەسەرکێو ، لەچیا
جەچەم: لەچەمو باخان
وەهەم : پێکەوە
بیەن جەم: کۆبوونەوە، کۆم بوون

چنوور لەشاخو کێوانو وەنەوشەش لەناو باخانوگولْیش لەگولْستان دا پێکەوە کۆبوونەتەوە.

٣- واتشان بەمن: گۆتنەمن ، بەمن گوّت.

چون حال زانەنی: چونکە تۆ حالّزانی، یان حالّ دەزانی

بەحالّ مەزانی: بەحالّی ئێمە دەزانی

بەمنیان گوت ئەی بەندەی فلانی، چونکە تۆ حالّزانی، بۆیێ بەحالّی ئێمە دەزانی، واتە ئاگات لەحالّ و باری ئێمەهەیە.

٤- بونە ڕای ئەڵلاّ: لەڕێی خوادا

بکەرە کارێ: کارێکی وابکە

بیاومێ: بگەین ، بگەهین

بۆ خاتری خوا کارێکی وابکە ،بگەین بەخۆشەویستەکەمان تەنانەت بۆجارێکیش بێت.

٥- یەهەرسێم: واتە هەرسێکیانم (وەنەوشەکەو چنوورەکەو گوڵەکەم) خۆشەویستەکەم ، واهەرسێکیام بەدەستە بەستن و کردنم بەدەسك بەلاّم چۆن دەسکێك ، دەستەیەك کەزویرو خەفەتبارن.

زگاران: زویرو خەفەتبار.

٦- یەئاورد: واهێنامن،

چوون: وەکو

خاکەسەران: کەسانێك کەدەکەونە ژێر پێی یەکێکی ترەوە، تامەرتەبەی بچووکایەتی خۆیان نیشان بدەن ، داماوان

وایە: مەرام: ئامانج

وێم : پێمە ، وایەی وێم = مەرامی پێمە ،نیازی پێمە

وەچەم مەداران: چاوەڕوانی دەکەن ، چاڤەڕێنە. چەم :چاو :چاڤـــ

هەرسێکانم هێناوەتـە بـەردەمت بـەداماوی، هەریەکـە مـەرام و مەقـسودێکی پێتەو چاوەڕوانی دەکەن .

٧- پەی: بۆ پەی زولفت: بۆزولڵفت

پەشێو حاڵشەن: حاڵی پەشێوە، حاڵی تێکچووە.

سەودای خەیاڵ خاڵشەن: عەوداڵی خەیاڵی خاڵی تۆن.

چنوور حاڵی پەشێوو نالەبارە بۆزولفت ، وەنەوشەش سەودای خەیاڵی خاڵی ڕووی تۆی کەوتۆتە سەر.

٨- پەی جەمینت : بۆڕووت

مەسۆچۆ: دەسووتێ ، دسۆژێن

چون شەم: وەك مۆم (شەمع).

جەدووریت: لەدووریت ،ل دووریاتە

نە: لە

نەپلش: پلش: پەنجە، ئەنگوست ، لێرەدا مەبەستی پارچە (پڵە) گۆشتی دڵە.

خاریێ: دڕکێك ، خار = دڕك، ستری

گوڵ بۆڕووت دەسووتێ هەروەك مۆم (شەمع) ، لەبەردووریت دڕکی خەمی نیشتۆتە ناو دڵو دەروونی.

٩- ساحیب مایەنی: خودان و خاوەنی سەرمایەی

بڵند بۆپایەت: بڵندە پایەو مەقامت

باوایە گێڕان: بامەقسەد بگرن

هەریر: هەر یەك، هەرئێك

جەمایەت: لەسەر مایەت

تۆخودانو خاوەنی سەرمایەو سامانی ، کەجوانییەکەتە، بۆیێ پایەو مەقامت بەرزو بڵندە. باخەڵکان چاوبڕنە، یان مەقسەد بگرن هەریەکەیان لەو سەرمایەی کەتۆهەتە واتە لەجوانییەکەت.

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی – شێوەی کرمانجی ژووروو

لەمەو پێش ئـەوەمان زانیـوە کەهـەر ناوچـەیەك لـە کوردسـتان، ئەگـەر لەباری ژیانو مێژووی کۆمەڵایەتیو ئابووریو سیاسی پێشکەوتنی بەخۆیەوە بینی بێت، ئەوا ئەدەبییاتی کوردی لەوێ سەری هەڵداوەو بـە دیالێکتی ئـەو ناوچەیە ئەدەبییاتەکە نووسراوە.

ئینجا ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی بە دیالێکتی کرمانجی ژووروونـەوەی کـە مابێتـــەوە نەفـــەوتابێت مێژووەکـــەی بـــۆ ســـەردەمی میرنـــشینی بۆتـــان دەگەڕێتەوە، شاری جزیرە کە پایتەختی میرنـشینی بۆتـان بـووەو جەرگـەی پەیدابوون و پەرەسەندنی ئـەدەبییاتی کـوردی بـە زاراوەی کرمـانجی ژووروو بـووەو هـەر بەشـە دیـالێکتی ئـەو ناوچـەیە بـووە بـە بناغـەی ئـەو زمانـە ئەدەبییەی کرمـانجی ژووروو، کەلـەو کاتـەوە کـوردی پـێ دەنووسـرێتو زۆر شاعیر هەبوون کە خەڵکی ئەو ناوچـەیە نـەبوونو سـەر بـەو بەشـە دیالێکتـە نەبوون، یا تەنانەت سەر بـە کرمـانجی ژووروویش نـەبوون، بـەڵام دەسـەڵاتو تەشەنە سەندنی ئەدەبییاتی کوردی بە زاراوەی بۆتانی وای لێ کردبوون کەبە دیالێکتی بۆتان هۆنراوە بنووسن.

شـــارەزایانی مێـــژووی ئـــەدەبییاتی کـــوردی وایـــان بـــۆ دەرکـــەوتووە، کـــە ئـــەدەبییاتی کلاســـیزمی کـــوردی بـــەدیالێکتی کرمـــانجی ژووروو لـــە نیـــوەی دووەمی سەدەی شانزەهەم و سەرەتای سەدەی حەڤدەهەم سەری هەڵداوە، ئەو شاعیرانەی کە بەم دیالێکتە هۆنراوەیان نووسـیوە زۆر ئاشـکران (فـەقێی تەیران، مەلای جزیری، عەلی حەریری، ئەحمـەدی خـانی، مـەلایێ باتـەیی، شاپرتەوی هەکاری، مەلامەنسوری گرگاشی، شێخ محەمەدی مەغریبی)

ئـەمجا لێـرەدا تـەنها باسـی مـەلای جزیـریو ئەحمـەدی خـانی دەکـەین بـۆ خوێندنی ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی بە دیالێکتی کرمانجی ژووروو.

مەلای جزیری

ژیانی:-

مـــەلای جزیـــری بەمـــەلا ئەحمـــەد یـــا شـــێخ ئەحمـــەد بەناوبانگـــە لەبەرئـــەوەی لەشـــاری جزیـــرەی پایتـــەختی بۆتـــان ژیـــاوە، بـــەجزیری نـــاوی دەرکردووە، ئەم شاعیرە مەزنـە لەسـالّی (٩٧٥) کۆچـی کـە بەرامبـەر سـالّی (١٥٦٧-١٥٦٨)ز هاتۆتە دونیاوە، مەلای جزیری وەك هەموو مەلا گەورەکانی کوردســتان ڕۆژانــی فەقێیــەتی وخوێنــدنی لەگــەلێك ناوچــەی کوردســتان دا بردۆتەسەر، پاشان لەچەند شوێنێك مەلایەتی کردووە و دوایـی لـە مزگـەوتی سوور جێگیر بووە، کە لە ڕۆژانی دەسەلاّتی میرانی بۆتاندا شوێنی خوێندن و پێگەیشتن بووەو سەدان فەقێی تێدا بووە کەمیر خۆی مەسرەفی بۆکردوون.

مەلای جزیری لەسـالّی (١٠٥٠) کۆچـی کـە بەرامبـەر (١٦٤٠)ز کۆچـی دووایـی کردووە، لەمزگەوتی سوور نێژراوە.

مـــەلای جزیـــری نازنـــاوی هـــۆنراوەی (مـــەلا، یـــان مـــەلێ) بـــووە، هەنـــدێك جـــار (نیـــشان)یـــشی بۆخـــۆی کـــردووە بـــەناو، چـــونکە دلّـــی خـــۆی بەنیـــشانی تـــیری خۆشەویستی و ئازار داناوە، یاهەرنیشان خالّی گۆنایەلەبەرئەوەی زۆر باسـی خەت و خالّی کردووە، خۆی ناوناوە(نیشانی).

مـــەلای جزیـــری بەدامەزرێنـــەری ئـــەدەبیاتی کلاســـیزمی کـــوردی بـــەزاراوەی کرمـانجی ژووروو دادەنرێت،چـونکە لەسـەردەمی خۆیـدا بەرهـەمێکی ئـەدەبی پتـەووتازەی هێنایـە کایـەوە کەلەمـەو پـێش نـەبووە، واتـە تازەگـەر بـووە، ئەمەش ڕەنگ دانەوەیگەشەسەندنی شاری جزیرەو ئـاواتی پـەل هاویـشتنی میرانی بۆتان بووە، دەتوانرێت ڕاسـتی ئـەم لێکدانەوەیـە بـە دێرێکـی مـەلای

جزیری خۆی بسەلمێنرێت، کە لە وێدا ئاواتی ئەویش لەوە دایە کە هۆنراوەکانی لە سنووری جزیرە بچنە دەرەوە شاعیر دەڵێت :

گوڵی باخی ئیرەمی بۆتانم

شەب چراغی شەبی کوردستانم

واتە : (گوڵی باغی ئیرەمی بۆتانم و شەوچرای شەوی کوردستانم)

بەرهەمی:

مەلای جزیری دیوانێکی گەورەی هۆنراوەی کوردی هەیە، ئەم دیوانە چەند جار و لە چەند شوێن دا (لە بەرلین و ئەستەمبوول و هەولێرو قامیشلی و بەغداو تەهران) چاپکراوە، دیوانەکە هەمووی لە چاپەکەی قامیشلی دا بە عەرەبی لێکدراوەتەوە.

ڕۆژهەلاتناس و کورد ناسی بەناوبانگ ڤلادیمیر مینۆرسکی دەلێت:- (ئەگەر ڕۆژ هەلاتناسی ئەوروپا کەسێکی چنگ نەکەوێت دیوانی مەلای جزیری بگۆڕێتە سەر زمانەکانی ئەوروپی، ئەوا بەڕاستی لە نرخی ئەدەبیاتی کوردی و بەرزی زمانی کوردی ناگات) بەڵێ مەلای جزیری بەڕابەری ئەدەبی کوردی دەژمێردرێت. چونکە لە سەردەمی خۆی دا شتێکی هێناوە ناوەوە کە تەواو تازە بوو

تا سەردەمی ئەو هەموو خوێندەواری کورد خەریکی خوێندنەوەو چێژ لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەلات وەرگرتن بوون ، بەلام ئەو هات و سەر لە نوێ بە بۆن و خۆشیی مۆسیقای هۆنراوەی ڕۆژهەلات ، بە تایبەتی هۆنراوەی باووباڵای سەردەمەکەی پێش خۆی و سەردەمی خۆشی ، چەش بوونی دارشتەوەو خستیە قالبی هۆنراوەی کوردی یەوە زۆرجار ئەدەبییاتناسان باسی

پەیوەندی نێوان مەلای جزیری و حافزی شیرازی دەکەن و دەڵێن : حافز زۆر کاری کردۆتە سەر مەلای جزیری.یا مەلای جزیری زۆر شتی لە حافز وەرگرتووە٠ بەڵام ئەو کارتێکردنە هەرچەندێك بێت ، بەشی تازەگەری و رابەری بۆ مەلا دەمێنێتەوە ، چونکە ئەوەی حافز فارسی بووە ، ئەوەی ئەم کوردی بووە ، مەلا پێش هەموو کەس بە کوردی پەیڕەوی ئەدەبییاتی خۆرهەلاتی ئیسلامی کردوو هونەری ئەم جۆرە هۆنراوانەی بە کوردی دارشت ئەمە بۆ ئێستا کۆنە بەڵام بۆ ئەوکاتە زۆر تازە بوو.

روخساری هۆنراوەکانی :

ئەمرۆ بەهۆنراوەی مەلای جزیری دەڵـێن کلاسیزمی کۆن٠ تەنانەت هۆنراوەیمەلای جزیری تەنها لەبابەتی کلاسیزمی کوردی نییە،بەڵکوبابەتی کلاسیزمی ڕۆژ هەلاتە٠

١- زمانێکی کوردی تێکەڵ بەوشەی فارسی و عەرەبی و تەنانەت تورکیشی بەکارهێناوە.

٢- بەکارهێنانی ئەو (کێش)انەی هۆنراوەی عەرەبی کەلەفارسی دا هەبوون٠

٣- پاراستنی پەیرەوی هۆنراوەی کلاسیزمی لەقافییەدا، واتە یەکێتی قافییەو دواپیت (ڕەویە).

٤- پاراستنی بابەتی غەزەل و قەسیدە لەهۆنراودا،دەتوانین هۆنراوەی مەلای جزیری بەچەشنێك لەو وشەکارییە دابنێین کەلەهەموو هۆنراوەی کلاسیزمیدا هەبووە، بەلآم دەتوانین ئەوەش بلێین کەمەلای جزیری زۆر بەهرەوەرانە توانیویەتی سۆزی دڵی خۆی بەجۆرێك بکات بەوشەو بەهۆنراوە کەهیچ زۆر لەخۆ کردنی پێوە دیار نەبێت وسۆزی دڵەکە،وشەکارییەکەدابپۆشێت و هۆنراوەی جوان و پڕ لەگەرمیی ڕاستی وپڕلەسۆزمان پێ ببەخشێت.

ناوەرۆکی هۆنراوەکانی:

دەتوانین بڵێین دیوانی مەلای جزیری دیوانی دڵدارییە، بەلام کام دڵداری؟ ئەدەبییاتناسان زۆر بە درێژی لەوە دەدوێن کە دڵداری مەلای جزیری وەك هۆنراوەی (حافز) و (جامی) و (ابن الفارز) دڵداری ئاسمانی یا دڵداری سۆفیانە و خواییە.

بەڵێ لە هۆنراوەی کوردی دا ئەم چەشنە هۆنراوەی دڵدارییە دیارە. زۆر جار کە شاعیر لە دڵداری سەر زەمین دا سەرناکەوێت ، رێگە دەباتە بەر هیوایەکی دوور، بە نائومێدی و نەبوونێکی بێ کۆتایی، بە ئاواتی لەو دونیا لەگەڵ دڵداردا بە یەکتر گەیشتنەوە ، بەم جۆرە دڵدارییەکەش لەوەو کە حەزلە جوانی لەش و لارو چاو و ئەبرۆ کردن بێت, بەرەو حەز لێ کردنێکی تر دەبرێت ، بەرەو زاڵ بوونی گیان بەسەر لەش دا . بەم جۆرە مەلای جزیری دەستی ناگاتە دڵدارەکەی کە ناوی (سەلمایە خوشکی میری بۆتان بوو) لەبەرئەوە دیوارە جیاوازەی کۆمەڵایەتی کە لە نێوان ئەو و خوشکی میردا دەوەستێت ، ئەوا خۆشەویستییەکەی دەباتە مەیدانی گیانپەرستی و خوا پەرستی و رێبازی تەسەوفەوە.

خاسیەتێك لە هۆنراوەی مەلای جزیری دا هەیە ، کە دوای خۆی لای هەندێك شاعیری سۆفی تر دیارە ، ئەویش ئەوەیە کە دەست دەدەیتە خوێندنەوەی هۆنراوەکانی وات بە بیردا دێت کە پەیکەرێکی جوانیی لە بەردەمی شاعیردا بێت شاعیر بە وشە سەرلە نوێ نیگاری ئەو نەخشەیە بکێشێتەوەو هەستی خۆشەویستی خۆی بۆ ئەو دەرببڕێت، بەلام وردەوردە ئەو پەیکەرە دەبێت بە جوانی خوایی و شاعیر لە میحرابی ئەو دا بە سەرسامی دەوەستێت . ئەمەیە ناوەڕۆکی هۆنراوەی مەلای جزیری ، هەر لەبەر ئەمەشە کە دڵسۆزی

و ڕاستگۆییەکی تەواو لە هۆنراوەکانی دا بەدی دەکەین هۆنراوە لای مەلای جزیری بۆ مەبەستێکە کە خۆی بۆ تواندۆتەوە ، هەر لەبەر ئەوەیە کە هۆنراوەکانی لە دەوری یەك باس دەسوڕێنەوە، ئەگەر هەندێك وردەباسی تر لە هۆنراوەکانی بەدی بکرێت ئەوا هەر لە پەراوێزی ئەم باسەدان.

بەدەم ئەو دڵدارییە ڕاستەقینەوە مەلای جزیری هەندێك باسی تریشی کردووە بە کەرستەی هۆنراوەکانی ، وەك ستایشی هەندێك لە میرەکانی جزیرە ، یان بە ئاماژە شاعیرانە باسی هێرشی مەغۆل و تاتار یا هەندێك وەسفی گشتیی سروشتی جوانی کوردستان

نموونەیەك لە هۆنراوەی مەلای جزیری:

١- ئـــیرۆ ژڕەمـــزا دێـــم دوڕێ
میننەت کو من مەســرووره دل
دلـــبەر ب فـــنجاناســـوڕێ
مەی دامــەو مەخـــمووره‌دل
٢- ڕەمزەك نـهێن ئاڤـێهتــە دل
میـهری ژبـاتــێن مێـهتە دل
شەهـزادەیــێ سور ڕێهتــە دل
شەهکاســەیــا فەرفووره دل
٣- هۆستاییێ عیشقێ دل هەڤووت
سەرتا قەدەم هێنگێ د سووت
ڕەمزا (ئەنەلحەق) هەردگووت
باوەڕ بــکەن مەنســووره دل

٤- دل لـێ بدەت نـوورا مەیـــێ
وەختێ سواش و هەی هـــەیێ
فەهم ئەریکەت وەحیـــا نەیـێ
ژێ دەت خەبەر مەئـمـوورە دل
٥- نوورا ژقودرەت لــێ دوونـــوون
ژێـرا دنـالن ئەرغە نـــوون
ومر ئایەتا عیشقێ بـــخوون
خوەش نوسخەیەك مەستوورە دل
٦- تەفسیری سـیرا ئایەتـــێ
عارف دڤێتن گــوە دەتـــێ
رازا ڕەمـــووزێن قودرەتـــێ
گەر دەین بکەت مەعـزوورە دل

(تەنها یەک کۆپلە لەبەردەکرێت)

لێکدانەوە:

١- (ئیرۆ) : ئەمرۆ، ئەڤرۆ.

دێم : ڕوو دم وچاو

دورێ : وەك دوڕ

(سوڕ)یا(سڕ): نهێنی دل، دل ڕاکێشان، جەزبی دل

مەی : بادە، شەراب

دامە : دای بەئێمە

مەخموور: سەرخۆش

واتە منـەت بۆخـودا کـەمن ئـەمڕۆ دڵـم بـەهۆی ئـەو خۆشەویـستەوە خۆشـە، کەڕووی وەك دوڕوایە، ئەوەی دڵـی بـردین‌و جامی‌مـەی دڵ ڕاکێـشانی خـۆیی داینێ و دڵ بەوە سەرخۆشە.

٢- نهێن: نهێنی، شاراوە ، قەشارت

ئاڤێهتە: ئاوێتە, هاوێشتە

میهر: خۆشەویستی یاتیشکی ڕۆژ

مێهتە: لە(مێهتن)ەوە هاتووە بەمانای مژین، واتە مژیی

ڕێهتە: لە(ڕێهتن)ەوە هاتووە بەمانای ڕشتن، یاڕژاندن، واتە ڕژاندی

شەهکاسا : واتە کاسەی شاهانە.

فەرفوور : وشەی فەغفوور لەکوردیدا کراوە بەفەرفوور ، فەغفوور پاشای چین بووە، فەغفووری یافەرفووری ئەو کاسەیە کەدەدرێتە پاڵ ئەو.

واتـە: خۆشەویستەکەم ئیشارەتێکی نهێنـی هاوێـشتە دڵـەوەو خۆشەویـستی بەباتینی یابەشاراوەیی دڵی منی مژی، شازادە جەزبی خۆیی ڕشتە دڵەوە دڵ وەك فەغفووری وایە.

٣- (هۆستا): وەستا، مامۆستا

هەڤووت: سووتاو

هێنکێ: کاتێك

دسووت: دەسووتا.

واتـە: وەستای دڵ سووتاوی عەشق کاتێك کەلەسەر تابەپێی بەئاگری عەشق دەسووتا، ئەو ڕەمزی(ئەنەلحەق)ی دەگوت، باوەڕبکە کەدڵی من مەنـسوورە. لێـرەدا مەنـسوور بـەمانای سـەرکەوتوو دێـتو هەموودێڕەکـەش ئیـشارەتە

بۆسـەر گوزەشـتـەی مەنـسووری هـەلاج (٨٥٨–٩٢٢)ز کـەتامرد، هـەرهاواری دەکرد (ئەنەلحەق) واتە: شاعیر دەڵێت منیش لەعەشقی خوادا وەك مەنسوور تامردن و سووتاندن هەرهاواری (ئەنەلحەق) مە.

ئەمەش لەسۆفیێتیدا پلەی فەنابوونی پێ دەلێن.

٤– لێ: لەو

سواش: شەڕ ،جەنگ

هەیهەی: هاوارو دەنگە دەنگ

ئەر : ئەگەر

وەحیانەیێ : وەحیی نای

ژێ : لەو

دەت خەبەر : خەبەر دەت ، قسەبکات

واتــە: ئەگـەرنوورو ڕووناکیی مـەی لـەکاتی جـەنگو هـەرای عاشـقاندا بـدات لەدڵو ڕووناکی بکاتەوەو ئەگەر دڵ لـەوەحی نـای گەیشتو زانـی کـەدەنگی نای دەنگـی عەشـقی خواییـەو بـەو تێگەیشتنە کەوتـە قـسە کـردنو ڕلـستی گـوتنو نهێنـی دەربـڕین. ئـەوە پلەیەکـە دڵ گەیشتۆتیو فـەرمانی پێکـراوە کەنهێنی نەشارێتەوەو ڕاستی بڵێت .

٥– نــوورا ژقــودرەت : ڕووناکییــەك لەقوودرەتــەوە، لــەخواوە، مەبەســت ناوچەوانە.

لێ: کورت کراوەی لە ئەوێ، واتە لەو.

دوونوون: دوو چاو، دوو ئەبرۆ

ژێرا: بۆ ئەو

ئەرغەنوون : ئالـەتێکی مۆسـیقایە، کـە لێـرەدا جێگـەی دڵـی عاشـقان دەگرێتەوە.

وەر : وەرە

نوسخە : کتێب

مەستوور : نووسراو ، مسطور

واتە: دڵی عاشقان کە وەك ئەرغەنوون وایە هەمیشە هـەر هـاوار دەکـاتو لـە خۆشەویـستی ئـەو ناوچـەوانە ڕوونـاکی بەخـشە دەناڵێنێـت کـە دوو ئەبرۆو(چاو)ی پێوەیەکە لە دوو پیتی هەڵگەڕاوەی (نـوون) دەچێت ئەمـەش هـەروەك قورئـان دەسـتکردی خوایـە، دەوەرە ئایـەتی عەشـق لـەو دەم و چاوەدا بخوێنەوە، کە نوسخەیەکی نووسراوەی چاكو خۆشی کتێبی خوایە.

٦- دڤێتن : دەوێتن

گوهـ دەتیێ : گوێی بداتێ

ڕاز : نهێنی دڵ

ڕمووزێن قودرەتێ: ڕەمزەکانی قودرەت ، ئیشارەتی خوایی

گەر : ئەگەر

دەین بکەت : قسە بکات

واتە : عارف کە نهێنی خوایی دەنوێنێت، دەیەوێت گوێ بدەیتە لێکدانـەوەی نهێنی ئەو ئایەتی جوانییەی باس کرا، یا خۆی گوێی دەداتێو ئەگـەر نهێنـی ڕەمـزو ئیـشارەتی قـودرەت واتـە خوادەربخـات بیـانوو و عـوزری هەیـە یـا دەتوانین بڵێین (دیـن بکـات) واتـە شـێت بکـات. بـە مانـا ئەگـەر ئـەو نهێنـی جوانیو عەشقە پیاو شێت بکات هەقەو بیانوو بۆ ئەو شێت بوونە هەیە.

ئەحمەدی خانی

ئەحمەدی خانی بەناوبانگترین شاعیری کۆنی کوردە، لووتکەی شیعری کرمانجی ژووروو و دوا شاعیری گەورەیەتی ، ناوبانگی ئەحمەدی خانی لە گەڵ مەم و زیندا سنووری دووری وڵاتی بڕیوە و بە جیهاندا بلاو بۆتەوە.

ژیانی خانی:

خانی تاکە شاعیری کۆنمانە کە خۆی مێژووی لە دایك بوونی خۆی بۆ تۆمار کردووین کە دەڵێت :

لەوراکو دەما ژغەیب فەك بـــوو
تەئریخ هەزار و شەست و یەك بوو

واتە:

لە بەر ئەوەی کاتێك لە نەبوون پەیدا بوو، ساڵ ساڵی هەزارو شەست و یەك بوو، واتە لە ساڵی (١٠٦١) ی کۆچی هاتۆتە دونیاوە کە دەکاتە (١٦٥٠) ز بەڵام لە کوێ؟ هەندێك هەر لەبەر ئەوەی لە بایەزید کۆچی دوایی کردووە لەوێ نێژراوە دەیکەن بە خەڵکی بایەزید. بەڵام ئەگەر بە وردی مەم و زین بخوێنینەوە لەوە دەگەین کە خانی زۆر بە توندی بەستراوە بە جزیرەوە, هەرچەندە ڕوودانی چیرۆکی مەم و زین لە ناوچەی جزیرەدا هۆیەکی گەورەی ئەمەیە ، بەڵام ئەوەش دیارە کە خانی لە جزیرەدا زۆر ژیاوە ، هەر وەك لە مەم و زینەوە بۆمان دەردەکەوێت کە خانی زانایەکی گەورە بووە شارەزای فەلسەفەو گەلێك زانستی تر بووە. هەر ئەمە ڕاستی ئەوەمان بۆ دەردەخات کە لە زۆر کتێب دا دەربارەی ژیانی خانی نووسراوە ، کەوا لە زۆر شوێن خوێندوویەتی بووە بە مەلایەکی گەورە لە جەزیرەو بایەزید دا دەرسی گوتۆتەوەو گەلێك مەلاو زانای تری پێگەیاندووە خانی لە ساڵی (١٧٠٦) ز کۆچی دوایی کردووە.

بەرهەمی:

لەوبەرهەمانــەی خــانی کەئێــستا مــاون ولەبــەر دەســت دان دەتــوانین چوارجۆردەست نیشان بکەین:

١- غەزەل و قەسیدە

٢- عەقیدا ئیمان

٣- نەوبارا بچووکان

٤- مەم و زین

١- غەزەل وقەسیدە:

خانی هەر بەمەم وزین ناوبانگی دەرکردووە،بەلاّم لەم دواییەدا هەنـدێك هۆنراوەی دۆزرایـەوە کەئـەوانیش بەشـێکی ترلەهونەرمەنـدیی خـانی پـیشان دەدەن ولەڕووی بیرو فەلسەفەی خانییەوە تـەواوکەری مـەم وزیـن. بۆنموونـە لە هۆنراوەیەك دا دەڵێت:

١- میری مەجلیس نەکەت موتریب گۆیــاچ بکــەت
غونچەی خەندان نەبتن بولبولی شەیدا چ بکەت
٢- بنکا حوسنی بتــان لازمەساحێب نـــــەزەرەك
کەسی بینا کونەبت دولبەری زێیا چ بکـــــەت
٣- تـالیبـــی عیلم وکەمال نەبتـن قـابیلـی فــەیز
حیکمەت و تەربیــەتا عالیمی دانا چ بکــەت
٤- تەبعی خانی سەدەفا گەوهەرە عیرفانە وەلــێ
مەتن خــوانەك نەبتن ساحێبی مەعنا چ بکەت

(لەسەرەتا دووڕێری بۆلەبەر کردنە)

٢- عەقیدا ئیمان:

کتێبێکی بچووکی عەقایدی ئیسلامە، یا چەند دەرسێکی زانستی (کەلام)ە ، خانی بە هۆنراوەیی پێشکەشی فەقێی کوردی کردووە. لێرەدا خانی وەك مامۆستایەك خۆی دەنوێنێت و نەچۆتە کۆڕی موناقەشەو لێکدانەوەی مەزهەبەکانی ئیسلامەوە، لێرەدا خانی وەك (مەمو زین)ی نەکردووە، بەڵکو کتێبێکی خوێندنی پێشکەش بە قوتابیەکانی کردووە.

٣- نۆبارا بچووکان:

لێرەشدا خانیی مامۆستا هاتووە بە هۆنراوەی کوردی فەرهەنگێکی عەرەبی- کوردیی پێشکەش بە منداڵانی کورد کردووە، بۆئەوەی فێری عەرەبی ببن . خانی لێرەشدا وەك کوڕی گەل خۆی دەنوێنێت، ئەم نۆبەرەیەی پێشکەش بە میرو خاوەن دەسەلات ناکات . بەڵکو بۆ منداڵانی کوردی نووسیوە وەك خۆی دەڵێت :

نەژبۆ ساحیب ڕەواجان
بەلکی ژبۆ بچووکێد کرمانجان

(بۆ لەبەرکردنە)

٤- مەم و زین:

دەمێك بوو ئەنجامی پڕ لە ئازارو مەرگی ناکامانەی مەموزین بوو بوو بەچیرۆك و پشتاو پشت دەگوترایەوە. دەمێك بوو ئەو ئەنجامو ئەو سۆزو فیداکارییەی، سروودی دڵداران بوو. بەڵام خانی هات سەرلەنوێ زیندوویان بکاتەوەو نەمریان پێ ببەخشێت و بەناو ئەوانەوە کۆمەڵێك بیرو ڕاو فەلسەفەی خۆشی دەربڕێت وەك دەڵێت :

شەرحاغەمێ دل بکەم فەسانە

زیـن و مەمێ بکـــەم بەهانـە

(بۆلەبەر کردنە)

واتە: (شەرحی غەمی دڵ بـڵاو بکەمـەوەو مـەمو زیـن بکـەم بـەبیانوو) خـانی پشت بەو داستانی (مەمو زین) یا (مـەمی ئـالان)ەی لـەناو خـەڵکی بۆتـان دا بڵاوبووە، هاتووە شتێکی تازەی لەبەرگێکی تازە نووسیوە وەك دەڵێت :

سافی شمڕاند ڤەخوارد دووردی

مانەندی دری لیسانـی کوردی

ئینـانە نیزام و ئیـنـتیزامـی

کێشایە جەفا ژبۆ وی عامـــی

(بۆلەبەرکردنە)

واتە: (بەسـەر شـەرابی پوختـەدا ڕابـوردمو (دوردم) خواردمـەوە کـە تلێپـەی شەرابە، وەك ئەوەی کەبەسەر زمانی(دەریدا ڕابوردم کە فارسی کۆنەو زمانی کوردیم هێناو خستمە سەر نیزامو ڕێك و پێکییـەك و جـەفام لـە ڕێگـەی ئـەو خەڵکە سادەیە کێشا).

بەڵام وەنەبێت مەم و زینی خانی وەك (مەم زین)ەکەی فۆلکلۆری نـاو خـەڵك تەنها چیرۆکی دڵداریی مەم و زین بێت، بەڵکو خانی شاعیرانە چـەند شـتێکی لێکداوەتەوەو شتێکی تازەی داڕشتووە.

هەندێك ژ فەسانەیێد بوهتان

هەندەك د بەهانە هەن د بوهتان

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: هەندێك لەوشتانەی لەناو بۆتاندا باوە کەئەمەش ئەم چیرۆکەیە کەخەڵك دەماودەم دەیگێڕنەوە، هەندێك (بەهانە) واتە بیرو ڕای خانییەو بەناوی (مەموزین)ەوە دەری بڕیوە لەمەودوا باسی دەکەین، هەندێك (بوهتان) یابوختان یابڵێن (درۆیە) مەبەس ئەو ڕووداوو کەسانەیە کەخانی بۆپێویستی چیرۆك دروستی کردوون، یا ئەو وتو وێژەیە کەبەدەم کەسانی چیرۆکەکەوە دەی گێڕێتەوە. خانی کۆمەڵێ بیرو ڕای خۆی بەبیانووی مەم و زینەوە دەربڕیوە کەئەمانەن:

١- هەرلەسەرەتاوە، بەناوی ستایشی خواو پێغەمبەرەوە چۆتە ناومووناقەشەی فەلسەفەوە، گەلێك لەبیرو ڕای فەلسەفەی یۆنانیو فەلسەفەی ئیسلام دەردەبڕێتو موناقەشەیان دەکاتو خۆشی وەك فەیلەسوفێك وەك موتەسەووفێکی گەورە خۆی دەنوێنێت.

٢- خانی یەکەم کوردە کەبیری کوردایەتی لەقاڵبێکی دیاری کراودا دەربڕیوەو هانی کوردی داوە کەیەك بگرنو بەرامبەر بەهێرشی داگیرکەرانی ئەو سەردەمە بوەستن.

٣- خانی لەمەموزین دا گەلێك بیری کۆمەلأیەتیشی دەربڕیوەو لەهەموو ئەمانەدا لەگەڵ هێڵی بەرەو پێش چوونی مێژوودا بووە.

٤- خانی دڵدارییە بەسۆزەکەی مەم و زینیش بەڕێبازێکی تەسەووفیدا بردووەو (مەم و زین)یشی کردووە بەدوو خوا پەرستی وا کەگەیشتیتە پلەی فەنابوون.

بەم جۆرە توانیویەتی ئەو مەموزینەی بکات بەگەورەترین بەرهەمی ئەدەبی کوردی سەردەمی خۆیو تا ئێستا لەڕیزەوی ئەدەبی کوردیو ئەدەبیاتی ڕۆژهەلأتدا جێگەیەکی بەرزی بۆتەرخان بکات.

ڕوخساری مەم و زین:

١- مەم وزین بەبەشـە دیـالێکتی بۆتـانی کرمـانجیی ژووروو نووسـراوە بـەڵام هەوڵی ئەوەی داوە کەوشەی زۆر لەبەشە دیالێکتو دیالێکتـەکانی تـری تێدا ببێت.

٢- خانی لەسەر پەیڕەوی زمانی ئەدەبیی ئەو سەردەم ڕۆیشـشووە وگـەلێك وشەی فارسیو عەرەبیو تورکی تێکەڵ کردووە.

٣- لەڕووی کێشی هۆنراوەوە خانی کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە.

٤- خانی لەیەکیـەتی قافیـە لایداوەو هاتۆتـە سـەرقافیەی دێری مەسنەوی یاجووت سەروا ،کەپێش ئەو لەداستانە فارسییەکان دابـەکارهاتووە. ئەمـەش لەکوردیدا شتێکی تـازەبووە. یـا ڕێکتر ئەوەیـە بڵێین لـەکرمانجی ژووروودا تازەبووە.

دەنگی خانی تائێستاش هەربـەرزو دلێرە. دەنگـی سـۆزی خۆشەویستییە، باوەڕی نیشتمان پەروەرییە، وردیی فەلسەفەو لـەجیهان گەیشتنە، دەنگـی کـاروانی سـەرکەوتوو وبـەرەو پـێش چـووی پێشکەوتنی مرۆڤـە، خـانی چ لەپەتەوی وبەرزی بەرهـەمی خۆیدا، چ لـەبیری نیشتمان پەروەریدا ئاوێنـەی ڕۆژانی گەشەسەندنو هەڵمەت بردنـی مـیر نـشینی بۆتانـە، ئەگـەر تەماشـای سەرچاوەکانی مێـژووی کوردبکـەین، دەبینـین لەوسـەردەمەی ئـەودا خـاکی بۆتـان واپـەرەی سـەندبوو کەسـەرەتای بەرهـەمی پیشەشازی خـەریك بـوو پـەرەی دەسـەندو هێـزی دەگرتـە دەسـت. هـەر لەبـەر ئەمەشـە کـەبیری ڕزگاربوونی نەتەوەیی بەوجۆرە لەشیعری خانیدا دیارە. بەڵام کە داگیرکـەری عوسمانی هاتو وڵاتی خاپوور کرد، گەشەسەندنو پیشەسازی و پیشکەوتنی شیعرو هونەریش لە جێی خۆی وەستاو بەڵکو گەڕایەوە دواوە، بـەجۆرێك کـە

لەناوبچێت و ڕووبکاتە کزی و نەمان و لەو بناغەیەی مەلای جزیری و خانی دایان مەزراند لەدوو سەدەی دوایی دا هیچی نەهاتە سەر. بەڵام چونکە بناغەکە پتەوبوو، لەبەرئەوە بۆ سەرەتایەکی ترو سەرهەڵدانەوەیەکی تر دەستی دەدا، کە ئەویش لە سەدەی بیستەم و قۆناغی ئەو ئەدەبیاتە بوو.

ئەمەش نموونەیەکە لە مەم و زینی خانی:

١- گەردێ هە بویا مەژی خودانەك
عالی کەرەمەك لەتیفە دانەك

٢- عیلم و هونەرو کەمال و ئیزعان
شیعرو غەزەل و کتێب و دیوان

٣- ئەڤ جنسە ببا ل بال وی مەعموول
ئەڤ نەقدە ببا ل نك وی مەقبوول

٤- من دێ عەلەما کەلامێ مەوزوون
عالی بکرا ل بانێ گەردوون

٥- بینا ڤە ڕوحا مەلێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری

٦- کەیفەك وەبدا فەقیهێ تەیران
حەتاب ئەبەد بمایە حەیران

٧- چ بکەم کو قەوی کەسادە بازاڕ
نینە ژ قوماشرا خریدار

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی کرمانجی خواروو

دوا دیالێکتی کوردی کە بووە بە بناغەی زمانی ئەدەبی ئەو سەردەمەو وەك دیالێکتەکان بەهۆی بارودۆخی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری و جوگرافییەوە ئەدەبییاتی بەرەو کزی یا نەمان نەڕۆیشتووە، دیالێکتی کرمانجی خواروە، کەسەرەتا بەشی (سائیمانی)ی ئەو دیالێکتە بووە بە بناغەی قوتابخانەی ئەدبییاتی تازەی کوردی و لەسەردەمی فەرمانڕەوایی بابانەکانەوە وەك زمانی ئەدەبی سەری هەلهێنا و هێشتا لە گەشەسەندن و فراوان بوون و پەرەسەندندایەو وای لێ هاتووە کەببێت بەزمانی ئەدەبیاتی سەردەم و زمانی خوێندنی قوتابخانەو کاروباری ڕەسمی لەکوردستانی عێراقداو لەڕووی نەخشەی دیالیکتەکانی زمانەوە هەموو سنووری کرمانجی خواروو، واتە(سلێمانی، سنەو سۆران، موکریان)و هەموو سنووری دیالێکتی(گۆران)ی (هەورامی و زەنگەنە و باجەلان و ڕۆژبەیانی......هتد) بەشێکی زۆر لەلوڕ بگرێتەوە وەلای هەندێك نووسەری کرمانجی ژووروو، لەهەندێك بەشی ئەو ناوچەیەدا ببێت بەبناغەی زمانێکی ئەدەبی تازەو یەککگرتوو بۆ هەموو کورد کەلەسەر بناغەی تێکەڵییەکی ڕاستەقینە و زانستی پەیدابێت و شەقڵی خۆدروست بوونی ژیان و دروست کردنی پێوە دیاربیت و شتێکی دەست کردو دروست کراو نەبێت. جالێرەدا چەند پرسیارێك دێتە پێشەوە ئایا ئەوقوتابخانە تازەیە چۆن دروست بووەو لەکوێ ؟

ئەو گورو هێزەی چۆن پەیداکردوەو دەبێت لەمێژوی ئەدەبییاتدا چ ناوێك لەوقوتابخانەیە بنێین؟

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارانە دەڵێین

ڕاستی مێژوو ئەوەمان پێ دەڵێت کە پێویستیەکی بابەتیو مێژوویی وای کردکە لە ئەنجامی پەرەسەندنی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی باباندا، پێویست بە شارێکی گەورەو پێشکەوتوو هەبێت کە ببێت بە پایتەختی ئەم میرنشینە دەیویست پەرە بسێنێتو پەل بۆ میرنشینەکانی تری کوردستان بهاوێژێت، ئەو ئاواتەی، بهێنێتە دی، کە بۆ میرانی بۆتانو سۆران نەهاتەدی – ئاواتی یەکخستنی کوردستان.

باری جوگرافی و کۆمەڵایەتی شاری – قەڵاچۆلان– کە پایتەختی پێشووی میرنشینی بابان بوو، لەوەدا نەبوو کە ئەو پایتەختە لێ پەیدا بێت، لەبەر ئەوە هەر لەو نزیکەی شوێنی ئێستای شاری سلێمانی لە هەموو ڕوویێکەوە لێی دەهات کە ئەو پایتەختەی تێدا دروست بکرێت بناغەی دانانی شاری سلێمانی لەساڵی١٧٨٤زدا ئەنجامێکی سەربۆری چەند سەدەی کوردیشە لە شار دروست کردن داو دنیا دیدەیی پادشای بابان خۆیشی لە نەخشەکێشانو بیناکردنی شاردا جێگەی خۆی گرت . لەشاری سلێمانیدا هەر لە سەرەتای دروست بوونیدا گەلێك شت پێکهات وەك :

١– شار لەسەر بناغەی زانینو شارستانییەت دروست کرا.

٢– هەندێك دیمەنی شارە پێشکەوتووەکانی ئەو سەردەمەی تێدا دیاربوو.

٣– هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە پڕۆژەی ئاوو زێرابی تایبەتی بۆ هەموو شار کرا.

٤– چەند چەشنە پیشەسازی تێدا دامەزرا، کە وێنەیان لە سەرەتای ڕاپەڕینی پیشەسازیو پەیدا بوونی پەیوەندی پیشەسازی ئەوروپادا پەیدا

بوو بوون سابوون دروست کردن و چنین و ڕستن و جۆلایی و قوتابخانە و دەباخانە و چەقماخسازی و کارگەچییەتی و گەلێك سونعەتی تر.

٥- شارەکە بوو بە مەڵبەندێکی گەورەی بازرگانیی و پەیوەندی بازرگانیی لەپاڵ پایتەختە گەورە نزیکەکان دا، وردە وردە گەیشتە هەندێك شاری ئەورووپیش . بێگومان ئەو پێشکەوتنە ئابوورییەو ئەو هەوڵە سیاسییە، پێشکەوتنی زانیاریی و ئەدەبیاتیشی لێ دەبێتەوە چەشنە وریایی و هۆشیارییەك لەناو دانیشتواندا دروست دەکات، بۆیە هەر لەسەرەتاوە چەند مزگەوت درووست کران و مزگەوتی گەورە بوو بە مەڵبەندی خوێندن و سەرپەرشتی میری بابان و لەپارەی میرنشینی ڕێ و شوێن بۆ گوزەرانی سەدان فەقێ دانراوە، کە لە هەموو کونجێکی کوردستانەوە دەهاتن و مەلای باشیش لە زۆر شوێنەوە هێنرانە سلێمانی و زانای ئەوتۆ لەو سەردەمەدا لەم شارەدا دەرسیان گوتۆتەوە، کە ناوبانگیان بە هەموو وڵاتی ئیسلام دا بڵاو بۆتەوە. هەروەك جموجۆڵ و کێشەی نێوان دوو تەریقەی قادری و نەقشبەندی لەم شارەدا لەسەردەمی بابان دا بە دیمەنێکی تری بزوتنەوەی بیری ڕوناکی و ڕاپەڕین و چالاکی جولاندنەوەی ژیانی ئەو سەردەمە دادەنرێت.

بێگومان لەم زەوییە بەپیتەدا، بزوتنەوەیەکی ئەدەبی تازەش بەرپا دەبێت و پەیڕەوێکی ئەدەبی تازە، یاچەند پەیڕەو دیتەکایەوە، گرنگ و مەشخەڵی پەیڕەوێکی ئەدەبیی نوێ لەسلێمانییەوە سەری دەرهێنا.

قوتابخانەی شیعری بابان، کەهەندێك لەشارەزایانی ئەدەبیاتی کوردی بەقوتابخانەی (نالی)ی دادەنێن و، هەندێکیش، ناوی (نالی و سالم، کوردی) پێکەوە دێنن و بە (سێکوچکەی بابان) یان ناودەبەن، ئەگەر لەڕووی

ناوەرۆکـــەوە گـــەلێك دیمـــەنی ئەوقوتابخانەیـــە لەئـــەدەبییاتی ئەمرۆمانـــدا نەمابێت، ئەوا لەڕووی ڕوخسار و زمانـەوە ئـەدەبیاتی ئـەمرۆمان، هەربـەرەو پێش چوونی مێژوویی ڕووخساری ئەدەبی ئەوقوتابخانەیە.

هونەرمەندی و مامۆستایی (نالی)، توانایەکی وای بەخشی بەبەرهەمی خۆی و دوو هەڤاڵەکەی کە زوو بلاّو ببێتەوەو بچێتە دڵەوەو کاربکاتە سەر شـاعیرانی تـری ناوچـەی کوردسـتان ئەودەنگـەی لەسـلێمانییەوە بـەرزبووەوە، دەنگـی دایەوەو دەنگ دانەوەکەشی لەیەکەم پلـەدا لەناوچـەی سـۆران (هـەولێر)ەوە بوو.

هەرلەو سەردەمەدا شیعری حاجی قـادری کـۆیی (١٨١٧-١٨٩٧) و ئەختـەر (١٨٣٩- ١٨٨٧) و کـەیفی لـەخاکی سـۆرانەوەو مەجـدی (١٨٤٩-١٩٢٥) لەئەردەلانـەوەو کۆمـەلێك شـاعیری تـری ناوچـەی سـنەو موکریـان هەربـەو چەشنەیان نووسیووە کە نالی و هەڤاڵەکانی نوسیویانە.

ئەو بناغەیەی (نالی) داینـا، لـەپاش لەناوچـوونی میرنـشینی بابـان نـەڕووخا، بەڵکو هەربەرەو پێش چوو.

سەرەتا و دەست پێ کردن:

زۆرجار، کەباسـی شـیعری نـالی و قوتابخانـەی نـالی دەکرێـت پرسـیارێك دێتە پێشەوە . ئەویش ئەوەیـە کەچـۆن دەگونجێـت زمانێـك یـا دیـالێکتێکی زمانێـك لـەوە پـێش شـیعری پـێ نـەگوترابێت، بـەلاّم سـەرەتاکەی لـەڕووی ناوەرۆك و ڕوخسارەوە بەم چەشنە پتەوەبێتە کایەوە؟.

ئەم پرسیارە زۆر لەجێی خۆی دایـە و بەتـەواوی لەگـەڵ مـەنتیق و زانـست دا دەگونجێت.

بێگومان ئێمە نالی بەرابەرو دامەزرێنەری قوتابخانەی شیعری بابان دادەنێین .ئەگەربەرهەمی نالی، لەڕووی ناوەڕۆكو ئەو باسانەوە كەشیعری دەربارە گوتووە، تەواو تازە نەبن و لەناوەرۆكی شیعری كلاسیزمی دیالێكتەكانی تری كوردی و شیعری كلاسیزمی ڕۆژهەلاّت بچن، ئەوا لەڕووی زمانەوە تازەن. دیارە ئەم تازەییە واناگەیێنێت كەپێش نالی هیچ جۆرە شیعرێك بەو دیالێكتە، واتە بە (بەشی سلێمانی كرمانجی خواروو) نەگوترابێت. بەڵكو ئەمەی نالی بەچەشنێك خۆی گرتووە و جێی خۆی كردۆتەوە كە لە پتەوی‌دا ببێتە بناغەیەكی ئەوتۆ كەلیّ لادانی نەبێت و شاعیرانی تر پەیڕەوی بكەن و نەچنەوە سەر شێوەكانی تر، یانەچنەوە سەر ئەو زمانانەی تری ڕۆژهەلاّت كەهەندێك شاعیری كورد شیعریان پیّ گوتوە (بەتایبەتی فارسی).

زانستو مەنتیق لەگەلّ ئەوەدایە كەپێش نالی سەرەتایەكی ئەوتۆ هەبێت كە وردە وردە ئەو بناغە پتەوە بەهێزەی لیّ پەیدابووبێت و بلیمەتی نالی و دوو هاوەڵەكەی وای كردبێت كەئەو سەرەتا ساكارانە بكەن بەم بناغە بەتینە قووڵە نەلەرزیوە.

بەداخەوە باری مێژوویی كورد وای كردووە كەزۆربەی بەرهەمی گەلێك شاعیری ناودار و بیّ ناومان ون ببێت یا بسووتێت. لەبەرئەوە زۆربەلگەو نموونەمان بۆنەماوەتەوە كەناویان بنێین سەرەتای ساكاری قوتابخانەی نالی، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا هەندێك نموونە هەرهەن كەببن بەبەلگەی بوونی ئەوسەرەتایە، كەدیارترینیان ئەمانەن:

١- ئەگەر بە وردی لەوبەرهەمانەی ئەدەبیاتی فۆلكلۆر بكۆڵینەوە كەتائێستا تۆماركراون، یابگەڕێین بەدوای بەرهەمی تۆمار نەكراوی فۆلكلۆردا، ئەوا گەلێك بەرهەمی وامان دەست دەكەوێت كەبەپێی ڕووداوی

مێژوویی و هەندێك دیمەنی تریبەوە، بڕیاری ئەوەیان بەسەردا بدەین كە بەرهەمی پێش (نالی) ن هەر بە دیالێكتەكەی ئەویش گوتراوە.

٢- هەرچەندە تائێستا بەتەواوی ساڵی لەدایك بوون و مردنی(عەلی بەردەشانی)مان بۆساغ نەبۆتەوە، بەلاّم هەموو بەلگەكان لەگەلّ ئەوەدان كەعەلی بەردەشانی پێش نالی كەوتووە و ڕەنگە ماوەیەك ژیانیان پێكەوە ببێت. لەبەر ئەوە دەتوانین بەرهەمی عەلی بەردەشانی كەشیعری میللییە بەسەرەتایەكی سادەی بەرهەمی نالی دابنێین، تەنانەت ئەگەر لەشیعری عەلی بەردەشانی بكۆلّینەوە دەتوانین هەندێك لێكچوون و پەیوەندی لەنێوان ئەوو بەرهەمی نالی داو گەلێك پەیوەندی لەنێوان ئەوو سالم دا بدۆزینەوەو. بەتایبەتی لەڕووی باس و ناوەڕۆكەوە هەرچەندە لەڕوخساردا جیاوازیان هەیە.

٣- (مەولوودنامەی) شیخ حسێنی قازی (١٧٩١-١٨٧٠)[1] بەیەكەم بەرهەمی پەخشانی كوردی دادەنرێت. بەداخەوە تائێستا ساڵی نووسینی ئەم مەولوودنامەیە نازانین، بەلاّم ئەوە دەزانین كەشێخ حوسێنی قازی بەتەمەن لەنالی گەورەترە لەڕووی بەرهەمی ئەدەبییەوە هاوچەرخی ئەوە. ئەگەر مەولوودنامەكەی بەسەرەتا دانەنرێت بۆ شیعری نالی ئەوا بەدیاردەیەكی ئەدەبیی وادادەنرێت كەلەو زرووفە مێژووییەدا پەیدابووە كەشیعری نالی تێدا پەیدابووە.

---

[1] دەركەوتووە كەنووسینەكەی تەرەماخی- تەرەمۆكی)كەلە ساڵی١٥٩١- ١٥٩٣ز نووسراوە یەكەم پەخشانی كوردیە.

نـــــــالی

(١٨٧٣-١٨٠٠)

ژیان و بەرهەم:

نالی ناوی مەلا خدرە کوڕی ئەحمەد شاوەیسی ئاڵی بەگی میکایەلّی یە میکایەڵ یەکێکە لە تیرەکانی عەشیرەتی جاف لە گوندی (خاك و خۆڵ) لە دەشتی شارەزووردا لە دایك بووە، بۆ خوێندن چۆتە قەرەداغ و پاشان فەقێیەتی لە سلێمانی لە (خانەقای مەولانا) تەواو کردووەو ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، نالی بە چاوی خۆی لوتکەی گەشەسەندن و پەرەسەندنی فەرمانڕەوایی بابانی دیوە. لەکاتێکدا چووە بۆ حەج و لە ڕێی گەڕانەوەدا لە شام هەواڵی ڕووخاندنی میرنشینی بابان و هێرشی عوسمانییەکان و داگیرکردنی سلێمانی دەبیستێت. ئیتر بڕیاری نەگەڕانەوە دەدات و ڕوودەکاتە ئەستەمبوڵ و هەر لەوێ بە داخی نیشتمانی و دووری نیشتمانەوە سەردەنێتەوە.

بەرهەمی:

وەك گوتمان، ڕەنگە لە ڕواڵەت دا شیعری نالی بە تازە دانەنرێت، یا بە دیمەنێکی تری ئەو ئەدەبیاتە کلاسیزمە کوردییە بزانرێت ، کەبە شێوەی کرمانجی ژووروو لە سەدەی حەڤدەهەم دا گەشەی سەندبوو، یا ڕەنگە هەندێك بە وێنەیەکی کوردی شیعری کلاسیزمی ڕۆژهەلاتی ببینن و تازەیی تێدا نەبینن بەڵام ئەمانە هەموو لە ڕاستییەوە دوورن، (نالی) ئەگەر هیچی نەکردبێت، هێزو توانای فراوان و بە ئیبداعی زمانی کوردی لە دەربڕیندا دەرخستووە، لە ناو کوردیشدا بە پیت و پتەویی وشەی دیالیکتەکەی خۆی بە جۆرێك پیشان داوە کە ببێت بە بناغەی یەکگرتنی زمانی ئەدەبیی کوردی.

بەڵێ، وشە زۆر جار لای نالی گەلێك مانای هەبووە، وەك هەموو شاعیرانی کلاسیزمی جیهان خەریکی ((وشەکاری)) و ڕازاندنەوەی وشە و بە چەند مانا بەکارهێنانی وشە بووە، بەلام ئەگەر ئەم وشەکارییە لای شاعیرانی تر چەشنێك یا دیمەنێك بووبێت لە دیمەنەکانی توانای ئەدەبی خۆیان، یا هەر ئەدەبیات بەلای ئەوانەوە ڕێگەیەکی کات ڕابواردن و کات بردنەسەر بووبێت، ئەوا لای (نالی) ماناو مەبەستێکی قووڵترو ئاسۆیەکی فراوانتری هەیە، کە لەم مەبەستەدا (نالی) لە ئەدەبیاتی ئەم سەردەمەوە نزیك دەکاتەوە.

(نالی) کە شاعیری ڕۆژانی گەشەسەندنی میرنشینی بابانە، ئاگاداری هەموو ئەو جموجۆڵ و تەوژمەیە کە لە دەروونی کۆمەڵگای ئەوکاتەی سلێمانی دا جۆشی خواردووەو ڕووی کردۆتە ئاسۆی بەرینی یەکخستنی کوردستان ٠ ئەم شاعیرە ڕابەرەش وەك بیەوێت بە وشەی کوردی و بە بناغەی وشەی ناوچەکەی خۆی بێت بە بەشێك لەو تەوژمە و بە وشەیەکی باڵدار بگاتە ئەو پەڕی سنووری کوردستان٠ ئەگەر ئەمڕۆ ئێمە هەندێك دیمەن و وشەو مانای شیعری نالی بە کۆن بزانین، چونکە لە پاش خۆی زۆر دوبارە کراونەتەو،ئەوا لەکاتی خۆیدا هەمووی تازە بووە٠ وەك لەهەموو سەردەمێکدا بەرەی کۆن بە چاوی سەیر و نارەزاییەوە تەماشای تازە دەکات، ئەوا لەڕۆژانی (نالی) یشدا زۆر کەس بەنارەزایی و سەرسوڕمانەوە تەماشای ئەم چەشنە شیعرەتازەیە وئەم زمانە تازەیەیان کردووە، یا لایان سەیر بووە، کە بە کوردی شیعر بنووسرێت.

(نالی) لەوەلامی ئەمانەدا دەڵێت:

١- تەبعی شەکـــرباری من کوردی ئەگەر ئینشادەکـــا
ئیمتحانی خۆیە مەقســـودی، لەعەمدەن وادەکـــا
٢- یالەمەیدانی فەساحەتـــدا بەمیسلی شەهســــوار
بیٚ تەئەمول بەو هەمـــوو نەوعە زبانی ڕادەکـــا
٣- کەس بەئەڵفازم نەڵیٚ خۆکردییە خۆکوردییـــە
هەرکەسیٚ نادان نەبیٚ خۆی تالبی مەعـــنا دەکـــا
٤- بیٚتە حوجرەم پارچە پارچە موسوەدەم بکڕیٚ بەڕۆح
هەرکەسیٚ کوتاڵ و پارچەی بـیٚ بەدەل سەودا دەکـا
٥- شیعری خەلقی کەی دەگـاتە شیعری من بۆنازکـی
کەی لەدیقەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودادەکـــا

(سیٚ دێری یەکەمی بۆلەبەر کردنە)

(نـالی)بـەم بـیرە وردە قووڵـەوە و بـەم خـوێن گەرمییـەوە لەسـەر وشـەی خۆشەویستی کوردی دەکاتـەوە٠ ڕەنگـە لـەپاڵ هـەموو نارەزاییـەك دا پێـی گوترابێـت، شـیعر بـەکوردی نانوسـرێت،بەڵکو بـەزمانی تـری ڕۆژهـەڵات دەنووسرێت٠ یاشاعیر ئەوەیە کـە بـە چـەند زمانێك شـیعری هـەبێت٠ دیـارە لەشیعری کۆندا وەك زۆر مەرج و سنوور و پێوەند بۆ شاعیر دانراوە و ئەوانـە کراوون بەمەرجی شـاعیرێتی٠ بەچـەند زمـان شـیعر گـوتنیش مـەرجێك بـووە بۆدەرچوونی شاعیر لەتاقی کردنەوەدا٠ (نالی) زۆر بیٚ باکانە و بـەتوانا چـۆتە ئـەوتاقی کردنەوەیـە و بەچـەند زمـان شـیعری گوتـوە و لـەم مەیدانـەدا بەشانازییەوە گوتوویە

فارس و کورد و عەرەب هەرسێم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاکمی سیٚ موڵکە دیــوانی هەیـــە (بۆ لەبەرکردنە)

ناوەڕۆکی شیعری نالی:

ئەگەر بە وردی بمانەوێت دەست نیشانی ناوەڕۆکی شیعری نالی بکەین، ئەوا سێ مەبەستی گەورەو دیار لە شیعرەکانی دا دەبینین.

١- دڵداری:

زۆری بەرهەمی (نالی) لە دڵداری دەدوێت . شارەزایانی ئەدەبیاتی کوردی خۆیان بەوەوە خەریك کردووە ، کەئایا ئەو سۆزو هەستەی لە شیعری نالی‌دایە ، سۆزی دڵدارییەکی ڕاستەقینەیە یا هەروەك هەموو شاعیرانی کۆن، بۆ پیشاندانی توانای شاعیرییەتییە، بەوە کە دەبێت لە هەموو باسێك بدوێت، ڕێگەی شیعری دڵداریشی گرتووە، ڕاستی ئەمە هەرچییەك بێت، ئەنجامەکەی ئەوەیە کە نالی یەکێکە لەوانەی جوانترین شیعری دڵداری کوردییان نووسیوە، شیعری دڵداریش بەشی هەر گەورەی بەرهەمی نالییە لە پاڵ سۆز و ڕاستەقینە و ڕاستگۆیی و دەربڕینی هەستی ناسکی دەروون دا، هەر بە دەم هەست دەربڕینەکەوە، وەسفێکی بەرز و جوان و وردی ئافرەت هاتۆتە ناو شیعری کوردی یەوە، کە لەم مەیدانەشدا(نالی) کردووە بە ڕابەری ڕێبازێك. دەتوانین بۆ نموونەی ئەم مەبەستە لەم پارچەیە تۆمار بکەین کە دەڵێت:

١- زوڵفت لە لە قەدت دا کە پەرێشــان و بڵاوە[١]
ئەمڕۆ لە منــی شیفــتە ئاڵۆز و بــەداوە
٢- بۆچی نەگریم سەد کەرەتم دڵ دەشکێنــی
مەی بۆ نەڕژێ شووشــە لە سـەدلاوە شکـاوە
٣- عومرێکی درێژە بە خــەیالی سەری زوڵفـت
ســەوداو پەرێشـانم و ســـەودایەکی خاوە
٤- هەرچەندە کە ڕووتم بەخوا مـایلی ڕووتـم
بێ بەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە
٥- هەر جۆگەوو جۆبارێ کەوا سوورو سوێــربێ
جێی جۆششی گریانی منە، خوێن نــەڕژاوە
٦- بێ فائیدەیە مەنعی من ئێستاکە لە گریان
بۆ عاشقی بێــچارە زوو ئەم ئــاوە ڕژاوە
٧- سۆزی دڵمە، باعیسـی تـاوو کـوڵی گریــان
مەعلوومە کە ئاگر سەبەبی جـۆششی ئــاوە
٨- (مانی) نییەتی قووەتی تـەسویری بـرۆی تـۆ
ئەم قەوسە بە دەستی موتەنەفیس نەکشاوە
٩- (نـالی) وەکو زوڵفت کە موتیعی بەری پێتـە
تێکی مەشکێنـە بە جەفاو مەیخــەرە لاوە

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

[١] لە هەندێك لە نوسخە دەستییەکانی دیوانی (نالی) جیاوازییەك لە ڕیزکردنی بەیتەکانی ئەم پارچە شعرەدا هەیە، بۆیە لەوانەیە جیاوازییەك لە دیوانە چاپکراوەکانیش دا هەبێت، بۆ نموونە سەیری لاپەڕەکانی٥٣٢،٥٣٢، ٥٣٤، ٥٣٦، ٥٣٧، بکە لە دیوانی نالی، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مدرس و محەمەدی مەلا عەبدولکەریم (چاپی بەغدا١٩٧٦).

٢- ستایشی ئاینی:

ڕەنگە بتوانین بڵێین شیعری ئایینی لە پێش نالیدا بریتییە لە هەندێك شیعری مەزهەبی — ئەویش ئەوەیە کە لای شاعیرانی دیالیکتی گۆران (هەورامی) دا دیارە. یا بریتییە لە شیعری سۆفییەتی (تەسەوف) کە زۆر باش لە بەرهەمی مەلای جزیری و فەقێی تەیران دا دیارەو لە (مەم و زین) ی خانی دا دەگاتە لوتکە. بەلام ئەو چەشنە شیعرە لە بەرهەمی (نالی) دا شێوەیەکی تری هەیە.

نالی ڕێگەی ستایشی پێغەمبەری گرتووە . نالی موسولمان هەست و خۆشەویستی خۆی بەرامبەر پێغەمبەر و خاکی مەککە و مەدینە دەردەبڕێت و دەگاتە ئەوەی کە خۆی بە سەگی بەر ئەو ئاستانە بزانێت کە دەلێت :

١- ئەگەر چی کوردی دەوری شارەزووری قەسودتم ئەمما
وەسیلەم (تیبە)[1] دو حیلمی شەفیع و فەزلی مەننانە

٢- بەسەر هاتوومە ئەو خاکەی کە هەر مسقالە زەڕەیێکی
بە میزانی شەفاعەت کێوی حیلم و بەحری غوفرانە

٣- نەبوو ڕووم بێمە خاکی چاکی پاکی تیبە تابیستم
بەسەگ نابیٚ مولەوەس ئاوی زەرقا بەحری ئیحسانە

٤- چ زەرقا بۆ سیاهی دەفتەری هەر ناسیە ماحی
چ تیبە بۆ تەباهی دەردی هەر دەرماندە دەرمانە

٥- دەری ڕەحمەت کەوا بەحری موحیتە عاسی یە (نالی)
تێدا جان و تەن ئیفتادەی شەپۆلی سەیلی عسیانە

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

---

[1] تیبە : طیبة ، لە مەدینە

بەڵام لەگەڵ زۆری و سۆزی قووڵی ئەم ستایشانەدا لە بەرهەمی نالی دا ناتوانین لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەدا بگەینە ئەوەی کە نالی سۆفی بووە. یاخۆی بە ڕێبازێکی تایبەتی تەسەوفەوە بەستووە.

بەڵکو ئاین و موسوڵمانییەتی لە شیعری نالی دا هەستێکی گشتی و خۆشەویستییەکی فراوانی موسوڵمانێکە. لەبەر ئەوەی ئەم چەشنە بەرهەمە بەشێکی گەورەیە لە دیوانی نالی دەبێ جێی تایبەتی بۆ تەرخان بکرێت.

٢- نیشتمان پەروەریی:

شیعری نیشتمان پەروەریی کوردی لەخانییەوە دەست پێدەکات وحاجی قادری کۆیی ئاوێنەی سەدەی نۆزدەهەم ودەنگ دانەوەی شیعری خانییە لەئەدەبی کوردیی ئەوسەدەیەدا.

بەڵام ئەگەرخانی وحاجی هەندێك دروشمی ڕێکاورێك و ڕوونی نیشتمان پەروەرییان هەڵ گرتبێت وڕۆڵی (دەوری) ڕابەرییان لەبزووتنەوەی نەتەوەیی و ئازادیخوازانەی گەلی کورددا بەجێهێنابێت، ئەواشیعری (نالی) و قوتابخانەکەی لەوچەشنە بیرو دەربڕینە بەدوورنەبوون، بەڵکونیشتمان پەروەری لەشیعری نالیدا دەچێتە قالبێکی کلاسیزمی نیشتیمان پەروەرییەوە، واتە نیشتمان پەروەریی لای نالی هەستی قووڵی خۆشەویستی خاکی نیشتمانە، پێوەندی شاعیرە بەهەموو بستێك وکونجێکی خاکی نیشتمانەوە: نالی دەڵێت:

دڵ سیاسەنگ نەبێ مایلی خاکی وەتەنە[1]

خاڵی لە علی حەبەشە، ساکینی بوردی یەمەنە

(بۆلەبەرکردنە)

---

[1] سیاسەنگ: بەردی ڕەش ، یا سیاسنگ بە سنگ ڕەش

تادەڵێت:

دڵی (نالی) کەئەنیسی قەرەداغە ئێستا

داغی سەرچاوە و دێوانە و دار و دەوەنە

(بۆلەبەرکرنە)

★ ★ ★

لووتکەی ئەم هەستەو کوڵ وجۆشی خۆشەویستیی نیشتمان لەدەروونی نالی دا پەنگ دەخواتەوە و لەو نامەیەدا دەردەپەڕێت کەلە شامەوە، بە(بای شەماڵ)دا ڕووە و کوردستانی دەنێرێت.

بەڵام ئەونامەیە بەرهەمی کاتی بەسەر چوونی خەوی خۆشی نیشتمان و ڕووخاندنی میرنشینی بابانە، بەڵام (نالی) لەڕۆژانی فەرمانڕەوایی بابانیش دا ئەوهەستەی خۆی دەربڕیوە٠ (نالی) پاش کۆچی سلێمان پاشاو هاتنە سەرتەختی ئەحمەد پاشا بەپارچە هۆنراوەیەك هەستی خۆی بەرامبەر بەمیری تازەی وڵات دەردەبڕێت ئەگەر لەمەو دواو پاش ڕووخاندنی بابان و هەڵوێستی بەسۆز و نیشتمان پەروەرانەی نالی ڕەچاو بکەین دەبینین کەئەو ستایشەی ئەحمەد پاشا لەوە ناچێت کەشاعیرێك لە ڕۆژانی ژیان و هاتنە سەرتەختدا بیەوێت بۆمەبەستێك، بە باڵای میردا هەڵ بدات، بەڵکو تەواو لەهەستی هاو نیشتمانییەك دەچێت لە ڕۆژێك دا کەشین وشایی تێکەڵ بێت.

دەتوانین ئەم پارچەیەش بکەین بەوێنەیەك بۆشیعری نالی بۆ ستایش و بۆ نیشتمان پەروەریی لەهۆنراوەوی نالیدا٠

دەڵێت:

١- تافەلەك دەوری ئەدا سەد كەوكەبــی ئاوانەبــوو
كەوكەبەی میهری موبارەك، تەلعەتی پەیـــدانەبوو

٢- تانەگریــا ئاسمان وتــەم ولاَتـی دانەگــرت
گوڵ چەمەن ئارانەبوو، هەم لێـوی غونچە وانـەبوو

٣- تاچەمەن پیـرانە سەرئەسڵـی درەختــی لانـەدا
فـەرعی تـــازە خورەم وبـەرزو بڵنـد بـــالآنەبـــوو

٤- تاسلێمانان نەبوونە ســەدری تەختی ئاخــیرەت
ئەحمەدی موختاری ئێمەشاهی تــەخت ئارانەبــوو

٥- قیسە بێ پەردەو كینایەت خۆشە، شاهی من كـەوا
عادڵی بو قەت عەدیلــی ئەو لە دنیا دا نەبـــوو

٦- بۆ نشینگەی مورغی ڕۆحــی كە عالـی فیترەتــە
جێگەیێ خۆشترە لە ڕەوزەی جەننەت و لەئوا نەبوو

٧- وەك قیاسێكی كە موسبەت بێ نەتیجەی بێتەجێ
حەمدولیلا شەه كە عالی جابوو خاڵی جا نەبـــوو

٨- شاهی جەم جاناڵیا (تەئریخی جەم) تاریخییە[١]
تانەڵێن لەم عەسرەدا ئەسكەندەری جەم جانەبوو

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەركردنە)

---

[1] ئەگەر (تەئریخی جەم) بەئیملای كۆن (تاریخی جم) بەئەبجەد حیساب بكەین دەكاتە (١٢٥٤) كەئەمە بەهیجری ساڵی كۆچی دوایی سلێمان پاشاو هاتنە سەرتەختی ئەحمەد پاشایە.

ڕوخساری ئەدەبیی ئەم قوتابخانەیە :

زۆر لە ڕەخنەگران ئێستا (ڕوخسار) و (ناوەڕۆك) لە ئەدەبدا لە یەك جیا دەکەنەوە· هەرچەندە ڕوخسارو ناوەڕۆك لە ڕووی بەرزیی و جوانیەوە ئەگەر لە یەك پلە دا نەبن. بەرهەمەکە شاش دەبێت . بەلام دەتوانین بە جیاش باسیان بکەین.

وەك بۆمان دەرکەوت لەڕووی ناوەڕۆکەوە،قوتابخانەی ئەدەبییاتی نالی گەلێك لەناوەڕۆکی شیعری کلاسیزمی ڕۆژهەلاتی تێدایە و باسی ژیانی کوردەواری کردووە کەدیمەنی نیشتمان پەروەریشی تێدا پەیدا ببێت.

لەڕووی ڕوخساریشەوە هەموو خاسیەتەکانی هۆنراوەی کلاسیزمی تێدایە:

١- بەکارهێنانی کێشی عەرووز.

٢- هەموو پارچە هۆنراوە کە یەك (ڕەویە)یان هەیە واتە هەموو دێڕەکان بەیەك (پیت) کۆتاییان دێت، هەروەها هەموو دێرەکانی هۆنراوە یەك قافییەیان هەیە.

٣- بەم جۆرە زۆرجار لەتاکە دێڕێك دا مانایەکی تەواو دەبینین. لەکاتێك داکە لەشیعری تازەدا بەهەموو پارچەکە مانا تەواو دەبێت.

٤- بەکارهێنانی هەموو ئەو (وشەکاری) یانەی لەڕەوانبێژی دا بەکارهێنراون. لەمەودوا ڕەوانبێژی دەخوێنن دەتوانن نموونەی هەموو ئەو جوانی و وشەکاری و وشە ڕازاندنەوەیە لەبەرهەمی ئەم قوتابخانەیەدا ببینن.

ڕەنگە بۆ ئەمڕۆ دووبارە کردنەوەی ئەم وشە کارییەی بەلاسایی بژمێررێت، بەلام ئەو کاتەو بۆبەرهەمی نالی و هاوڕێکانی تەواو تازە بوو. چونکە ئەوان شارەزایی خۆیانیان لە ڕەوانبێژیدا بۆدەرخستنی جوانیی وشەی کوردی بەکارهێناوە. واتە مەیدانێکی تازەیان دۆزییەوە بۆتەتبیق کردن وپیشاندانی توانای خۆیان.

زۆرجـار کـەدێڕێك شـیعری کـۆن دەخوێنینــەوە، بەچــەند جـۆرێ، لێکــی دەدەینەوە. چونکە شاعیر وشـەکارییەکی وای کـردووە کەبەچـەند جـۆر لێك بدرێتەوە. جا ئەگەر شاعیری تر خۆی هەر تاقە مەبەستێکی هەبوبێت و ئێمە ئـەمڕۆ بـە چـەند جـۆر لێکـی بدەینـەوە ئـەوا (نـالی) لـەم وشـەکارییەدا گـەلێ مەبەستی هەبووە ، یا شیعرەکانی وا داڕشتووە کە بـیری ئێمـە بـەلای چـەند لێکدانەوەیەکدا بەرێت ، ئەمەش دیمەنێکی تری توانای شاعیرییەتی نالی یە . کە لە باسی ڕەوانبێژی دا گەلێك وێنەی دەخوێنین.

قوتابخانەی نالی بـە هـەموو ڕوخـسار و ناوەڕۆکیـەوە تـا سـەرەتای سـەدەی بیستەم بەردەوام بووە لە ڕووی زمانیشەوە تا ئێستا بەردەوامە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

زولْف : کەزی ، بسك ، گیسو

پەرێشان : ئالۆزو شێواو

شیفتە : عاشق ، سەرگەردان ، حەیران

بەداوە : داوی زۆری تێدایەو ئالۆزە

کەڕەت : جار

مەی : بادە ، شەڕاب

سەودا : عیشقو شەیدایی ، هەواو هەوەس

پەرێشانم : بێ نەوام ، بێ ئومێدم

ڕووتم : بێ جلکم ، بێ بەرگم

مایلی ڕووتم : ئارەزووی ڕووت (دەمو چاوت) دەکەم

هەتیو : منداڵی بێ باوك

جۆبار : جۆگە ، جۆگەلە

جۆشش : هەلْقولاْنی ئاو لە ژێر زەوی بۆسەر زەوی

سۆزی دڵمە : دەردی دڵمە

تاو : هێز(تاوی گریان)= هێزی گریان

سەبەبی جۆششی ئاوە: واتە هۆی کولاْنی ئاوە (جۆشش لێرەدا بە مانای کولاْن دێت).

مانی (٢١٦ز – ٢٧٧ن) وێنەکێشێکی بلیمەت زاناو داناییێکی بێ هاوتا بوو، داوای پێغەمبەری کردووە، لەبەر بیری ئازاد خرایە زیندان، دوای ئازاردانێکی زۆر کۆچی دوایی کرد.

ئەم قەوسە: مەبەستی (برۆ)یە.

موتەنەفیس : گیاندار ، زیندوو، ئادەمیزاد، ئەوەی نەفەس دەکێشێت.

شەککربار : شەکراوی ، شیرین، زۆر شیرین

ئینشا دەکا : دروست دەکا ، یان ، جوان دەنووسێت

لە عەمدەن : بە ئەنقەست ، بە عەمدی

شەهسوار : شاسوار ، سوار چاك

زبانی : زمانی

خۆ کردیە : جەلەبییە، شتێك لە لایەن نەشارەزاییێکەوە کرابێت

نادان : نەزان ، بێ عەقلْ

کوتالْ : قوماش

سەودا دەکا : دەکڕێتو دەفرۆشێت

پەتك : گوریس، پەت

دەعوا : وەستان بەرامبەر

هەودا : کلافەی دەزوو

قەسووەت : سەخت ، ڕەق

بەسەر هاتوومە : لەسەر سەر ڕۆیشتوومەو هاتوومە

نەبوو ڕووم : ڕووم نەبوو ، شەرمەزار بووم

مولەوەس : پیس

ئاوی زەرقا : ئاوی ئاسمان

ناسیە ماحی : نیوچەوان لەناوبەر، ناسیە ، نیوچەوان، ماحی لەناوبەر

بۆتەباهی : بۆ نابووت

دەرماندەر : بێ چارە ، بێ توانا و هێز

دەری ڕەحمەت : دەرگای ڕەحمەت

جان : گیان، ڕوح ، رەوان

تەن : جەستە ، لەش

ئیفتادەی : کەوتووەتە ناو

شەپۆڵ : پێڵ

سەیل : سێڵاو ، لافاو

دەوری نەدا : نەسووڕایەوە

کەوکەبە : ئەستێرەی گەڕۆك ، هەسارە

میهر : دڵسۆزی، ڕۆژ، خۆر، کەوکەبەی میهری موبارەك= ئەستێرەی موبارەکی خۆر

تەم : مژ ، تەم ومژ

چەمەن : مێرگوزار، سەوزایی

ئارانەبوو : جوان نەبوو

پیرانە سەر : سەردەمی پیری، ڕۆژگاری پیری

ئەسلی درەخت : ڕەگی درەخت، بنچینەی درەخت

خوڕەم : تەڕ و تازە و ئاودار

بالاٚ نەبوو : بلند نەبوو

سلێمانان : کوڕی (سلیمان)ە، مەبەست(سلێمان) پاشایە، ئەوەی لەپاش خەباتێکی زۆرتوانی دەسەلاٚتی خۆی بەسەرمیر نشینی بابان دا بگرێت.

سەدری : پێشەوای

تەختێ ئاخیرەت : ئەو کورسیو تەختەیە کەلەڕۆژی ئاخیرەت خودا لەسەری دادەنیشێو دادگا بۆئەم خەلکە دادەنێ، تەختی فەرمانڕەوایی.

ئەحمەدی موختار : یەکێکە لەناوەکانی پێغەمبەر (د.خ)

تەخت ئارا : تەخت ڕازاوە

قیسە : حیکایەت ،قسە

عەدیل : هاوتا

نشینگەی : جێی نشینەوە

مورغ : باڵندە، باڵدار

عالی فیترەتە : تەبعو سروشت بەرزە

ڕەوەز : گوڵستان ، باخ

جەنتەتولمەئوا : بەهەشتی حەفتەم، خۆشترین بەهەشتە

موسبەت : شتێك کە خۆی گرتبێت

عالی جا : شوێنی بەرز، جە بڵند

خالی جا : شوێنی بەتاڵ ، جه بەتال

جەم جا : پایە بڵند وەك جەم (جەمشید)

ئەسکەندەر : ئەسکەندەری مەکدۆنی کە لە ۳۲۱ پاش زایینی لەشکری (دارا)ی لە نزیك هەولێر شکاند.

جەم جانەبوو : پایە بڵند نەبوو

سەرەتای پەخشانی کوردی

ئاشکرایە کە یەکەم دابەشکردنی ئەدەبییات ئەوەیە کە ئەدەب دەکات بە دوو بەشەوە، (شیعر) و پەخشان، لە باسی ئەدەبییاتی عەرەبیدا ئەوەت بۆ دەردکەوت کە شیعر پێش پەخشان دەکەوێت و پێش ئەو پەیدا بووە، دیارە ئەم یاسا گشتییە بەسەر ئەدەبییاتی کوردیشدا دێتە دی، لە کوردیدا شیعر زۆر پێش پەخشان کەوتووە، بەلاّم وەك دیادەیەك لە سەدەی نۆزدەیەمەوە پەخشانی کوردی پەیدا بووە.

ئەدەبییاتناسی کوردی، کە دێتە سەر باسی پەخشانی کوردی، (مەولودنامە)کەی شێخ حسێنی قازی (١٧٩١ – ١٨٧٠) بە سەرەتای ئەم بابەتە ئەدەبییە دادەنێت، چونکە تا ئێستا بەرهەمێکی تر نەدۆزراوەتەوە کە پێش ئەمە بە پەخشان نووسرابێت، ئەم کتێبە بریتییە لە گێرانەوە و دێتە سەر باسی لەدایك بوونی پێغەمبەر (د . خ)، پاشان چەند چیرۆکێکی کورت دەربارەی سوود و گەورەیی مەولود خوێندنەوە دەگێڕێتەوە لەرووی زمان و رووخسارەوە نرخی ئەم کتێبە لەوەدایە:–

١– بە پەخشان نووسراوە.

٢– نموونەیەکە بۆ (سەجع)ی کوردی.

٣– بەجۆرێکی سادە حیکایەت یان چیرۆك دەگێڕێتەوە.

٤– زمانە کوردییەکەی هەر ئەو زمانە تێکەلّەیە کە ئەدەبییاتی قوتابخانەی کلاسیکی پێ نووسراوە، هەرچەندە لە زۆر شوێندا نووسەر سەرەتایەکی بۆ نووسینی کوردی پەتی داناوە، پەیدابوونی پەخشان بەم جۆرە و هەر لە شاری سلێمانیدا بە بەشێك دادەنرێت لەو تەوژم و راپەرینەی ئەو سەردەمە لە میرنشینی باباندا دەبینرا، واتە هەر ئەو هۆ و زرووفەی قوتابخانەی (نالی)ی هێنایە کایەوە، هەر ئەوەش بوو بەهۆی پەیدابوونی پەخشانی کوردی.

نموونە:-

لێرەدا دەتوانین نموونەیەکی جوانی نووسینی کوردیی تۆمار بکەین، شێخ حسێنی قازی پاش ئەوەی باسی بیستنی مژدەی لەدایك بوونی پێغەمبەر (د . خ) دەکات، دەڵێت: ((دەرگای بەهەشت کرایەوە، دەرگای جەهەنەم داخرا، گوڵی بەهەشت خۆشحاڵ بوون، درەخت سوور بوون، کانی بە حەوز بوو، خونچە دەمی دایەوە، کانیی وشك ژیاوە، تەیران هەموو هاتنە خرۆش، سەرچاوە هاتنە جۆش، حۆریان گرد بوون، ویلدانی بەهەشت شەرابەن تەهووریان نۆش کرد، بولبول مەست بوون لەسەر چڵان، نەسیم وەر بوون بەنێو گوڵان، گوڵاڵە سوور بوون، کەوسەر سەرکەوت، زیخی دەرکەوت جۆگەی پڕ بوو، وشکیی تەڕبوو چیمەنی شین بوو، نێرگز ڕەنگین بوو، گوڵی گەش بوو، وەنەوشە ڕەش بوو، نێرگز پشکوت، گیای بزووت، درەختی هاتە میوە، کەوتە دەر، قەسری موزەییەن کرا، ساحیبی موعەییەن کرا، فەرشیان ڕاخست، عەرووسیان داخست، هەوا موعەتەر بوو، بۆن خۆش زۆر بوو....)).

(لە سەرەتاوە بۆ لەبەرکردنە تا (کانی وشك ژیاوە)

هەر لەو ماوەیەدا بەرهەمێکی تر لە سەرووی کوردستاندا بە پەخشان نووسراوە، ئەویش کتێبی (عادات و ڕسوماتنامەی ئەکرادیە)یە کە زانای کورد مەلا مەحموودی بایەزیدی کە لە دەوروبەری ساڵی ١٧٩٩ لەدایك بووە نووسیویەتی، کتێبەکە لە ساڵی ١٨٥٨ دا نووسراوە، ئەم کتێبە نموونەی زمانێکی ئاسایی و ساکاری کوردی دیالیکتی کرمانجی سەرووە، باس لەخو و ڕەوشت و ژیانی نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی کورد دەکات. دەستنووسی کتێبەکە لە کتێبخانەی گشتی (لینینگراد) دا تا ساڵی ١٩٦٢ پارێزرابوو، تا لەو ساڵەدا بە زمانی کوردی و بە وەرگێڕانی ڕووسی و بە پێشەکی (مارگریت

ڕۆدینکۆ)وە لە مۆسکۆ چاپکرا شێوەی کتێبەکە ئەومان بۆ دەردەخات کە زیاتر بۆ زانین و یاداشتی شەخسی نووسرابێتەوە، چونکە نووسەر بە قسەی ڕۆژهەلاتناسی ڕووسی (ئەلیکسەندەر ژاپا) نووسیویەتی و بۆ ئەوی نووسیوە، جا هەر چۆنێك بێت لە ڕووی تۆمارکردنی خوو ڕەوشتی کوردەوە شتێکی بەنرخی بۆ بەجێ هێشتووین و نووسینە پەخشانەکەشی هەرچەندە مەبەستی توانای ئەدەبی پیشاندانی تێدا نییە بەلام وێنەیەکی ساکاری کوردیی نووسینی بۆ بەجێ هێشووین.

نموونەیێك:

(عادەتێکی دن ژی ئەوان ئەکرادێت خۆ جەهی هەین، زڤستانان وەکو دێنە مەجلیس ئەو دکەنە گەڕەلاوژ، گەڕەلاوژ تاوەکو هەرچەند مرۆڤ دوی مەجلسیدا حازر هەین، ماقوڵ و مەزن و بچووك، حەموو دێ هەریەك بەندەکی ئسترانی لابود بە بێژیتن، ژ سەرێ مەجلسێ دەستپێدکەن حەتتا دووماهیا مەجلیس، شایەد وەکو مێوانەك دوی مەجلیسی پەیدا بەبتن بێچارە بە ئەلبەتە ئەو مێوان ژی دێ بەندەکی ئسترانێ ژ بۆ وان ببێژیتن، نەگۆتی ئەلبەتە نابتن. ئەو ئەکراد ژی ڤی بەندا ئسترانێ ڕاگیسك دبێژن، ئەلبەتا مێوان ژی دێگیسکە مەجلیسی بدەتن).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لێکدانەوەی وشەکان:

دنی ژی:	هی تریش
ئەکرادێد خۆ جەهی:	کوردانی نیشتەجێ.
هەین:	هەیە
زڤستان:	زستان
گەڕەلاوژ:	گەڕەلاوژە، هەراوهۆریا و تێکەڵی
مرۆڤـ :	پیاو.
مەزن:	گەورە
دی:	ئیتر
بەندەکی:	پارچەیەك
ئستران:	ستران، گۆرانی
دوماهی:	دوایی
مێوان ژی:	مێوانیش
ڤی:	ئەو
ئێسك:	گەسك

بێگومان ئەم کتێبەی مەلا مەحموودی بایەزیدی کاری نەکردووەتە سەر بەرەوپێشچوونی ئەدەبیاتی کوردی چونکە لەکاتی خۆیدا بڵاو نەکرایتەوە، تەنانەت لەبەریشی نەنووسرایتەوە و هەر ئەو دەستنووسە هەبوو کە لەم دواییە بڵاوکرایەوە.

بەڵام بزووتنەوەی ئازادیخوازانی کورد لە دواساڵانی سەدەی نۆزدەیەمدا، هۆیەکی تری بۆ خەبات و شێوەیەکی تری بۆ دەربڕینی بیری سیاسیی و کۆمەڵایەتیی خۆی دۆزییەوە کە ئەویش ڕۆژنامەی کوردییە.

ڕۆژنامەی کوردی، ئەو سەردەمە و ئێستاش زۆر شێوەی ئەدەبیی هەیە، تەنانەت لە نووسینە سیاسییەکانیشدا شێوازی ئەدەبی دەسەڵات بەسەر نووسەردا دەکێشێت، لەبەرئەمە پەیدابوونی ڕۆژنامەگەریی کوردی بە سەرەتای پەرەسەندنی پەخشانی کوردی دەزانرێت، یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی، ڕۆژنامەی (کوردستان) بوو، کە لە ڕۆژی ٢٢ ی نیسانی ١٨٩٨ دا لە قاهیرە (میقداد مەدحەت بەدرخان) دەری دەکرد و پاشان لە جنێڤ و ئەستەمبوول دەدەچوو، لەپاش ئەمە گۆڤاری (ڕۆژی کورد) لە ئەستەمبوول لەساڵی ١٩١٣ دا بڵاوکرایەوە، ئینجا ڕۆژنامەی(بانگی کوردستان) هەر لە ئەستەمبوول ساڵی ١٩٢٢ بڵاوکرایەوە.

وردە وردە لەگەڵ دەرچوونی ڕۆژنامە و گۆڤاری تازەدا پەخشانی کوردی دەستی بە پەرەسەندن کرد، بابەتی تازەی پەخشان هاتەکایەوە، لە وتاری سیاسییەوە کە بە شێوازێکی ئەدەبی دەنووسرا بۆ وتاری کۆمەڵایەتی و پارچەی ئەدەبی، تا لە ڕۆژانی فەرمانڕەوایی شێخ مەحموودی نەمردا چیرۆکی کوردی سەری هەڵدا چیرۆکی کوردی چەند بابەت و چەند پلەی خۆی هەیە، هەروەك لە پاڵ چیرۆکدا وتاریش بەرەوپێش چووە.

مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیو پەیوەندی بە گەشەسەندنی پەخشانی کوردییەوە تا شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لە عێراق

سەرهەڵدان و کوردستانی دایك:

لە کۆنەوە تا کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم زمانی کوردی تەنها زمانی گفتوگۆو شیعر بوو نەك نووسینی پەخشان، لەبەر ئەوە دەرچوونی ڕۆژنامەی ((کوردستان)) بایەخێکی تایبەتی هەیە لە مێژووی زمانو ئەدەبی نەتەوەکەمان دا چونکە ڕۆژنامە لایەنێکی گرنگو کاریگەری ژیانی ڕۆشنبیرییە و دیاردەیێکی شارستانیو پێشکەوتنە، نیشانەی هوشیاری نەتەوەیە، دیارە ((کوردستان)) لە ٣٠ی زیلقەعدەی ساڵی(١٣١٥)ی کۆچی بەرامبەر بە(٢٢) نیسانی ساڵی (١٨٩٨)ز لە شاری (قاهیرە) لە لایەن (میقداد مەدحەت بەدرخان) نەوەی (بەدرخان پاشا) دەرچووە، پاشانیش لە لایەن (عبدالرحمن بەگ)ی برای دەرچووە.

ڕۆژنامەی (کوردستان) لەماوەی چوار ساڵی تەمەنیدا (٣١) ژمارەی لێ بڵاو کراوەتەوە چونکە دوا ژمارەی، ژمارە (٣١) بووە کە (٦)ی موحەڕەمی ساڵی (١٣٢٠)ی کۆچی بەرامبە بە (١٤)ی نیسانی ساڵی (١٩٠٢)ز دەرچووە، ئەم (٣١) ژمارەیەش لەم شوێنانە دەرچوون :— قاهیرە و جنێف و لەندەن و فۆلکستۆن و، ڕۆژنامەکە بە زمانی کوردی شێوەزاری کرمانجی ژووروو (زاراوەی جەزیرەی بۆتان) بووە، بەشێکی ئەم ڕۆژنامەیە بە زمانی تورکی بوو، تاوەکو کاربەدەستانی عوسمانی لە داوا ڕەواکانی گەلی کورد بگەن.

ڕۆژنامەکە بایەخێکی زۆری بە ئەدەبو مێژوو خوێندنو خوێندەواری داوە، هەروەها هەوڵی داوە کە کورد هوشیار بکاتەوە بیری نەتەوایەنی لە

مێشکی کورددا بچەسپێنێت، داوای بەرهەڵستی زوڵمو زۆرداری کردووە، زۆربەی بابەتەکانی بە پەخشان نووسراوە .

ئەم ڕۆژنامەیە ڕێگەی خۆش کرد کە لە دوای خۆی کاروانی ڕۆژنامەگەری کوردی بەردەوام بێتو ڕانەوەستێت، ئەگەرچی زمانی ڕۆژنامەکەو ڕۆژنامەکانی دوای ئەو، زمانێکی ڕەوانو کوردییەکی پەتی نەبووە، وشەو زاراوەی عەرەبی و فارسی و تورکی تێکەڵاو بووە بەڵام دواتر ڕێگا خۆش بوو بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی پەتی و بژارکردنی زمانی نووسینی پەخشانی کوردی، هەروەها بەردەوام بوونی ڕۆژنامەو گۆڤار بە زمانی کوردی ڕێگای خۆشکرد کە چیرۆکی کوردی سەرهەڵبداتو بەرەبەرە پێش بکەوێت ئەمەش دەقێکە کەوا لە خوارەوەو بە ڕێنووسی ئەمڕۆی دەنووسینەوە کە لە ژمارەی (٥)ی ڕۆژی پێنجشەممە (٢٧)ی موحەڕەمی ساڵی ١٣١٦ کۆچی بڵاوکرایەوە:

((ژبۆ جەریدەیا کوردستانێ))

حەیفامە گەلەك ژکوردێ مەرەدمات، مـن ڕۆژو شەڤـــ گازنددکرن. چـقا کرمانج هەنە حەمی مێرو ژێهاتینە، چرەهوڵێ بێ مەعریفەت و سنعەت مانە نقیساندن و خوندنا حەمی کوردا چرەنینە، ئەزلناڤـــ ڤان کول و دەردا ژار و کاڵێ بیبیم حەیری مابیم، نهۆ ژخودێ تەعالا شوکر دکەم ئەوجەریدەیا تەلسەر قنجیا کوردا دەرێخستی یاتەژمەرە ڕێکری، هات و کەتەدەست مـن، حەچکو چقا مراد من هەبێن حاسڵێ بێن قنجی یی لسەر دنێدە حوقادبت مەزنایی لڤی زمانی حوقاچێ دبت، وەکی ئەوجەریدە من خۆند ئەزدەرحەقا دوعا و مەدحێ تەحەیر مام، ئەز ژ خۆندنا وێ تێرنەبیم. مـن گازی کورد و کرمانجاکر، ژوانرە خوند ئەوژی گەلەك شابێن، بەلکە ژ شابینێ لال بێن، لناڤـــ بەینا دووسێ ڕۆژادە حەق بیست جەریدە یا دان هەڤـــ وژمرا ئانین.

(ئەم دەقە لە سەرەتاوە تا حاصل بین بۆ لەبەرکردنە)

بەرەو چەسپاندن لە ئەستەنبوول

لە سەرەتای سەدەی بیستەم لە شاری (ئەستەنبۆل)ی پایتەختی دەولەتی عوسمانی چەند رێکخراوێکی ئازادی خوازانە کەوتنە جموجۆڵ و تێکۆشان بۆ بلاوکردنەوەی بیری ئازادی، بۆ ئەم مەبەستە دەستیان کرد بە بلاوکردنەوەی چەند رۆژنامەو گۆڤارێك، لەوانە کۆمەڵەی (تەعالی و تەرەقی کوردی)و کۆمەڵەی ((هێڤی))ی کوردی کەلە کوردە رۆشنبیرەکانی دیاریەکر و وان و سلێمانی و هەولێر و کەرکوك و مەهاباد ... پێکهاتبوو کە بە گیانێکی نەتەوەیی کەوتنە دەرکردنی چەن گۆڤار و رۆژنامەیەك بە زمانی شیرینی کوردی، کۆمەڵەی (هێڤی) لە ساڵی ١٩١٣ چوار ژمارەی لە گۆڤاری (رۆژی کورد) دەرکرد کە بەرگی هەر یەك لە ژمارەکانی بە وێنەی پیاوێکی ناوداری کورد رازاندۆتەوە، ئەم گۆڤارە لەلایەن (عەبدولکەریم ئەفەندی) خەڵکی سلێمانی بلاو کراوەتەوە، گوتارەکانی ئەم گۆڤارە بە هەردوو شێوەی کرمانجی ژوورو کرمانجی خواروو بلاو کراوەتەوە، ئەم گۆڤارە کە بە یەکەمین گۆڤاری کوردی دادەنرێت یەکەم چیرۆکی کوردی بە ناوی (شەویش) بلاو کردۆتەوە کە بەشێکی لە ژمارە (٢) و بەشەکەی تری لە ژمارە (٣) بە ناوی نووسەر (فوئاد تەمۆ) یە کە چیرۆکێکی ساکار و نزیکە لە گێرانەوەی هەقایەتی کوردی و بە شێوەیەکی کرمانجی ژووروو نووسراوە. هەر لەو ساڵانەدا رۆژنامەی (کوردستان) لە ئەستەنبۆڵ لە لایەن (سورەیابەدرخان) دەرکراوەتەوە، هەروەها گۆڤاری (ژین) و (هەتاوی کورد)وگۆڤاری کوردستان ساڵی ١٩١٩ بە زمانی کوردی و تورکی دەرچوون.

((ڕۆژنامەگەریی لەسەردەمی حوکمڕانی شێخ مەحموود دا))

لـەپاش کۆتـایی هـاتنی جـەنگی یەکـەمی جیهـانی بـەهۆی سـەرهەڵدانی شۆڕشـەکانی شـێخ مـەحموودی نـەمر شـاری (سـلێمانی) بـوو بەمەڵبەنـدی ڕۆشـنبیری کـوردی، پاشـان بـەهۆی دامەزرانـدنی حکوومـەتی کوردسـتان بەسـەرۆکایەتی شـێخ مـەحموود لەسـاڵی ١٩٢٢ کۆمـەڵێك ڕۆژنامـە بـەزمانی کـوردی دەرچـوون کـەبێگوومان زیـاتر ڕێگایـان خۆشـکرد بۆگەشەسـەندنی ئەدەبیاتی کوردی بەگشتی و چیرۆکی هونەری کـوردی بـە تایبـەتی ، ئـەوە بـوو ڕۆژنامـەی (بـانگی کوردسـتان) لـە شـاری سـلێمانی (١٤) ژمـارەی لێ دەرچـوو کـە یەکـەمین ژمـارەی لـە (٢) ی ئـابی ١٩٢٢ز دەرچـوو هـەروەها ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان) لە نێوان سالانی (١٩٢٢– ١٩٢٣) (١٥) ژمـارەی لێ دەرچـووە کـە یەکـەمین ژمـارەی لـە(١٥)ی تـشرینی دووەمـی (١٩٢٢) دەرچوو، سەرنوسەری ئەم ڕۆژنامەیـە شـاعیر و نوسـەر (علـی کـەمال بـاپیر) بوو. پێش ئەم دوو ڕۆژنامەیـەش ئینگلیزەکـان لەشـاری سـلێمانی ڕۆژنامـەی (پێشکەوتن) یـان دەرکـرد کەهەفتانـە دەردەچـوو، یەکـەم ژمـارەی لـەڕۆژی (٢٩)ی نیسانی ساڵی ١٩٢٠ بلاّو کراوەتەوە پاشان لەلایەن پیرەمێردی نـەمر ڕۆژنامەکانی (ژیـن) و (ژیـان)و(زیـان) و (ژیانـەوە) بەبـەر دەوامـی دەرچـووە تاسالاّنی پەنجا کە ئەم کەلە شاعیرە و ڕۆژنامەکانی دەورێکی دیاریان بینیوە لە بووژاندنەوەی کەلەپووریـنەتەوایەتی کوردو پێشخستنی چیرۆکی کـوردی، یەکەمین چیرۆکی کوردیش بەشـێوەی کرمـانجی خـواروو نووسـرابێت بـەناوی (لەخـەوما)یـە کەلەلایـەن (جـەمیل سـائیب)ەوە بەزنجیرەلـە ڕۆژنامـەی (ژیانەوە)بلاّو کراوەتەوە ئەم چیرۆکە باسی سەردەمی شێخ مەحموودی نەمر دەکات، بەلاّم لەبەر چەند هۆیـەکی تایبـەتی و کەسـیی بەخـەوێکی ناخۆشـی

دادەنێت، کەئەمەش لەگەڵ خواستی زۆربەی کورد ناگونجێت، چونکە بێگومان سەردەمی شێخ مەحموود لای هەموو کوردێکی دڵسۆزو نیشتیمان پەروەر بەخەوێکی خۆش دادەنرێت ،چیرۆکەکە لەڕووی زمان و هونەرییەوە سەرکەوتووە بەڵام لەڕووی بیرو ناوەرۆکەوە بەسەر کەوتوو دانانرێت ئەمەش نموونەیەك لەنووسینێکی ناو ڕۆژنامەی (بانگی کوردستان)ە کەبریتییە لەفەرمانێکی شێخ مەحموودی نەمر کەلەژمارە (١٠)ی ساڵیەکەمی دا واتا لەڕۆژی یەك شەممەی (٢٣)ی سەفەری ١٣٤١ ی هجری و ١٥ ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٢ بلاو کراوەتەوە.

((سورەت ئیدارە ، عەلیەهی ، حەزرەت حکومدار لە مەملەکەتی سلێمانی دا نووسراوە ، لە مەحموود ئیبن سەعید بۆ کافەی میللەتی کورد)) لە پاش تەڵەبی سەعادەت و مەغفەرەت لە بارەگای ئەحەدییەت بۆ ئەم میللەتە مەزڵومەی خۆمان ئیعلان دەکەم ، کەلەبەر بەعزێ ئەسباب و عەوارزی سیاسیەوە موددەتێکە لە خزمەتی ئەم میللەتە سادقەی کوردە دوورو مەهجور مابوون ، ئیمڕۆ لە سایەی خوداو ڕوحانیەتی (مصطفی) (صلعم). هیمەتی ئەجداد و لە سایەی نیازو (تفرغ) و قووەتی ئەم میللەتە سادقەوە گەیشتمە ئەم ڕۆژە موقەدەسە کە موەفەقەن هاتوومەتەوە ، لە ئیمڕۆوە دەستم کردەوە بە تەدویری پەروانەی حکومەت و موحافەزەی مەوجودییەت و ئیستیقلالیەتی کوردستان ، ئومێدو ئارەزوو ئەکەم .هەمووتان بەیەك غایەو مەسلە ك و بێ فاسلە سەعی بۆدەوامی ئەم ڕۆژەو کۆشش بۆ تەعالی ئەم میللەتە ئەکەن، کورد وەکو یەك عائیلە مووتەفیقن و مووتەحیدن لەگەڵ من دا بۆ تەحکیم و دەوامی ئەم حەقە سەریحەیە کەدەستمان کەوتووە، لازم و فرسەتە سەعی و غیرەت بکەین، ئەی میللەتم ئەمین بن کەزامنی سەعادەت و

مووەفەقیەتی ئەقوام ئیتحادو ئیتیفاقە، وەمیللەتێ کەخوێنی ڕژتبێ بۆ حەقی خۆی قەتعیەن مەحروم و ئەسیر نابێ وەقەراری عالەمی مەدەنییەتیش ئەمەیە کە هەرقەومێو هەر عونسورێ خۆی بەخۆی ئەبێ ئیدارە بکات، ئەوەلەن ئێمە کەمیللەتی کوردین، سانیەن بۆئەم غایەیە قوربانیەکی زۆرمان دا بەئەو شەرتە کەیەك دڵ و یەك زبان و یەك وجودین، بەئیزنی خودا هیچ کەس زەفەرمان پێ نابات وەمنیش تائاخر قەترە خوێن و ماڵی خۆم و ئەولاد و ئەتباعم بۆسەعادەتی ئێوە سەرف کردووە وەتیکرار ئەکەم هیمەت لەئێوە و مووەفەقیەت لەخودا.

حوکمداری کوردستان (مەحموود)

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

ڕۆژنامەگەری کوردی لەشاری (هەولێر) و(ڕواندز):

لەساڵی١٩٢٥ تا١٩٣٢ لەشاری ڕواندزێ مەڵبەندی پاشای گەورەومیرنشینی (سۆران)، نەمر(حوسێن حوزنی موکریانی) گۆڤاری (زاری کرمانجی) دەرکرد کەپڕە لەچیرۆکی فۆلکلۆری کوردیو بابەتی مێژوویی دەگمەنو بەپێز ،پاش ئەمەش لەساڵی (١٩٣٥) لەشارە دێرینەکەی کوردستان (هەولێر) گۆڤاری هەفتانەی (ڕووناکی) دەرکرد کەتاساڵی ١٩٣٦ یازدە ژمارەی لێ دەرچووە، ئەم گۆڤارەش ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو. لەپێشخستنی ئەدەبیاتی کوردی و پەخشانی کوردی لەشاری هەولێری ئەوکاتەدا.

ڕۆژنامەگەری کوردی لە (بەغدا):

لەساڵانی سیی بەدواوە ئیتر شاری(بەغدا) دەبێتە مەڵبەندی دەرکردنی ڕۆژنامە و گۆڤار بەزمانی کوردی، چونکە زۆرکوردی خوێندەواری زانکۆ لەم شوێنەدا بەیەك گەیشتن، بۆیە لەم ساڵانەدا گۆڤارەکانی (دیاریلاوان) و(یادگاری لاوان) پاشان گۆڤاری بەرزی (گەلاوێژ) کە لە نێوان ساڵانی (١٩٣٩– ١٩٤٩) بۆماوەی دەساڵ بەبەردەوامیو بێ وەستان مانگانە ژمارەیەکی لێ دەردەچوو، لەم گۆڤارەدا، نووسەرانو شاعیرانی بەناوبانگی وەکو(تۆفیق وەهبی) و (محەمەد ئەمین زەکی) و (عەلائەدین سوجادی) و (ئیبراهیم ئەحمەد) و (ڕەفیق حیلمی) و (شاکر فەتاح) و(پیرەمێرد) و (گۆران) و (شێخ محەمەدی خاڵ)..........هتد گوتارو شیعریان بڵاو کردۆتەوە، سەردەمی دەرچوونی (گەلاوێژ) بەسەردەمێکی زێڕین و بووژانەوەو ڕابوون دادەنرێت بۆئەدەبیاتی کوردی بەگشتی و بۆپەخشان و چیرۆکی کوردی بەتایبەتی، هەروەها بزووتنەوەیەکی بەرچاوی وەرگێڕان لەزمانەکانی بێگانە بۆکوردی دەست پێدەکات.

بەتایبەتی لە زمانی ئینگلیزی یەوە بەمەش پەخشانی کوردی وچیرۆکی کوردی گەیشتنە چڵەپۆپە، هەرلەسالآنی ١٩٤٨– ١٩٤٩ لە بەغدا گۆڤاری (نزار) لەلایەن بەهەشتی (عەلائەدین سوجادی)یەوە هەفتانە دەردەچوو کەتێکرا (٢٢)ژمارەی لیّ دەرچوو بەزمانی کوردی و عەرەبی، بەیەکەمین گۆڤاری سیاسی کوردی دادەنرێت، نووسەرانی وەکو (شاکرفەتاح و پاکیزە رەفیق حیلمی موحەرەم محەمەد ئەمین و رەفیق چالاك) بەشدارییان تێداکردووە.

ئەمەش نموونەیەك لەپارچە پەخشانێکی (پیرەمێرد) لەژێرناوی (دواوانی زەڵم و تانجەرۆ) کە لە گەلاوێژی ژمارە (٤) ی (١٩٤٣) بلاّو کراوەتەوە :

(ئۆخ، بۆیە(مەولەوی)م خۆش ئەویّ و شیفتە و شەیدای سۆزوناڵەی ئەوم کەپەردەپەردە شوێنە شیرینەکانی خاکەکەم و نیشتمانەکەمی بەفەردیفەردەوە بەفەر و زیبێکی دڵنەوەردەوە پیشانداوم بەسینەما خۆشەویستی ئەوانی چەسپاندۆتە سینەمەوە (کۆی ئاتەشگا)ی وەك ئاتەشگەدەی (زەردەشت) لێهێنامە تین وتاو: ناودڵی برژاندووم، تافگەی قەڵبەزەی(زەڵم)ی وا بۆکێشاوم دانەی مرواری بەسەردا پرژاندووم (بارەکەالله) چەرخ، هەی ئافەرین چەرخ پلووسکەی (بافڕ)ی (عەودالآن)و هەوای (چەمی خواجایی) تێگەیاندم هەر ئەو جۆش‌و خرۆشە بوو کە (مەعدوومی)م لە دیاری (عەدەم) نەبوونیەوە هێنایە سەرکۆی ئاتەشگاو پرشنگی شعرەکانیم خستە تەلی سازوسەمتووری شێوەی کوردی خۆمانەوە دام بە ڕادیۆی چاپخانەی (ژیان) بەهۆی ئەو سەودای دڵبەستەی خاکەکەمانەوە هە شوێنێکی ڕەنگین‌و هەر دیمەنێکی دڵنشین‌و هەر چەشمەندارێکی شیرین‌و هەر لەنجەولارێکی ناوێکی نازەنین ببینم ئەمەویّ پێشانی هەموو دۆستێکی بدەم، بەلآم ئاخ (شیعر) واتە هۆنراوە، نازانم تاچەند و چۆن ئەو زادەی سروشتی ئێزەدییە بهۆنمەوە؟

لە سەرەتاوە ... تا .... بەسەردا پرژاندووم بۆ لەبەرکردنە

ڕۆژنامەگەری کوردی لەشام:

لەساڵانی ١٩٣٢ – ١٩٤٢ لەشام و لەشاری (دیمەشق) گۆڤارەکانی (هاوار) (ڕۆژانوو) (ستێر) (ڕووناهی) لەلایەن هەردووبرا (جەلادەت بەدرخان) و (کامەران بەدرخان) دەردەچوو، بەشێوەی کرمانجی ژووروو کەنووسەرانی بەتوانای وەك (جگەرخوێن) و (عوسمان صەبری) و (نورەدین زازا) و (قەدری جان)..... هتد بەشداریان تێدا دەکرد، دەتوانین ئەم سەردەمە بەسەردەمێکی چیرۆکی کوردی دابنێین بەشێوەی کرمانجی ژووروو، بۆیەکەمین جاریش لە گۆڤاری (هاوار) دەست کرا بەنووسینی کوردی بەپیتی لاتینی، هەروەها کۆمەلێك چیرۆکی بەپێز لە زمانەکانی فەرەنسی و ئینگلیزییەوە لەلایەن ئەم نووسەرانەوە کراون بەکوردی.

ڕۆژنامەگەری کوردی لەسەردەمی کۆماری کوردستان لەمەهاباد:

لەسەردەمی کۆمارە جوانەمەرگەکەی کوردستان لەشاری مەهاباد لەساڵی ١٩٤٦ بزوتنەوەیەکی ڕۆژنامەگەری کوردی سەری هەڵدا کەبەسەردەمی زێڕینی ڕۆژنامەگەری دادەنرێت لەکوردستانی ئێران دا.
ئەمەبوو ڕۆژنامەی (کوردستان) و گۆڤارەکانی (نیشتمان) و (هەلاڵە) تەنانەت یەکەمین گۆڤاری منداڵان بەزمانی کوردی لەژێرناوی ((منداڵانی کورد)) دەرچووە کەئەمانەش تەکانێکیان بەپەخشانی کوردی دا، نووسەران و شاعیرانی بەتوانای وەك (هەژار) و (هێمن) (زەبیحی) و (کەریمی حوسامی) و (حەسەنی قزڵجی) بەنووسین و شیعرەبەپێزەکانیان بەشداریان لەم ڕۆژنامەو گۆڤارانەدا کردووە ئەمەش بەشێکە لەپارچە پەخشانێك کە لە گۆڤاری (نیشتمان) بلاوکراوەتەوە لەلایەن (ع.بێژەن).

(ئەی ، ئەی براکان خۆشەویستەکان واگوێم لەئاهو ناڵەی نیشتمانە کە بە کڕوزانەوە پێم ئەڵێ (ڕۆڵەگیان گریان کاری پیریژنانە: تادەرگای مردن ومراندن لەسەر پشتانە شیوەن‌و زاری ئیشی ناپیاوو پەستانە!خۆئێمەش خۆمان بەلاوێکی ئازا ئەزانین‌و مەعنای بەزین نازانین، کەوابوو بابچینە سەرچیابڵندەکانی نیشتمان بەگەوایی ئەوان پەیمانێکی برایەتی ببەستین کەوەکو ئەوچیایانە ڕەنگین، سەنگین بەخوێنی جەرگمان ڕەنگین بێ، بۆگەلی هەژاری کورد، دوایی هێنی ژیانی نەنگین بێ ببێتە یارمەتیدەری ئێمە بۆمردن و مراندن لەڕێگای ڕزگاریدا)).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

بەهەڵگیرساندنی شۆڕشی ١٤ ی تەمووز لەساڵی ١٩٥٨ دا قۆناغێکی نوێ لەمێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی دەست پێ دەکات چونکە لەوماوەیەدا بەهۆی سەربەستی بیر و بۆچوون لەسەرەتای شۆڕشەکەدا کۆمەڵێك گۆڤار و ڕۆژنامە بەزمانی کوردی لەبەغدا و هەولێر و سلێمانی و کەرکوك دەردەچێت، کەلێرەدا حیزبە کوردییەکانیش ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لەپێشخستنی کاروانی ڕۆژنامەگەری و زمانی کوردی بەتایبەتی پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبی شیوعی عێراقی.

لێکدانەوەی پەیڤان:

بایەخ :	گرنــــگی
هەنگاو :	پێنگاڤــــ
کوردی پەتی :	کوردی ڕەهوان ، وشەی بیانی تێدا نەبێت.
گازندە دکرن :	گلەییم دەکرد
چقا کرمانج هەنە :	چەند کورد هەن.
حەمی : هەمی :	هەموو
مێرو ژێهاتینە :	پیاوو لێهاتوونە
چـــــرە :	بۆچی ، لەبەرچی
هـــــۆ :	وەها، بەم جۆرە
ژارو کال بیبیم :	هەژارو پیر بوومە
حەیری مابیم :	سەرسام بوومە
ژمە رە رێکری :	بۆ ئێمەت ناردووە
حـــەچـــکو :	لەبەر ئەوە
چقامراد من هەبی :	چەند نیازو مرادێك کەمن هەمبوون
قنجی :	باشی ، چاکــە
لسەر زێدە :	لەسەر دنیایێ دا.
حوقادبت :	وادەبێت ، بەم جۆرە دەبێت
حوقا چێ دیت :	وا درووست دەبێت
من گازی کوردو کرمانجا کر :	بانگی کوردو کرمانجانم کرد
ژوانرە خۆند :	بۆ ئەوانم خوێندەوە
ئەوژی گەلەك شابین:	ئەوانیش زۆر شادبوون

ژ شابینیّ :		لەخۆشیان ، لەشادییان

ژمرِا تین :		بۆ منیان هێنان

شیفتە و شەیدا :	عاشق و شەیدا

پەردە پەردە :		چین چین و فەسڵ فەسڵ

بە فەرِ و زیبێکی دڵنەوەردەوە: بەکەڵك و جوانییەکی دڵرِفێنەوە– فەر: کەلك، پیت و بەرەکەت– زیب: جوانی– دڵنەوەرد: دڵرِفێن

چەسپاندۆتە سینەمەوە: لە سنگی من دا چەسپاندویانە، سینە: سنگ

ئاتەشگا: ئاتەش، ئاگر– واتە شوێنی ئاگر کردنەوە یا ئەو شوێنەیە کە لەسەردەمی (زەردەشت)دا ئاگری تیا دەکرایەوەو وەکو پەرستگە بەکاردەهات.

قەڵبەزە :		سویلاوك ، سولاڤ

چەشمەنداز :		دیمەن، مەنزەرە

سروشتی ئێزەدی :	سروشتی خوایی

بەکرۆزانەوە :		بە پارِانەوە

شیوەن و زار :		گریان و فوغان

بەگەوایی ئەوان :	بەشایەدی ئەوان

سەنگین :		قورس

ژیانی نەنگین :		ژیانی شەرمەزاری.

نموونەی ئەدەب

مەلای باتەیی

ناڤێ وی (حوسێن)ە ول گوندێ (باتەی)ل دەڤەرا هەكاریا لەرۆژهەلاتا كوردستانا باكوور ژدایك بوویە، ئەلكسەندەر ژاپاو گەلەكێن دن دوێ باوەرێ دانە كۆ باتەیی ل سالا (٨٢٠)ێ كۆچی یان ل (١٤١٧)ێ زایینی ژدایك بوویەو لدویڤ بیروباوەرێن كۆهەین ل سالا (٩٠٠)ێ كۆچی یان ل (١٤٩٥)ێ زایینی ئانكۆ ل سەدێ پازدەهێ وەغەركریە، هەرچەندە لدوی راوبیرێن هندەك نڤیسەڤانا باتەیی ل سەدێ هەڤدێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن. باتەیی ئێكە ژناڤو دەنگترین هۆزانڤانێن كلاسیزمێن كوردێین كوب زارێ كرمانجی یاژووری شیعرو هۆزان ڤەهاندینە، مەلایێ باتەیی ئێك بوو ژ مەلایێن ناڤدارێن كورد وب ناڤدارترین بەرهەمێن وی (مەولوودنامە)یە كۆب بوونا پێغەمبەری (د.خ) گۆتییە.

هونەرەكێ زمانێ سڤكو چەلەنگ بوو، جارنا هۆزانێن دینی دنڤیسین، جارناسازو چەنگ و دەف ل بەزمە یا خۆ ئامادەكرینەو ل هیڤیا دلبەرا خۆیە،جارنا ژی ل گۆشەكێ خەراباتێ روینشتی یە.

مەبەستێن هۆزانێن مەلایێ باتەیی:

مەلایێ باتەیی، وەكو هۆزانڤانەكێ كلاسیزم، ئەو مەبەستو پەیرەوە گرتییە كۆ هەلبەستەڤانێن كلاسیزم گرتینە، هەر ژبەر هندێ یە، ئەوی هۆزانێن خۆ بۆ ڤان مەبەستێن ژێری گۆتینە:

١. **مەبەستا ئایینی و سۆفیاتی:** وەكی هەمی هۆزانڤانێن كلاسیزم ئەڤ مەبەستە ل نك وی گەلەك گرنگو بەهادار بوویە، هەر ژبەر هندێ پشكا هەرە زۆرێ دیوانا ڤی هۆزانڤانی ئەڤ جۆرە هۆزانە ب خۆڤە گرینەل سەر گۆرێ پیرۆزێ پێغەمبەری(د.خ) ئەڤ هۆزانە گوتیە:

١- هلۆ ڕابـــە ئەبو لقاسم
هلۆ ئەی قاسیدێ ئەکبەر
٢- هلۆ فەخرا بەنی هاشـم
هلۆ ڕابە تۆیی ڕەهبــەر
٣- هلۆ ئەی سەیدێ عالـەم
هلۆ ئەی مەفخەرێ ئــادەم
٤- ژ ڕەوزێ ڕابە یا خاتەمی
ژناڤ وێ مەرقەدا ئەنوەر

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

٢ .**ئـەڤینی و ئەڤینـداری:** ئەڤـەژی مەبەسـتەکە ژ مەبەسـتێن هۆزانڤـانی، هەرچەندە ئەڤـ مەبەستە گەلەك گرنگ نینە ل نك وی‌و گەلەك جارا ژی دگەل مەبەستا ئێکێ تێکەل دبیت، بەڵێ دگەل هندێ ژی پارچە هـۆزانێن ب نـرخ ل ڤێ بابەتی دا هەیە وەك ئەڤـــ چەند دێرە:

عـــاشقـــێ زولـــفا ڕەشـم
عـاشقێ شەیـدایـە زولــف
بێ بادە لــەو سەرخوەشـم
سەرخوەش و سەودایە زولف
سەرخوەشم ئەز ڤێ دەمـــێ
سوهتمـە وێ پەرچـەمـــێ
چیمەکێ ڕەعنـــایە زولـف

٣. وەسفا جهو وارێن کوردستانێ: ئەڤــ هۆزانڤانە شەهسوار بوویە دپێ گوتنا جهو وارێن کوردستانا ڕەنگین، ئەوعاشقێ وەلاتێ خۆبوویە، دڤێ هەلبەستێ دا، ب دەمێن سالێ ڤەهاندی و بەحسی وەرزێن سالێ دکەت ل کوردستانێ ، دبەحسی زڤستانێ دادبێژیت:

١- زڤستانێ ئەڤی هۆلــێ
ل ڤێ بەرێ ل ڤێ چۆلێ
٢- مژێ هاڤێتـەدا هۆلــێ
کەرۆڤێ گرتی زۆزانــە
٣- کەرۆڤێ گرتی نەسرینە
جەمەد شینبوو ل سولینە
٤- گریامەتێ ژ بۆنەسمینا
پەریشانم ل ڤی حالەی

٤. سازومەی و بەزم:

مەجلسا بێ سازهەی‌هەی
من نەڤێت ئەزناچمێ
بێ دەفو بێ چەنگ و بێ نەی
من نەڤێت ئەزناچمێ
بەزمەیا بێ یارێ باتەی
من نەڤێت ئەز ناچمێ

باتەیی هەروەکی هەمی هۆزانڤانێن کلاسیزم، هۆزانێن خۆ ل سەر کێشێن عەرووزا عەرەبی دانایە، هەروەسا بایەخەکا زۆر ب سەرواو قافیەدایە، ژ بلی هندێ ژی پەیڤێن بیانی، نەخاسمە یێن عەرەبی، گەلەك بكار ئینایەو ڕەوانبێژی و جوانکاری دڤەهاندنێت خودا بەرچاڤکریە .

راڤەکردنی پەیڤان:

هۆزانڤان	:	هۆنەر ،شاعیر.
هۆزان ڤەهاندینە	:	هۆنراوەی هۆنیوە ،شیعری داناوە.
هلۆ رابە	:	هەستە ،هەڵسەوە.
ئەبولقاسم	:	مەبەستیپێغەمبەریمەزنی ئیسلامە،محەمەد(د.خ)
ڕەهبەر	:	رابەر، ڕێ نیشاندەر.
سەروەر	:	گەورە ،مەزن.
ڕەوزێ	:	گوڵستان
بێ بادە	:	بێ مەی ،بەبێ شەراب
سەرخۆەشم	:	سەرخۆشم
کەفیتمە	:	کەوتوومە ناو
تۆرا غەمێ	:	تۆری خەموخەفەت.
سوهتیمە	:	سووتاوم.
ڕەعنایە	:	جوانە
زڤستانێ	:	زستانێ
بەرپێ	:	دەشتودەر
مژێ	:	تەم ومژ

هاڤێته : خستیه، فرێیدا، بلاّوی کردەوە

کەرڤێ : باوبۆران، باوبارۆڤە

گرتی رۆژانە : کوێستانەکانی گرت.

گەلەکێن دن : گەلێکی تر

لدویڤ بیروباوەرێن کوهەین: بەگوێرەی ئەوبیروباوەڕانەی کەهەن

وەغەرکریە : ئۆغری کردووە مردووە

نڤیسەڤانان : نووسەران

جارنا : هەندێ جار یان جاروبار

أ–بەزمەیاخۆ : لەبەزم و ئاهەنگی خۆیدا

هەلبەستەڤان : هەڵبەستەوان ،شاعیر

گریامەتێ ژبۆ ئەسمینا : گریانمان بۆئاسمان دێ

جەمەد : بەستەڵەك

شین بوو ل سۆلینا : لەسولاوك و تاڤگەكان ڕوایان شین بوو، مەبەستی ئەوەیە ئاوی سولاوك و تاڤگە بوو بە بەستەڵەك

حەسیب قەرەداغی

١٩٢٩ — ١٩٩٧

ناوی (حەسیب شێخ عەلی کوڕی عەبدولرەحمان)ە، شێخ عەلی مەلا و مامۆستای گوند بووە، لە مانگی مایسی ١٩٢٩ ی زایینیدا لە گوندی (سۆڵەی چرچە قەڵا)ی سەر بە ناوچەی قەرەداغ لەناو خێزانێکی هەژاری خوێندەوار هاتۆتە دنیاوە، ئەم خێزانە لە بنەماڵەی شێخانی مەردۆخی قەرەداغە، کە هەر لەمێژە خوێندەوار و زانای ئایینی و پیاوی ناسراویان تێدا هەڵکەوتووە، مزگەوت و کۆڕی مەلا و فەقێیان، مەجلیسی گەرم و بەپێزی شێخان، زیکر و تەهلیلە و ئەڵقەی دەروێشان، گۆرانی و سۆز و مەقام و موناجاتی دەنگ خۆشان، دەف و شمشاڵ و نەی، شیعری سوارچاکی شیعری کوردی (نالی و سالم و مەحوی) و شاعیرانی گەورەی فارسی (سەعدی و حافزی شیرازی)، غەمی هەژاران و جوانی سروشت و ئاو و هەوای بێگەردی ناوچەکە ئەمانە و گەلێك سەرچاوەی تر بناغەی بیر و هۆش و سۆزی (حەسیب) یان دانا.

کۆدەتا شوومەکەی ١٩٦٣ حەسیب قەرەداغیان لەتەك هەزاران تێکۆشەری تردا خستە بەندیخانەوە، کە ئازادیش کرا، نەیانگێڕایەوە سەر کار و ئیشی پێشووی خۆی، لە ساڵانی شەڕی ناوخۆدا، یەکێك بووە لە چالاکترین ئەو شاعیر و پیاوە ناسراوانەی کە هەردەم لە هەوڵی ئاشتی و ئاشتکردنەوەی لایەنەکاندا بووە ..... تا لە ئێوارەیەکی سارد و تەڕ و تووشدا لە ساڵی ١٩٩٧ دڵە گەورەکەی لە لێدان کەوتوو لە گردی سەیوان نێژرا.

ئەمەش دوو کۆپلەیە لە شیعرەکانی:

١- پرس و خۆشەویستی ١٩٩١ :

ویستم تێبگەم، خۆشەویستی... چەندێ جوانـــــە؟
(وەلـــــی) وتـــی: بـــالآی (شــــــــەم) ە
(مەم) یش وتی: ... زین وەری گرت، بەژنـــی (مـــەم) ە
خەجیـــش وتی: وەك زامەکـــەی (سیامەنـــد) ە
مامەیارە وتی: وەکو سەرگورشتـــەی دوانزە ســـــوارە
لـــەلای حەزرەتی (مەولەوی) ش وەکو چاورەشی لای دەوار
لەلای منیش وەکو دوو خەمە قورسەکەم ... کەژە و بەهار
کوردێ بانگـــــی بەختی دەکرد: ئـــەرێ زووکـــە!
لە خۆشەویستی جوانتریش، شارە گەرمەکەی کەرکـــووکە

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

٢- بەشێك لە قەسیدەی (ناکۆکەکان) ١٩٤٤:

کە ئەم دەستم ئەو دەستیکەم بـــۆ بـــــشکێنـــــــێ
هــــــەردوو دەســــتـــــم لەمـــل دەکـــــــــــەم!
کە ئەم چاوم ئــــەو چـــاوی دیــم بۆ هـــەڵکۆڵـــێ
هــــــەردوو چـــــاوم پـــــڕ گـــــڵ دەکـــــەم
ئەم ئاگرە بکـــوژێنـــنـــەوە ... نـــەکـــوژێتـــەوە
نالی دەڵـــێ: مــــن کـــورد نـــەبـــــــــووم
حـــاجـــی دەڵێـــت: مـــن لـــە کۆیـــەدا نەژیـــاوم
قەت دیمەنی هەییەت سوڵتان وەکو گوڵاو نەکراوەتە نێوچاوانم!

خانی دەڵــێ: مەم و زین، مــن نەمنووسیـــوە
من بەچاوی قەڵەمیشم مێرخاسی کوردم نەدیــوە!
سالم دەڵێ: من و دێوانە و ئاپۆڕای میری دابان؟!
پێشـــمـەرگەیەکـی خـەم لەکـــۆڵ دەڵێــت:
مـن و سەمفۆنیای، داستانەکەی چیای دابـــان؟!

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

بۆ زانین:-

١- شاعیر لە هـەموو بوارەکانـدا شـیعری هەیـە، لەوانـە: شـیعری حەماسـی، دڵـداری ، تەسـەوف، سیاســی، کوردایـەتیی، وەسـفی سروشــت و جــوانی کوردستان، شیعر بۆ منداڵان، شـیعر بـۆ شـانۆ، بـۆ درامـای تەلـەفزیۆنی، بـۆ گۆرانی و سروود.

٢- تائێستا چەندین دیوانی شیعری هەیـە، لەوانـە چـوار بـەرگی (فەرهـەنگی خەم).

٣- لە گەرمەی کارەساتی هەڵەبجـەی شـەهیددا، قەسـیدەی (هەڵەبـشیما)ی نووسی.

٤- لە گەرمەی ڕاپەڕینە مەزنەکەی ئاداری ١٩٩١ دا و لەگەڵ بانگەوازی ئازاد کردنی کەرکووکی گڕ و کڵپەدا، قەسیدەکەی (شـێخ) خـوێنراوە بەناونیـشانی (مـن هـیچ نـاڵێم) کـە لـەو ماوەیـەدا، بـووە وێـردی سـەر زمـانی جـەماوەری ڕاپەڕیوی کوردستان.

٥- دارشتنێك بنووسە کە هەردوو جەمسەری شەڕ و ئاشتی بگرێتەخۆی.

لێكدانەوەی وشەكان:

هەیبەت سوڵتان:	چیایەكە دەكەوێتە نزیك شاری كۆیێ.
مێرخاس:	پیاو چاك
ئاپۆڕا:	شین و واوەیلا

كـــوردی

ناوی مستەفایە و کوڕی مەحموود بەگی ساحێبقڕانە، بەڕای زۆربەی ئەو کەسانەی لەسەر ژیانی ئەم شاعیرەیان نووسیوە،لەسالّی ١٨١٢ ز لە شاری سولێمانی لەدایکبووە، هەرلەوێش خراوەتە بەرخوێندن وهەندێك علوومی ئیسلامیشی لەحوجرەی فەقێیان خوێندووە. کوردی یەکێکە لەو سێ شاعیرە بەناوبانگەی کەڕۆلێکی گەورەیان گێڕاوە لەئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی بەشێوەی کرمانجی خواروو، لەڕەوانبێژی دا شاسوارێکی بێ هاوتابووە، لەسالّی ١٨٥٠یان ١٨٥١ ز، کۆچی دوایی کردووەو لەگردی سەیوانی سولێمانی نێژراوە.

کوردی، دیوانێکی کەمی بەکوردی لەدوا بەجێماوە، کەتائێستا دووجار چاپکراوە جاری یەکەمیان لەبەغدا لەسالّی ١٩٣١ ز وجاری دووەمیش لەهەولێر لەسالّی ١٩٦١ ز. زیاتری هۆنراوەکانی بەدەوری یەك تەوەرەدا دەسوڕێنەوە کەئەویش هۆنراوەی دلّداری وئەڤینی و خۆشەویستییە، شیعرەکانی هەلّقولاّوی سۆزێکی دلّداری ڕاستەقینەن، کوردی جوانترین وبەرزترین هۆنراوەی لەم مەبەستەدا هۆنیوەتەوەو وەستایەتی و شارەزایی خۆی تێدا دەرخستووە. بەشی زۆری بەرهەمی کوردی ئەم جۆرە هۆنراوانەن نموونەی ئەم مەبەستەش، ئەم چەند دێرە هۆنراوەن:

١- چێشتم ئەمڕۆ ژەهری مارو ڕۆحی شیرینم نەهـــات
زەخمی کۆنەم هاتە ژان ومەرهەمی برینم نەهات

٢- من غەمم خواردو غەمیش خوێنی جگەرمی خـــوار
بۆیە گریام چەند بەچەند فرمێسکی خوێنم نەهات

(بۆ لەبەرکردن)

ڕوخساری هۆنراوەکانی :

ئەگەر لە هۆنراوەکانی کوردی وردببینەوە، دەبینین هەموو وردەکاری و وشەکارییکی تێدایە کە شاعیرانی کلاسیزم خەریکی بوونە و بەکاریان هێناوە، بۆیە لە ڕووی ڕۆخساری هۆنراوەکانییەوە ئەم چەند خاڵە دیاری دەکەین.

١. لەهۆنراوەکانیدا وەکو هەموو شاعیرە کلاسزمییەکان پەنای بردوەتە بەرکێشی عەرووزی عەرەبی.

٢. هۆنراوەکانی یەك (ڕەویە) و یەك سەروایان هەیە.

٣. هەموو وشەکارییەکانی ڕەوانبێژی لەهۆنراوەکانی دا بەکارهێناوە، هەربۆیەش بووە شاعیرانی دوای خۆی بەچاوێکی بەرزەوە تەماشایان کردووەو بە (شاسواری بەلاغەتی کوردان) یان داناوە.

ئەگەر باسی ئەو لایانانەش بکەین کەکاریان کردۆتە سەر ((کوردی))و بەلای هۆنراوەو ئەدەبیاتیان دا بردووە، ئەوا دەتوانین لەم خالانەی خوارەوە کۆیان بکەینەوە.

١. کوردی خۆی لە سروشتی خۆیدا کەسێکی بەهرەدار بووە، شیعر دانان لای ئەو ئەوەندە ئاسان بووە وەکو ئاو خواردنەوە وا بووە بۆی.

٢. لە بنەماڵەیەکی ئەدەب دۆست و شیعرخواز بوو، ئەو بنەماڵەیە لانکەوبێشکەی شاعیرانی وەك ئەحمەد بەگ و سالم بەگ بووە ، دیارە هەڵکەوتنی ئەمیش لەو بنەماڵەیە، هۆکارێکی گەورە بووە بۆ شاعیرییەتییەکەی.

٣. ئاگادارییەکی چاك و تێکەلاوییەکی زۆری لەگەڵ شاعیرانی فارسی زمان هەبووەو گەلێك جار لە کۆڕی شیعری ئەواندا ئامادە بووەو کاریان تێکردووە.

٤. ئاگری دڵداری و خۆشەویستیەکی ڕاستەقینە بووە بە سەرچاوەی ئیلهامی شیعر لای کوردی و ئەم لایەنە بەهێزترین و کاریگەرترین هۆکار بووە، لەبەر ئەوە بەشی زۆری دیوانەکەی گرتۆتەوە.

ئەمەش نموونەیێکە لە هۆنراوەکانی:

١- چاوەکـەم زانیـوتــە بۆچی خەو لە چاوم نـاکەوێ
چونکە من پێش خزمەتم پێش خزمەتان نانوون شـەوێ

٢- ڕۆژ و شەو دایــم لەبەردیـدەی خەیـاڵــم حـــازری
ساچ فەرقێکی هــەیــە بۆمن ئیـتـر ئێرە و ئــەوێ

٣- بەس نییە لێـرە دەوێـــرم جـار بە جـار باست بـکەم
نەم دەوێرا قەت لەبەر ئەغیارەکە ناوت بـەم لــەوێ

٤- دڵ لەبـەر زامــی فیراقــت دائیـما یـاری دەکــــا
ڕۆژبەڕۆژ مەنعی دەکـەم بازدەردی ســەختەوناســرەوێ

٥- عەقڵ و هۆشــم داوە پێت لێشی دەتــۆرێی ماڵوێـران
دەوڵەتێـکی مفــت و بێ ســاحێبە بۆچی ناتـــەوێ

٦- گەرموخەییەربم لەمابەینی بەهەشتو وەسڵی یــــار
وەسڵی تۆ بۆ من جـــەهەننـەم پڕلەجەننـەت نامــەوێ

٧- ئەی ڕەقیـب وێڵم لەدەســتـــت لێرە بۆلێم ناگەڕێـــــی
باوکە کوشتەت نیم ئەرێ هەی بەد مەزەب چیت لێم ئەوێ

٨- هەروەکـو کێوی دەمـــاوەندی ســـەرم پڕ شۆڕشــــــە
قەت تەمی هیـجران و خەم ساتــێ لــەدەوری نارەوێ

٩- گــەردنــی (کوردی) لەکێوی بێستون مەحکەم تـــرە
چونکە سەدســاڵە لەژێر بـــاری غەمایــە نانــەوێ

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

چێشتم	:	من خار، من تام کر
زەخم	:	برین
دیدەی خەیاڵم	:	چاڤێ خەیالأمن
دەوێرم	:	دوێرم
ئەغبار	:	دوژمن
بازدەردی سەختە	:	بەلأم دەردی قورسە
ناسرەوێ	:	ناسەکنی، ڕانەوستی
لێشی دەتۆرێ	:	ژوی سل دبی، لێی زیز دەبی
مفت	:	بەخۆڕایی، بەلاش
وەسڵی یار	:	گەیشتن بەدڵدار
باوکە کوشتەت نیم	:	من باوکی تۆم نەکوشتووە
مەزەب	:	مەزهەب ، ئۆل، (مذهب)
کێوی دەماوەند	:	کێوێکی سەخت و بڵند دەکەوێتە پشت (تاران)ی پایتەختی ئێران
کێوی بێستوون	:	چیایەکە لەنزیك (کرماشان) لە کوردستانی ئێران

کانـــی

(کانی) نازناوی شـاعیری کلاسـیزمی کـورد، عەبدولجـەبار ئاغـای کـوڕی حـاجی مـەلا عەبـدولڕەحمانی کـوڕی حـاجی تـەهای دۆغرەمەچییە (کـانی) شاعیرێکی چاو نـەترس و ئـازا و نـەفس بـەرز بـوو، بـاوکی زانایـەکی ئـایینی گەورەو ناودار بوو, لە بنەچەدا دەچنەوەسەر بەگزادەکانی جاف، شـاعیر لـە ساڵی ١٨٩٧ لە شاری دێرینی هەولێر لە دایك بـووە، نزیکـەی شەسـت سـاڵ ژیاوە چونکە لە ساڵی ١٩٥٧ کۆچی دوایی کردووە.

(کانی) هەر لە منداڵییەوە باوکی کۆچی دوایی کردووە بۆیە لەو تەمەنـەدا لـە هیچ قوتابخانەیەك نەیخوێندووە کە گەورەش دەبێت بە هاندان و هەوڵی مـەلا تـۆفیقی بـرای و حـاجی مـەلا ئیبراهیمـی مـامی، لـە مزگـەوتی قـەلات دا بـە ماوەیەکی کەم فێری خوێندنەوە دەبێت و چەند کتێبێکی ئایینی دەخوێنێت لەگەڵ چەند کتێبی زانستی و فەلـەك, هـەر لـە ڕێگـەی زۆر خوێندنـەوەو خـۆ فێرکردن شارەزایی لە زمان و ئەدەبیاتی فارسـی و کـوردی و تـورکی پەیـدا دەبێت، پەیوەندی لەگەڵ چەند ناودارێکی ئەو سەردەمە دەبەستێت و وەکـو (حوسێنی حوزنی موکریانی و گێوی موکریانی) و(میهـری) و(مـەلای گـەورەی کـۆیێ) (بێخــود) (دڵــدار)... (کــانی) لەســـەرەتای شـــاعیریەتیدا زمانـــە ئەدەبییەکەی بریتی بووە لەکوردییەکەی شێوەی هـەلێری تێکـەڵاو بەوشـەی فارسی وتورکی، چونکە لەقەڵای هەولێر پەروەردەبووە، بەڵام دواتر لەڕێگەی خوێندنەوەی کتێبی هەمە جۆرو ڕۆژنامەو گۆڤـارە کوردییەکانـەوە، هـەروەها تێکەڵاو بـوون لەگـەڵ کۆمـەڵێك شـاعیرو زانـاو نـاوداری کـوردو، دامەزرانـدنی بەفەرمانبـەر لەشـارەکانی ڕەوانـدوز کۆیـەو شـەقڵاوە زمانـە ئەدەبییەکـەی ڕێکتروبـەتینتر بـووە، کـە ئەگـەر هۆنراوەکـانی بەرامبـەر بـەهۆنراوەکانی

شاعیرێکی سلێمانی یاکەرکووکی وموکریانی ڕابگرین هەست بەجیاوازییەکی ئەو تۆی زمانە ئەدەبیەکەی ناکەین، کانی کاریگەری هۆنراوەی شاعیرە کلاسیزمەکانی وەك (نالی و سالم وکوردی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی و وەفایی) زۆر لەسەرە، هەروەها شاعیری تورك (فزولی) بەتایبەتی کەداستانی(لەیلاو مەجنونی) فزولی بەکەمێك دەستکاری وەرگێڕاوە بۆسەر زمانی کوردی، لەئەدەبی فارسیش دا شیعرەکانی (سەعدی) و (شیرازی) بەدڵ بووە. (کانی) هەرچەندە لەدەرگەی هەموو هونەر و بابەتێکی شیعری داوە، وەکو شاعیرێکی کلاسیزمی، لەهەر بابەتێك چەند هۆنراوەیەکی پێشکەش کردووین لەستایش و پێ هەڵگوتن ودڵداری، خۆشەویستی و نیشتمان پەروەری و شانازی بەخۆوە کردن لەگەڵ بابەتەکانی شیعری هۆنیوەتەوە، بەلام لەهیچ کامێکیان سەرنەکەوتووە, تەنیا لەشیعری مەیو دڵداری سەرکەوتووە گۆی هونەری تیادا بردۆتەوە، چونکە خۆی شاعیرێکی بادە نۆشی عاشق بووە، بۆیە داهێنانێکی باشی لەم دوومەبەستە بەدەست هێناوە لەم مەیدانەشدا شانازی بەخۆی دەکات ودەڵێت:

١- سەر فرۆ ناکەم بۆعالەم چونکە عالی هیمەتم
ناچوێنم بۆهەموو دنیا لەدەستم ڕەغبەتم
٢- زاهیرم هەر مەردی مەیدانم وەکو شێری دلێر
گوێت لە بەیتم بێ دەکا ئیسباتی نوتق وقودەتم
٣- عەسرم ئەبیم حورو سەربەست و فەهیم
بێ موحابا شاعیرم مەشهورە (کانی) شوهرەتم
٤- نامەردم ئەگەر مینەتی نامەردی بکێشم
پێم خۆشترە ئەی (کانی) بە پشتا بەردی بکێشم

(لە سەرەتاوە سێ دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

ئەمەی خوارەوەش دەقە شیعرێکی نیشتمانی (کانی)یە کەشاعیر ئەوپەڕی نیشتمان پەروەریی نیشان دەدات بەلاّم بەشێوەیەکی زۆر سادەو ساکار.

((خزمینە وەرن))

١- خزمینـــە وەرن بەقــوربانی وەتــەن بیــن
قوربانی چیـا و دەشت و بیابانی وەتەن بیــن
٢- تاکەی لەکــون و قوژبنی ویـــرانە بمێنیـــن
با ئیدی لەسەر کۆششـــی عمرانی وەتەن بیـــن
٣- تاکەی بگرین ئێـــمە وەکو هـــەوری بەهـاری
وەك ڕەعدی سەما دایما نالأنی وەتەن بیـــن
٤- بۆچ پێنەکەنین لەم چەمەنستـانە وەکو گــوڵ
بۆچ غونچە سیفەت سەر بەگرییانی وەتەن بیــن
٥- بۆگـەردەن وسینـــەو کەمەری دوژمنی بەدخــوو
یادەست بەقەمەو خەنجەری بڕانی وەتەن بیـن
٦- یاڕەب چ دەبێ ئێمەش ئەگەر هەروەکو بەعــزێ
لەشکرشکەن و ڕۆستەمی مەیـدانی وەتەن بیــن
٧- تاکەی ئەدوێی (کانی) لە ئەوسافی خەت وخاڵ
واچاکە لەمەولا کە غەزەلخوانی وەتەن بیــن.

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

مەلا تەهـایێ مایـی

نافێ وی (تـەها)یە كورێ(شێخ مەزهەر)ێ كورێ (شێخ تـەها)یێ مایيـە، ل شواتا ١٩٢٤ ل گوندێ مایێ هاتییە سەردنێ، ژ بنەماڵەكا دیندار و رۆشنبیرو كورد پەروەر، ئەڤ بنەماڵە د رەگەزدا ژ میرە بەگێن (ئەلكێ) [1] نـە، باپیرێ وی ژ شێخێن تەریقەتا نەقشبەندی بوو. هـەر ل سـالا ١٩٢٤ گونـدێ مـایێ [2] ژلایێ هێزێن ئینگلیزی ڤە دهێتە سۆتن، بنـەمالاوی مـشەختی قـەزا (چـەلێ)ل كوردسـتانا بـاكوور دبیـت و بـۆدەمێ سـێ سـالان ل وێـرێ ئـاكنجی دیـن — هـەردروودانا سـۆتنا گونـدی دا پـەرتووكخانا مـەزنا (شـیخ تـەها)ی دهێتـە سۆتن– پاشان ڤەدگەرنە گوندێ مایێ و دەست ب خواندنا سەرەتایی دكـەت لێ نەشیا رێزا شەشێ ب داوی بینت چونكە ل دەست پێكا سـالا١٩٤٠ رەوشـا سیاسی و رۆشنبیری كاركرە سەر هەست و هزرو بیرێـن وی‌و مـەلا ئـەنوەرێ مـایێ ژی زۆر كـاركرا سـەرو، ژێـرە بـوو هانـدەر لـەورا دەسـت ب ڤەهانـدنا هۆزانكر و چوو ناڤ ریزێن كۆمەلا (هیوا)و دەست بكارێ سیاسی كـر پاشـان چوو ناڤ ریزێن (پارتی دیموكراتی كوردسـتان)دا زۆر حـەز ژ خوانـدنێ دكـر، نێزێكـی (١٥٠٠) پـەرتووكان د پـەرتووكخانا وی دا هـەبوون لـەورا زانـین رۆشنبیری یەكا باش پەیدا كربوو تێكەڵی یەكا باش دگەل زانا و رۆشـنبیرو ئـەدیبان هـەبوو، ل سـالا ١٩٤٣ پەیوەنـدی ب بنـەمالا بـەدرخانیان كریـە، (جـەلادەت بـەدرخان)ی ل شـامێ هـەردوو گۆڤـارێن (رووناهی) و (هـاوار) دەرئێخستن، هەموو ژمارێن وان ب رێ یا

---

[1] (ئەلكێ) گوندەكە ل باكوورێ كوردستانێ، نهو دبێژنێ (بێ شەباب).

[2] (مایێ) گوندەكە ل دەڤەرا بەروارێ بالا سەرب پارێزگەها دهۆكێ

پۆستەی دگەهشتنە مەلا تەهای ل گوندێ مایێ، (دکتۆر کامیران بەدرخان)ی ل بەیروتێ هەردوو گۆڤارێن (ستێر) و (ڕۆژانوو) دەرئێخستن دیسان ب پۆستێ دگەهیشتنە مەلا تەهای، هەڤالینیەکا مەزن دگەل هەلبەستە ڤانێ ناڤدارێ کورد ئەحمەدێ نالبەند(موخلص) هەبوویە.

هەلبەستێن ڕەوانو نازکو فرە بابەت ڤەهاندینا، ئارمانجا وی یا سەرەکی ئازادیو زانینو زانستو ڕۆشنبیری بوویە، ڕێڤێنگێ ڕێبازا کوردینیێ بوویە لەورا هەردەم ئارمانجا ڕژێمێن دژی کوردستانێ بوویە لەورا گەلەك دەربەدەریو هەژاری و نەخۆشی دیتینە، سروشتێ کوردستانێ زۆرکارکردە سەرو د هەلبەستێن وی دا ڕەنگدایە.

ل سالا ١٩٧٢ دبیتە ئەندامێ ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد /تایێ دهۆکێ .

ل سالا ١٩٧٩ بەشدریێ دڤیستەڤالا سێیا هەلبەستا کوردیدا دکەت ل سولێمانیێ.

ل سالا ١٩٨٧ بەرب ئێرانێ دچیت و دبیتە پەنابەر هەتا سەر هەلدانا پیرۆزا ١٩٩١ ێ جارەکادن ڤە دگەریتە کوردستانێ و ل بازێرێ دهۆکێ ئاکنجی دبیت.

ل سالا ١٩٩٥ دبیتە خوەدیێ ئیمتیازا گۆڤارا (پەیڤ).

ل سالا ١٩٩٨ دیوانا خۆیە هەلبەستا بناڤێ (دل دەرێژکرن) چاپ کر، پێشی وەغەرا دووماهێی بکەت فەرهەنگاوی یا (کوردی– کوردی) تمام بوو لێ نەگەهشت ل چاپێ بدەن.

ل ٢٠٠٠/١١/٢٥ دژیێ (٧٦) سالیێ دا ل بازێرێ دهۆکێ دچیتە بەر دلوڤانیا خودێ.

مەلاتەهای ب بیرەوەری یا شەهیدێن دیار بەکریێو نسکۆیا شورەشا شێخ سەعیدێ پیرانو سێدارەدانا پیران زۆر داخبار بوویەو ئەڤ هەلبەستە ڤەهاندی یە.

((شینیو تازیا شەهیدا))

١- شینیوتازیا شەهیدا ئەم ژیبیر ناکەین چوجار
دێ ڤەکەین تۆلا نەهنگا وەختەکێ زێرین بژار

٢- وان مەغولا ڕاڤـ دبەستن شێرو مێر سەر دهنجنین
توخمو نقشێ وان ڤەلاندن هەمی گاڤا دپەچنین

٣- تورکا گرتن شێرو مێر چاك دەست و پێ لێ ڤەید کرن
کەت بکەت گرتنو کوشتن لبن سێپێکا خرکرن

٤- ڕستکا شەنقێ بو دانا خەندڤاند پارێز وەلات
شێخ سەعیدێ جان فیدا ڕەشە ڕۆژەك بۆمەهات

٥- ئەو ڕوبادێ ڤەبقەبی چو ئاخ و زاری بوون بلند
چوودلێ شێری ژ ناڤـ مەبێ خودان مان دەشتو گوند

٦- بو ڤێری زێمارو شینی کـۆ وەلات مابێ خودان
پۆسیدە دلسۆژو خەمگیر هەر هەوارێ دکەن ئەمان

٧- نیٚ ژ خەما وە ئەم بهوژتین ئەی شەهیدێن ڕەحمەتی
دیٚ ئازاکەین ناڤـ و دەنگا کوردەوارێن بەر کەتـــی

٨- با دکەت وە گەلی کوردا شێخ سەعیدیٚ پڕ هۆنەر
یەك بین بۆ ڤیٚ وەلاتـــی دا ژ ژانیٚ بیێتـــە دەر

٩- ژانەکە فەویا گرانە ئێشەکـە بۆ کەڤـنەریـــش
برسی و رویسی هەر نیشانە بۆمە ئەم بیٚ کاروئیش.

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

ل شواتا	:لەمانگی شوبات
سەردنیٚ	:سەردونیا
مشەختی	: دەربەدەری یان ئاوارەیی
ئاکنجی دبن	: نیشتەجیٚ دبن
ڕێزا شەشیٚ	: پۆلی شەشەم
بەدوای بینت	: بەدوایی بێنێت، تەواوی بکات
کارکرە سەر	:کاری کردەسەر
ژێرە بۆهاندەر	:بۆیبوو بەهاندەر
چووناڤـ ڕیزێن	:چووە ناو ڕیزەکان
لەو را	:لەبەر هەندیٚ، بۆیە
ڕێڤینگ	:ڕیبوار

داخبار بوویە	:	داخدار بوویە
ژ بیر ناکەی	:	لەبیرناکەی
چووجار	:	هیچ کاتێك، قەت
دێ ڤەکەین تۆلا	:	تۆڵەیان دەکەینەوە
ڕاڤـ دبەستن	:	ڕاویان هەڵدەبەست
سەر دهەنجینن	:	سەریان دەهەنجنێ
کەت بەکەت	:	یەك بەیەك
سێپێکا	:	سێپایە، سێدارە، قەنارە
ڕستکا شەنقێ	:	پەتی قەنارە، پەتکی خنکاندن
خەندقاند	:	خنکاندیان
ڕووبادێ	:	کەوی ڕووباد
ئاخ‌وزاری	:	ئاخ‌وناڵە
چوو دلێ شێری‌ژناڤـ مە	:	دڵی شێر لەناومان نەما
بۆڤیری	:	بووەهاواروڤیرە
غەمگیر	:	غەمگین
نێ ژخەما وە	:	بەلاَم لەخەمی ئێوە
برسی‌و رویسی	:	برسیەتی و ڕووتی
توخم‌و نڤشی	:	توخم‌و ڕەگەزی
کەت بکەت	:	یەك بەیەك

کامەران موکری

١٩٢٩ - ١٩٨٦

ناوی (محەمەد ئەحمەد تەها)یە، لە ساڵی ١٩٢٩ز لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، خوێندنی تا پۆلی کۆتایی ئامادەیی بوو، بەلام لەبەر چەند هۆیێك تەواوی نەکردووە. لە نێوان ساڵانی ١٩٤٩- ١٩٦٣ز شەش ساڵ بەهۆی هەڵوێستی نیشتیمانپەروەرانەو نەتەوە خوازیەوە لە بەندیخانە دەست بە سەریدا ماوەتەوە.

ماوەیەکی زۆریش لەبەشی کوردی زانکۆی سلێمانی و(پاشتر سەلاحەدین) مامۆستای ئەدەبیاتی کوردی بووە، تا ٧ /١٢/ ١٩٨٦ لەشاری هەولێر کۆچی دوایی کردو گیانی پاکی بەخاکی پیرۆزی کوردستان سپارد.

تا لە ژیان دابوو حەفت دیوانە شیعری چاپکراوە، لەنێوان ساڵانی ١٩٥٤- ١٩٧١ ز دیارترینیان دیوانەکانی (ئاشتی) و (دیاری) و (ئاگرو ژیلە) و (گوڵاڵە سوورە)ن، دوای مردنیشی، لەساڵی ١٩٨٧ ز سەر جەمی شیعرەکانی بەناوی دیوانی(کامەران موکری) چاپکرا. سەرەڕای شاعیریەتی، کامەران موکری چیرۆك نووسیش بوو.

مەبەستەکانی شیعری کامەران:

ئەگەر شیعرو هۆنراوەکانی موکری بخوێنینەوە دەبینین چەند مەبەستێککیان تێدایە کەگرنگترینیان ئەمانەن:

١- نەتەوەیی و مرۆڤینی: بەشێکی زۆری هۆنراوەکانی موکری هۆنراوەی نەتەوەیین، دیارە شاعیر، بەوهەستە ناسکەی کەهەیەتی وەك مرۆڤێکی نەتەوە خواز هەڵوێست لەبەرامبەر چەوساندنەوەی نەتەوەکەیدا وەردەگرێت، کۆمەلێك هۆنراوەی هەن کەنموونەی بەرزی هەستی نەتەوایەتییان تێدابەدی

دەكرێت و ئەمەمان بۆدەردەخەن كەموكری شاگردو قوتابی، قوتابخانەی پیرۆزی كوردایەتییەو وەك شاعیرێكی ڕیالیزمی شۆڕشگێڕانەی نەتەوەیی خۆنیشان دەداو ژیانیش لایەو هەرتێكۆشان وخەباتە لەڕێی كوردستان:

١- ژین لەلای دڵسۆز هەرتێكۆشانە
هەوڵە بۆخاكی ئەم كوردستانە
٢- خۆزگە ئەندازەی ژیان و تەمەن
تێكۆشان بوایە بۆخاكی وەتەن
٣- ئاخۆ تەمەنی كام دڵسۆزی كورد
لەچوار پێنج ساڵێ، تێپەڕی ئەكرد ؟!

(هەمووی بۆ لەبەركردنە)

لە تەوەرەیەكی تریش داو تەریب بە تەوەرەی كوردایەتی و هەستی نەتەوەییەوە،كامەرانی شاعیر، دڵسۆزو ئەمەكدار بووە بەرامبەر بە مرۆڤایەتیو، دەربڕی ناخی مرۆڤی كورد بووە، لەم لایەنەوە، هەر بۆیەش بووە كە خەباتی گەلی جەزایری لە دژی داگیركەری فەرەنسایی بە خەباتێكی ڕەوا داناوە لێرەوە دنگی شۆڕشگێڕانەی مرۆڤی كوردی داوەتەپاڵ خەباتی ئەو گەلەو لە پارچە هۆنراوەی (ئەی جەمیلە) ئەم هەستە پیرۆزەی دەربڕیوە.

١- ئەی جەمیلە.....
سڵاو لە ئاگرو ژیلە
٢- لە حەیرانا ، لە لاوكا
كاتێ كچ لەگەڵ باوكا
٣- هەڵمەت ئەبەن بەرەو مردن
بەرەو قەڵای سەختی دوژمن

٤- لە هێرشی سەرکەوتنا
لە کاتی بۆ گەل مردنا
٥- کاتێ لەنزار، لەمەڵبەن
ئەمانسووتێنن بۆوەتەن
٦- ناوت وەکو وشەی نەمر
ئەرژێتە ناو گەرووی ئاگر
٧- ئەی جەمیلە ......
سڵاو لەئاگرو ژیلە

٢- خۆشەویستی و ئەڤینی: مەبەستێکی تری شیعرەکانی کامەران، دڵداری و ئەڤینی یە، دیارە ئەم هەستەش هەستێکی مرۆڤینییەو لە دەروونێکی پڕ سۆزو ناسکەوە سەر هەڵدەدات و نموونەی بەرزی هەستی مرۆڤایەتی دەنوێنێت:

١- کە پرچت ئالان لە گەردن
گڕت بەردا لە دڵی من
٢- کە پەرچەمت ڕشتە سەر ڕوو
ئاگر لە دەرونم بەربوو
٣- ئەی زۆرداری جوانی بچووك
تکایە کچی ئێسك سووك
٤- لێرەوە مەیە شەیدامۆت
وەباڵی دڵم بە ئەستۆت

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

٣- وەسفکردن: ئەم مەبەستەش یەکێکە لە مەبەستە گرنگەکانی شیعری موکری. کامەران هەستێکی بەهێزی بەرامبەر جوانی سروشت و دەوروبەر هەبووە، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە جوانی سروشتی ولاتەکەی خۆیان دەپەرستن، لەم لایەنەوە زیاتر بە لای شاعیرە کلاسیزمەکاندا دەچێت، زۆر جاری وا بووە جوانی سروشتی تێکەڵ بە جوانی ئافرەت و کچی کورد کردووەو تابلۆیەکی هەرە جوانی لە واتاو بەکارهێنانی پەیڤ و وشەدا بەکارهێناوە، هەستی ناسکی شاعیر وای دەکرد کە هەر دیمەنێکی جوان، جۆرە هەڵوێستێکی لەلا دروست بکات، تەماشاکە چۆن وەسفی (گوند=دێ) دەکات:

١- کەژو دارستانی کپی
پۆشیویانە بەرگی سپی
٢- قوببەی پیرۆزەیی ئاسمان
بە پرشنگی گزنگی ئاڵ
٣- داوێنی کەژی ئەنەخشان
وەك ئەگریجە ئەبوو پەخشان
٤- دێیەك، لەباوەشی کەژا
بزەی گەرمی لێ ئەرژا.

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

ڕووخساری شیعرەکانی:

١. بەکارهێنانی کێشی خۆماڵی (پەنجە): کامەران یەکێك بوو لەوشاعیرانەی کەبەرگی تازەگەرییەتی کردەوە بەر باڵای شیعری کوردییەوە، پەنای بردە بەرکێشی ڕەسەنی خۆماڵی و خۆی ڕزگارکرد لەکۆت وداوی (عەروز)ی عەرەبی، بۆیە شیعرەکانی مۆسیقاییێکی کوردانەیان تێدایە و لەگەڵ هەست وئارەزووی مرۆڤی کورد دەگونجێن، نموونە شیعرییەکانی پێشوو، کەهێنامانەوە ڕاستی ئەم بۆچوونە دەردەخەن.

٢. کەم بەکارهێنانی وشەی بێگانە: لەم لایەنەشەوە کامەرانی شاعیر بەرابەر دادەنرێت، تاپێی کراوە خۆی لەبەکار هێنانی وشەی بێگانە دوورخستووەو، لەجیاتی ئەوان وشەو پەیڤی ڕەسەنی کوردی بەکارهێناوە،وەکو مەلەوانێکی بەتوانا لەدەریای زمانی کوردی دا مەلەی کردووە. خوێندنەوەی نموونەکانی پێشوو ئەم ڕاستییە دەچەسپێنن.

٣. خۆنەبەستنەوە بەسەروای (قافیەی)یەککرتوو بەکارهێنانی جووت جووت قافیە: ئەم دیاردەیەش یەکێکە لەسیماجیا کەرەوەکانی شیعری کامەران موکریو لایەنێکی تازەگەریش پیشان دەدات، کامەران هیچ کاتێك خۆی بەکۆتی سەروا(قافیە)ی یەککرتوو کۆت نەکردووەو واتای بەقوربانی سەروانەکردوە، بۆنموونە لەم چەند دێرە شیعرەی خوارەوەدا هەردوونیوە دێڕ، یەك سەروایان هەیە، واتە جووت جووت سەروای بەکارهێناوە.

١- ڕوومەتی وەك گوڵی بێگەرد
قژی خاو، ئاوریشمی زەرد
٢- چاوی کاڵ، ئەگەر چی نەرمە
بەڵام نیگای ئێجگار گەرمە

٣- بالآی وا، دەمێکی واتەنگ
ئەندامی ئاوا شۆخ و شەنگ
٤- نەبووە، یامن نەم دیوە هەر
لەو چەشنە بەژن ، یاکەمەر

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەندازە : پێوانە ، پێڤانە.

ئاخۆ : داخوا ، داخۆ.

تەمەن : ژی ،عەمر.

تێپەڕی ئەکرد : زیاتر دەبوو ،لێی ڕەت دەبوو.

ژیلە : ژیلەمۆ ،زیلەمۆ.

هەڵمەت ئەبەن : هێرشدەکەن ،پەلامار دەدەن.

بەرەومردن : بەرەڤ مردن.

بۆگەل ،مردنا : مردن لەپێناوی میللەت دا،

نزار : نسار ،شوێنێکە لەشاخ کەزیاتر بەرسێبەر بێت

ئەمانسووتێنن : مەدسۆژن، ئاگری لمە بەردەدەن.

ئالآن : ئالآندن = تێ ئالآندن

گەردن : هەوك ،ئەوك = گەردەن

ڕشتە سەر ڕوو : بەردایە سەر دەم و چاوت.

دەروون : هەناو ، هناڤ

ئیسك سووك : هستی سڤك.

وەباڵ : ئۆباڵ :گوناه

ئەستۆ : مل ،ستۆ

بێگەرد : پاك ،خاوێن

قژی خاو : پرچی کراوە

ئاوریشم : حەریر ،ئارمیش

نیگای : ڕوانینی ،تەماشاکردنی

مەلا مەحمودێ بایەزیدی

ل سالا١٧٩٩ ل بازێری بایەزیدێ ژدایك بوویە، رەوشا سیاسیا بایەزیدێ ل نیڤا ئێکی ژسەدێ نۆزدێ یاباش نەبوو ژبەرجهێ وێ کو دکەفتە نێزیکی سنووری (روسی – عوسمانی)، هەڤرکیا دناڤبەرا هەردوو ئالیان دا کارتێ کرنەکا نەرێتی (سلبی) ل سەر ژیانا بایەزیدی یا جڤاکی و ئابووری هەبوو. مەلا مەحموودێ بایەزیدی ل زارۆکینیا خوە چووناڤ رێزێن قوتابیێن مزگەفتاو زانستێن ئیسلامی بایەزیدێ خواندن وبڕوانامە مەلایەتیێ وەرگرت. پاشی سەرەدانا وەلاتێ ئێرانێ کرول بازێرێ تەبرێزێ ئاکنجی بوو، ل وێرێ خاند هەتا فێری فارسیێ بوویو شارەزاییەکا باش دزانستێن ئەدەبی و دیرۆکی و فەلسەفێو مەنتقیدا پەیداکر، جارەکا دن ڤەگەڕ یاڤە بازێرێ بایەزیدێ، پاشی بەرەڤ ئەرزەرۆمێ چوو ول وێرێ ئاکنجی بوو،لێدیار نەبوویە کاهەتا مرنێ ل ویرێ مایە یان بەرەڤ بجهەکێ دن چوویە هەڤالینی یەکا باش دناڤبەراوی و قونسلێ روسی (ئەلکساندەر ژاپا)ی داپەیدابوو کوکوردی باش دزانی, ژاپای زۆر مفاژ هەڤالینیا خۆدگەل بایەزیدی وەرگرتییەو بایەزیدی زۆر هاریکاریاوی کریە یەکو چەندین دەستخەتان ب دەست خۆڤە بینیت و زۆرجاران ئەگەر نەشیابا دەستخەتی بخۆ بۆ پەیدا بکەن دابۆ فۆتۆ کۆپی کەت . ژاپای گەلەك جارا دگۆت مللەتێ کورد قەرداری مەلا مەحموودێ بایەزیدییە ژبەر کۆگەلەك لایەنێن رۆشنبیری پاراستینە.

رۆشنبیریا بایەزیدی:

شارەزاییەکا باش دزانستێن شەریعەتێدا هەبوو، چەندین کەسا ل بەر دەستێ وی خاندییە. زمانێن کوردی،فارسی، عەرەبی، تورکی باش دزانی و کارتێکرن ل سەر بەفرەهبوونا رۆشنبیری و رووناکبیریا وی هەبوو ژبەرکۆ

ئەدەبیێ وان گەلان دخواندو مفاژێ وەردگرن. شارەزاید دیرۆکێدا هەبوو. وەرگێرەکێ خودان شیان بوو، چەندین بەرهەمێ فارسی و تورکی وەرگێراینە ل سەر زمانێ کوردی، هندەك جارا ناسناڤێ (فەقێ مەحموودئەفەندی)یان (خواجە مەحموودبایەزیدی) ب کاردئینا، لێ دناڤ کوردا داب ناسناڤێ مەلا مەحموودێ بایەزیدێ ناڤداره.

بەرهەمێن بایەزیدی:

١- کتاب عادات وتقالیدی ئەکراد: ل دۆر عادات و تەقالیدێن کوردایە وەك شەهیانێن وان، ئاشتیو شەرێن وان، دەست پێك ژی دەربارەی ئەسلێ کورداو زمانێ وادەو وەلاتێوانە.

م.رۆدینکۆ وەرگێرایە سەر زمانێ رووسی و ل سالا ١٩٦٣ ێ ل مۆسکۆ بەلاڤکریە،

دکتۆرە شوکریە رەسول وەرگێرایە سەرشێوێ (کرمانجی خواروو) ل سالا ١٩٨٢ ێ لەبەغدا چاپکریە.

٢- تحفه الخلان فی لسان الکرد: دەربارەی رێزمانی زمانی کوردیە (تا نهۆژێ دەستنڤیسە ل پەرتووکخانا(سالیکۆف شیدرن) ل (پـترو سبورگ ل رووسیا) هاتیە پاراستن.

٣- وەرگێرانا بەشێ ئێکی ژپەرتووکا (شەرەفنامە) ژ فارسی بۆ کوردی، کو ل سالا ١٨٥٨ ێ ز وەرگێرایە

٤- تاریخا نوو یا کوردستانێ ١٨٥٧ ز.

٥- رسالة في بعض الفروق الموجودة بين اللهجات الكردية وبيات بعض القواعد اللازمة واته: نامەیەك دەربارەی هەندێ جیاوازی نێوان زارە کوردییەکان و پێشاندانی هەندێ ڕێسای پێویست (پەرتوکخانا سالیکۆف شیدرن ل پترۆسبورگ)

دکتۆر مارف خەزنەداری ل سالا ١٩٨٤ یێ دپەرتوکا خۆدا (دەربارەی مێژووی ئەدەبی کوردی)دا بەلاڤ کریە.

٦- قاموسەکا بەراورد کرنێ دنافبەینا زارێن هەکاری و ڕەوەندی دگەل زمانێ فرەنسی دگەل ژاپای . دکتۆر مارف دکتێبا خۆ یا نافبری بەلاڤکریە.

٧- چیرۆکا مەم و زینێ ب دیالیکتا کرمانجیا ژووری ل ١٨٥٦ز ژاپای ئێخستییە سەر ئەلف و بێیا لاتینی و وەرگێڕایە ل سەر زمانێ فرەنسی.

٨- چیرۆکا (لەیلو مەجنون) ل سالا ١٨٥٨ز نڤیسییەو ژ لایێ ژاپای ڤە ئێخستییە سەر ئەلفو بێیا لاتینیو وەرگێرایە ل سەر زمانێ فرەنسی.

٩- جامع یێ سالیانو حکایەتان، چل چیرۆکی کوردییە، کە دەبێتە یەکەمین کۆمەڵە چیرۆك لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردی دا ژاپا کردوویەتی بە فرەنسی.

هەروەها چەندین چیرۆکێن دن نڤیسینە وەکو (یوسفو زولێخا)و داستانی (قەلای دمدم)و گەلێك بەرهەمی تر کە ژمارەیان دەگاتە بیستو شەش بەرهەم.

تێبینی : تا ئێستا دیارنەبوویە کە لە چ سالەکی دا چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ، هندەك دبێژن ل (١٨٦٠)و هندەك کتێب ژی دبێژن ل سالا(١٨٦٧).

پارچەك ژ چیرۆكا مەم و زینێ

میر زەینەدین نێزیكی ئیڤارێ ژ نێچیرێ زڤرى، وها ڕاست هاتە باغێ، ل بەر دەرێ وێ قەسرا مەعلووم ژ هەسپێ پەیابوو، ل ڤر شەربەتو قاوەیەكێ بخۆنو دگەل غولام و ئولداشێد خووە وها ژ نشكێڤە هاتنە دەرێ قەسرێ كۆ مەم و زین تێدا بوون، زین وێ وەقتی كۆ دەنگێ برایێ خوە بیهیست هۆش هاتە سەرێو گۆت مەمۆ چە دبێژیو چەدكەی؟ ئەڤە میرهات؟ كۆ ئەڤ خەبەرا گۆت، ئێدی ناچاری، مەم زین ئەستاندە بنێ عەبا خوەو ڤەشارتول گۆشەیەكی قەسرێ قەلبەخیو ڕوینشت دنێڤ دوو بالگیاندا وها ب وێ حالێ، میر دگەل قەرەبالغا خوە هاتە هندرێ قەسرێو دیت كۆ مەم خوە ل عەبایێ پێچایە ل گۆشەیەكی ڕونیشتیە. میر سلاڤ داژی، مەم سلاڤ ئەستاند ئەمما قەت ژ جهێ خوە نەبزافت، میرم معزور بدیرین ئەڤ بەنی نەخۆشم هاتمە ڤراو من تاگرت قەت مەجالا لپاتو حەرەكەتی نادیرم ل ڤرا وهام مام. میر گۆت كۆزەرەر نینە ل كەیفا خوە نێرن. میر ڕوینشت وەهەركەسەك جێ بەجێ ڕوینشتن، دیوانخانە تژی بوو. میر شەربەتو قەهوە ئەمر كر، ئیشەڤ ل ڤرا كەیفێ بكن.

ژهەر تەرەفەكی دەست ب كەلامو خەبەردانێ كرن، مەجلیس كەملیو گەرم بوو. تاجدین دوێ مەجلیسێدا حازر بوو، ل حالێ مەمۆ نێرێ، زانی كو ژ ئەحوالەكی عەجیبە. خالی نینە كو مەم وەها نوقمێ بەحرا غەمان بوویە، تاجدین ڕابوو هاتە نێزێكی مەمۆ و ب ئیشارەت ئەحوالێ وی ژێ پرسیار كر، مەم ژی دوو كەزی ژ پۆرێد زینێ ژ هۆ چكا عەبایی ب خف دەرئانی و نیشانی تاجدینیدا.

(لە سەرە تاوە لە (میر زێنەدین نێزیكی ئێڤارێ) بۆ لەبەركردنە تا (ئەمما قەت ژ جهێ خوە نەبزافت).

پەیڤ	رامان
خەف	: نهێنی = بەدزیەوە
هۆچك	: قۆڵ
لپات	: جولاّنەوە
كرن	: جار
بەنی	: كوهر : كۆیلە : كولەدار
هێسای	: راحەت : حەسانەوە
پەیا بوو	: دابەزی
لەڤر	: لێرە
ئەستاندە	: ستاندی یە : خستیە
ڤەشارت	: شاردەوە
هندر	: ناوەندی ، ژوورەوە
سلاڤـــ ئەستاند	: سلاڤـــ ستاند، سلاڤـــ وەرگرت
نەبزاڤت	: نەجولاّیەوە
نێری	: سەیری كرد– تەماشە كرد
خالّی نی نە	: والا نیە
كەزی	: گێسو
پۆر	: پرچ
بالگی	:بالگۆك :سەرین :بالیفك
رەوشا سیاسی	:باری سیاسی، رەوشی سیاسی
نیڤائێكێ	:نیوەی یەكەمی
هەڤركی	:ركابەری

هەردووئالییان دا :هەردوولایاندا

جڤاکی :کۆمەلآیەتی

لــ زارۆکینیاخوە :لەوکاتەی کەزارۆ (مندالٚ) بووە

ڤەگەڕیا :گەڕایەوە

بەرەڤ : بەرەو

مفا : سوود, قازانج :فایدە

بەرفرەهـ بوونا : فراوان بوونی

خودان شیانبوو : بەتوانابوو :خاوەنی شیان‌وتوانابوو

ژ نێچیرێ زڤڕی :لەڕاو گەڕایەوە

هاتەباغێ :هاتەناوباغ

لــ هەسپی پەیابوو :لەئەسپی پیادەبوو :واتادابەزی

ئۆلٚداشێدخوە :وەلداشەکانی(هەڤاڵەکانی)خۆی

ژنشکێڤە :لەناکاو :لەپڕ

هۆش هاتەسەری :هاتەوە هۆش خۆی :بەئاگاهاتەوە

ڤەشارت :شاردیەوە

دگەل قەرەبالغاخوە :لەگەلٚ ئەوخەلٚکە زۆرەی کەلەگەلٚی بوون

هاتە هندرێ قەسرێ :هاتە ناوقەسر

قەلبەخی :سەکنی, مات بوو

تژیبوو :پڕبوو

ئیشەڤــ :ئەم شەو

میر جەلادەت بەدرخان

ئەم زانا مەزنە کە سەر بە بنەماڵەی کوردپەروەری بەدرخانیانە یەکێکە لە گەورەترین و بەناوبانگترین کەسایەتییە کوردییەکان کە لە بواری نەتەوەیی و رۆشنبیریی کوردیدا کاری کردووە لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، میر جەلادەت لە ساڵی ١٨٩٣ لە ئەستەمبوول لەدایك بووە[1] ، کوڕی میر ئەمین عالی بەدرخان بوو، خوێندنی سەرەتایی و دواناوەندی لە شارەکانی ئەستەنبوول و ئەنقەرە و سالۆنیك و ئەدرنا تەواو کردووە، لە ساڵی ١٩١٩ لەگەڵ (مێجەر نۆئێل)ی ئینگلیز دا سەردانی کوردستانیان کردووە بەمەبەستی رێکخستن و بەرپاکردنی شۆرشێك لە دژی کەمالییەکان لە تورکیا، بەڵام ئەم هەوڵەیان سەری نەگرت، کاتێکیش جولانەوی کەمالییەکان پەرەی سەند و دەسەڵاتیان لە وڵاتی تورکیا گرتە دەست، فەرمانی لەسێدارەدانیان بۆ میر جەلادەت و باوکی و براکانی دەرکرد، لەبەرئەوە ناچاربوو پەنا بباتە بەر وڵاتی ئەڵمانیا، کە لەوێدا درێژەی بە خوێندن دا و لە بواری یاسادا خوێندنی تەواو کرد. لە ساڵی ١٩٣٢ لە شاری دیمەشق گۆڤاری (هاوار) و لەپاشان گۆڤاری (رۆناهی) بە زمانی کوردی دەرکرد، میر جەلادەت بەدرخان بەوە بەناوبانگە کە ئەلفبای کوردی بەپیتی لاتینی داناوە و، بیرۆکەی ئەو ئەلفبایەی لە ساڵی ١٩١٩ دا لەلا پەیدا بووە، سەرەتا توانی ئەلفبایەك دابنێ کە ژمارەی پیتەکانی ٣٦ پیت بوون، پاشان لە ساڵی ١٩٢٤ کە لە ئەڵمانیا بوو بەو ئەلفبایەدا چووەوە و دەستکارییەکی تیادا کرد و ژمارەی پیتەکانی کردن بە ٣٤ پیت، تا لە ساڵی ١٩٢٨ بۆ جاری دووەم دەستکاری تیادا کرد و ژمارەی پیتەکانی کردن بە ٢٥ پیتی لاتینی. ئەم

[1] لە هەندێ سەرچاوەدا ساڵی لەدایکبوونەکەی بە ١٨٩٤ و لە هەندێکی تریشدا بە ١٨٩٧ دانراوە.

ئەلفبایە بووە بنەما بۆ ئەلفباکەی کە لە ۱۹۳۲ دا لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤاری هاوار بڵاوی کردەوە. ئەم زانا مەزنە لە ١٥ ی تەممووزی ۱۹٥۱ کۆچی دوایی کرد.

(سەرچاوە پەرتووکی الألفباء الكوردية

دانانی هۆگر طاهر توفيق

ئەمەش نموونەیەکە لە نووسینەکانی:

ڕەشبەڵەك

(ژ جەمشید و سینەم خانێ وە ل

بێروتێ، مێڤانێن مامێ خووە)

زارۆ نۆ!

ئەڤ بوونە دەه پازدەه رۆژ وە تەرکا مالا باڤێ خوە داو هۆن چوونە بێروتێ، نك مامێ خووە، باوەڕ بکن ئیدی وەختا کۆ ئەم لسەر ڤێ چوونێ هەنەك خەبەر بدن، بڤێ نەڤێ هۆن ژ هۆنێ بخوازن بزانن دیەی وەرە و پەیی وەبەر گەهێ.

مالا باوێ وە چەوان دخویا بە وە د پر گارا مالا وەدە هاتییە گوهەرتن و ئەڤ چاوان گۆهێرِیە و ب ڤێ گوهارتنێ گەلۆ ئەم رازینە، ئان ئەم بیریا وەختێ بەرێ، وەختێ کو هۆن ل مال بودن دکن هۆن ب خووە ژی دزانن کۆ ئیشێ وە زەهمەتە، تەشغەلەکە.

لێكدانەوە وشەكان :

ڕەشبەڵەك:	لە ناوچەی بۆتان بە نامە، یان، گاغەز دەڵێن.
ژ:	بۆ
مێڤان:	میوان
زارۆك:	منداڵ
زارۆنۆ:	منداڵێنە
مالا باڤێ خووە:	ماڵی باوكی خۆی
هۆن:	ئێوە
ئك:	كن ، لە ، جەم
ئیدی:	ئیتر
ئەم:	ئێمە
هەنەك:	هەندێك
خەبەر بدن:	قسە بكەین
بڤێ نەڤێ:	بتانەوێت یان نەتانەوێت
دی پەی وەرە:	لەپاش ئێوە
بەرگەهی:	بەردەرگا
دخویا:	دەردەكەوێ، دیارە
پڕگار:	حەوشە
گوهەرتن:	گۆڕان
گەلۆ:	كوڕینە
بیریا:	بیری

بابەتەکانی بەشی خوێندنەوە

لاوکێ دەروێشی عەڤدی

دەروێشێ عەڤدی لاوەکی ژێهاتی و بەرکەڤتی بوو، ژ ئویجا خەکا ئێزدیا بناڤـــو دەنگ بوو.

ناڤــو دەنگێ شۆخو شەنگیا(عەدلە خان) کچا (زۆر تەمەرپاشای مللـی) گـوه لێ دبیت، مالێو کەس‌و کارێن خۆ دهێلیت، دچیت و دبیتە قەهوەچیێ کۆچکا (زوۆ تەمر پاشایێ مللی) ژبۆ مەرەما خاستنا عەدلە خانی.

دوی دەمیدا ئێك ژحاکمێن وی وەلاتی لەشکرێ خوە دهنێریتە سەر (زۆر تەمەر پاشا) ی بـاج و دراڤـێن سـالەکێ ژێ دخوازیـت، ئـەو ژی کـورو بـرازاو زەلامێن خۆ کۆدکەت‌و پرسیاروان دکەت، کا بـاج‌و دراڤـی بـدەن یـان شـەڕی بکەن؟ هەمی دبێژن: ئەم نەشێین شەڕی بکەین دێ باجیێو دراڤی دەین.

دەروێشێ عەڤدی ڕابوو سـەرخۆو گـۆت : ئـەم چ تـشتی نـادەین‌و دێ شـەڕی کەین. چوو مەیدانیێو سواران دەست دا چەکیو دگەلـدا شـەڕێ لەشـکرێ وی حاکمی کـرو شـکاندو بسەرکەڤتن. عەدلـە خـانێ مێرانیـا دەروێـشێ عەڤـدێ دیتو، چوو دلی حەژێ کر.

بابێ وی ژی ژیەر مێرخاسیا وی کرە ئێك ژ سیارێن خۆ.

هنـدە بـسەرڤە نەچـوو نـاڤو دەنگـێ ئـەڤینیو حـەژێك کرنـا عەدلـە خـانیێو دەروێشێ عەڤدی کەڤتە دەڤێ خەلکی . براو پسمامێن عەدلـە خـانێ زانـیو چوونە نك بابێ وی گۆتێ :

((دەروێشێ عەڤدێ))وێ لدویڤ ناموسـا مـە دگـەڕێت[1] ئـەڤینیا ویو عەدلـە خانێ بۆ گۆتن. مەدڤێ تو دەستویرا مەبدی حەتا ئەم وی بکوژین

---

[1] دەڤەکان بە شێوەزاری پاڵەوانانی چیرۆکەکەنووسراون.

بابێ عەدلەخانێ دەستویرا وان دا، بە لێ وان دخۆرا نەددیت کو بشێن بکوژن چونکی گەلەکێ مێرخاس و عەگیدو ئازابوو، لەوا تەگبیرا خۆکر کوب فێلێ بکوژن، دگەل خۆ ببنە نێچیرێو لە دەمێ خارنێ کۆدێ چەکێ خۆ دانیت پێکڤە داننێ.

((عەدلە خانێ)) ب هندێ زانی و گەهاندە ((دەروێشێ عەڤدی)) بەلێ مخابن گوهێ خۆ نەدایێ چونکی یێ ژ خۆرازی بوو، باوەڕ نەدکر کودێ کەس شێتێ.

ڕادبن خوارنا هەفتەیە کێ بەرهەڤدکەن، هەمی پێکڤە سیاردبن دچنە ((چەمێ گرزوونێ)) بۆ نێچیرێ کۆ ئەڤـ چەمە یێ کویرو بسەهمە ل دەمێ دەروێشێ عدڤدی یێ ب خوارنێڤە مژویل و چەکێ خۆ دانای... هەمیا پێکڤە هێرش برە سەرو کوشتو لەشێ وی هاڤێتە ناڤا چەمی و زڤڕینەڤە.

((عەدلە خان)) هەرۆ دچوو سەربانێ کۆچکا بابێ خۆو بەرێ وێ ل ڕیێ بوو کادێ کەنگی نێچیرڤان زڤڕنەڤە گەلەك دترسانە کۆ((دەروێشی عەڤدی)) نەزڤڕیتەڤە. دەمێ نێچیرڤان زڤڕینەڤەو((عەدلە خان))ێ دیتی ((دەروێشێ عەڤدی)) دگەل نینە، دلێ وێ لێدراو جەرگێ وێ سۆت، ئەڤینا خۆ دیارکرو ئەڤ لاوکا ب خۆو دەروێشێ عەڤدێ گۆت:

((دەروێشێ عەڤدی)) دگۆ:

من نەڤێ مالەکی تێری تژی، من دڤێ ئەوەل دین و ئیمان، ژنەکی جوان، ماهینەکی ب بەرز تازییەکێ بکوژ، کۆنەکی ڕەش حەلەبی، مێکوتەکی ل داری داربناڤێ. ئەزێ ڕابم بەری کۆنی بدمە چیایی ((قەرەچ داغێ)) پشتا کۆنی بدمە تیرێژا تاڤێ.

((عەدلێ)) دگۆ:

ئـەزێ ڕابم سـینگێ خـۆ بکەمـە سـێنی، ڕابم خـوە ب گـولاڤێ بڕەشـێنم میسالا گولان و گولبەندان، بچم پێش کـوڕە دەروێشێ عەڤدی هاتڤـە لگـەل سەلەفەکی عەگیدان و مێرخاسان، ئەزێ ڕابم جەلەبا ماهینـا کـوڕە دەروێشی خۆ بگرم،

((عەدلێ دگۆ))

لێ من دڤێ قومەکی ئـاڤێ ژ ئاڤـــا فـەریتو. ئـەزێ ڕابم هنگـێ دەسـتێ خوە ژ دەرویشێ عەڤـدی هـل گـرم، حـەتا وێ ڕۆژێ یـا (زۆر تـەمـەر پاشـایێ مللی) دادنێ دارەکێ ل داری د جەلێتۆ ...

((عەدلێ دگۆ))

ئەز نە ب مالم نەب مێـرم، بـەرێ خودانـا حـەفت بـراو دوازدە پـسمامێن وەکـو شـێرم. ئـەز ڕۆژێ سـێ جـاران کـوڕە دەروێـشێ خـۆ نـەبینم ل گـەڕێ دیلانێ، ل حاویا گۆڤەندێ، ل حوویا شاهێی مەیتێ هەر حـەفت بـرا و دوازدە پسمامان ل زیارەتێ بەرێ مالێ ب دەستێ خۆ ڤەشێرم.

((عەدلێ دگۆ))

منێ نە ((کیکیمە)) نـە ((ملیمـە)) کچکا((زۆر تـەمـەر پاشـایێ))مللیمـە، دەزگرا دەروێشێ عەڤـدی مـە لـسەر چیای((قـەرەچ داغـێ)) ڕۆنـشتیمە، ب کراســەکی کتــانی((مەگرووميمــە))، ب سـۆلەکی زەری ڕەق ڕەقیمــە، کلــێ چـاڤێ((دەروێـشێ عەڤـدی))مــە، منــێ ڕۆژێ ســێ جـاران کــەرەم دکــەم

ب((دەروێشێ عەڤدی))، حاشا دکەم ل دینێ ((موحەممەدی))، ساف ئەز((ئێزدی))مە ...

((عەدلێ دگۆ))

سەحەرا سپێدێ، کزە بایەکێ شەمالێ ساردێ، کچکێ هوین بەعام ڕابن بچینە سەرێ چیای ((قەرەچ داغی)) زێهنا خۆ بدینە تیرا بنێ بەرپێ ((دەشتا عۆگنێ)) وەکی تێتە حییلێنا سواران، چرکێنا ڕکێبان، وەشینارمان، دەنگێ ((گورزەمیسرییان))، شەقەشەقا ئەنگوستیلا ((دەروێشی عەڤدی)) لسەردارا (ڕمێ)ل گوییینامن چ خۆش تێ! ئەزێ ڕابم نیڤا شەڤێ لگەل (دەروێشێ عەڤدی) بکراسەکی مەلەزێ کتانی (مەگروومی) بنڤم ل خیڤەتێ...کوڕێ دەروێشۆ وێ گاڤێ دێ مرنێ مال و وێرانیێ ژبیرکی...

((عەدلێ دگۆ:))

بەژنا (دەروێشێ عەڤدی) میسالا شەنگە بیەکێ دگەلیدا، ئەمان کوڕێ دەروێشۆ، تۆڕابە (تەمدەوانیەکێ) سپی لەسەرێ خۆگرێدە.

هەرگاڤەکێ ((دەروێشێ عەڤدی)) بێت لگەل سەلەفەکی عەگیدانو عەدوان، یاژمن ڤە شێخەکی کامیلە، تەریق دارە، لگەل مریدان.

کوڕێ(دەروێشۆ) تۆسوار بە ل جانی ماهینەکا شینکێ کەزانی، ئەمان ل گەرێ دیلانێ ل حاویا گۆڤەندێ،نەکە: تەڕاد و مەترود نەدەغارێ، نەکو ل شینکێ (جەدەلانی) بکەڤی خوارێ، نەکۆ خەلك و عالەما گوندێ مەبێژن:(عەدلە خاتوون) عاشقا تۆینەکی نەی سوارە...

عەدلێ دگۆ:

سەرێ منێ گەلەکێ دێشی، دلێ منێ گەلەکێ ڕەقە، میسالا بزمارێ سەرێ پەرچە حەتەبێ سۆلا دەوارێ تەیە.

عەدلێ دگۆ:

ئەڤرۆ مالا (دەروێشی عەڤدی) لێدناو دچوو سەربەرەو خوارە، دچوو حاویا ((مەلامحەممەد)) چەمێ(گرزوونێ) جهێ شێران و پلنگان دەحل و داران، ئەزێ ڕابم چەهڤێ خوە ل سەر دارێ دووربینێ بینمو بشدینم، سەلەفەکی ژ سوارێن کیکانو مللییان بینمویگەڕینم .ئەمان گەلەکی حەیفا من دمینی ئەڤرۆ کوڕە ((دەروێشێ)) من ل ناڤ تیپەکێ سیاران نایێو نەدیارە....

عەدلێ دگۆ:

داوەتەك دگەڕا لگەڕێ دیلانێ، حاویا گۆڤەندێ ،حوببا شاهیێ ئەزێ ڕابم گاڤەکێ بچمە دەستێ دەروێشێ عەڤدی خەلك و عالەمێ گوندێ مە بلا بێژن بەژنا ((عەدلێ)) چەند شیرین لگەل بەژنا((دەروێشێ))دێ.

عەدلێ دگۆ:

کوڕۆ دەروێشۆ.....تۆ وەرە ڕامووسە سەرێ ڕوومەتا سۆرا گولگولی خۆشترە ژتەمرا (بەغدایێ) ژترێ (باکور مانێ) ،ژهنارا ((شەقلاوە))یاکۆ بێ ناڤك وبێ بەرکە[1]

---

[1] بەدەستکاریڤە ژ کتێبا (کۆمەلێك لاوكوحەیران)کۆکردنەوەی مامۆستا محمدی مەلا کەریم وەرگێراوە .

وشە		مانا
چۆدلی وحەژێ کر	:	عاشقی بوو
ئەڤینی	:	خۆشەویستی
پسمام	:	ئامۆزا
مەدڤێت	:	دەمانەوێت
دخوە ڕانەدیتن	:	نەیان توانی، لەخۆیان ڕانەدیت
ب ساناهی	:	بەئاسانی
ژبەر هەندێ	:	لەبەر ئەوە
نێچیر	:	ڕاو
مژویل	:	خەریك
تێری تژی	:	زۆرو پڕ
کۆن	:	ڕەشماڵ
دار ب ناڤ	:	دارێکی زۆر جوانو ساغە لە داری ساج دەکا،دار بناو،داربناو
تاڤ	:	هەتاو
گاڤەکی	:	نەختێ ،تاوێك
بسەکنم	:	ڕاوەستم
سەلەفەك	:	تاقمێك
ڕامووسان	:	ماچکردن
فەریتۆ	:	فوڕات
جەلیتۆ	:	جەلاد ،زەلام سەربڕ
گەڕا دیلانێ	:	کۆڕی شایی

لحاويا گۆڤەندێ	:	لەمەیدانی هەڵپەڕکێ
لحوبیا شاهیێ	:	لەناو گرمێنی شایی
مەیتێ	:	جەنازە
زیارە	:	قەبرستان ،گۆڕستان
کیکانو میللی	:	دووعەشیرەتی کوردن

بەنداڤا دوکان

بـۆ پێـشکەڤتنا وەلاتـێ و گومورپینـا بـارێ ئـابووری‌و گەشـەدانا جـۆرا چاندنێ مل ب ملێ پیشەسازی و بازرگانێڤە، گەلەك تشت پێن هەین ب هیڤیا حکومـەت‌و گەلیڤەنـە، ژوان: سـاناهیکرن و بەرهـەڤکرن و بجهینانـا ئاڤــو ئاڤدێریا وان دەڤـەران ئـەوێن چاندن لێ دهێتـە کـرن‌و، هانـدان و هاریکاریـا خەلکی، نەخاسمە جووتیاران ژلایـێ زانستا چاندن و ئاڤـدان و بەرهـەڤکرنا ماکینەو تۆڤـ و گەلەك تشتێن دی ڤە.

هەروەکی ئەم دزانین ئاڤدێری و ئاڤـدان شـادەمارا چـاندنێیەو دبیتـە ئەگـەرا پێشڤەچوون‌و چەند جارکرنا بەرهەمێ زەڤی و زاران.

وەلاتێ مە... گەلەك ڕوبیارو زێێن پڕ ناڤــ تێرا دبوورن، کۆ وەکی دەمارێن لەشێ مرۆڤی زەڤی‌و زارێن کوردستانا خۆشتڤی تێر ئاڤــو بەراڤـ دکەن.

کەڤندا جووتیارو ڕەزڤانێن مەلدیڤە پێڤە هاتنا خۆ جۆك و دەراڤك بۆ ئاڤدانێ چێکرینە، بـەلێ ئـەو هـەمی ئاڤا ڕوبیـارێن مـە شـۆردبیتە خـرێ و بەرەڤــــ دەشتێ دچیت و درژێتە دیجلێدا، ژبەر کـۆ هاڤینـان رویـێ ئـاڤێ نـزم دبیـت‌و جووتیار ل گەلەك جهان نەشێن ڤێ ئاڤێ بگەهێننـە زەڤیێن خـۆ، زڤـستانان ژی ئاڤا زێدە دبوورین‌و مفای ژێ وەرنـاگرن، ژبلـی کـۆ ترسـاهندێ ژی هەیـە بازێرێن ناڤەڕاستا عیراقێ بە تایبەتی (بەغدا) ڤبەر لێڤانێ (لەهیێ) بکەڤن.

حکومەتێ هزرا هندێ کر بەنداڤەکی لسەر زێیا بچوویك دروست بکەت دا ئاڤا زێدە بپەنگینیت‌و ل دەمـێ پێدڤێ مفـای ژێ وەربگریـت، ئەڤــ هـزرە سـالا (١٩٥٤)ێ بجە هات ول پشت چیایێن دەڤەرا (پیرە مـەگروون) ل جهـەکێ کـۆ دبێژنێ (دۆکان) بەنداڤەك ب ڤی ناڤی هاتـە دانـان گۆمـەکا مـەزن ژێ چـێببوو

کۆنێزیکی (٦/٨ ملیار مێترێن سێجا) ژ ئاڤێ تێدا پەنگاندنو چەند دەرگەهەك بۆ چێکرن دا ئاڤا وێ کۆنترۆل بکەتو لدویڤ پێداڤیا خۆ بەردەتو بگریت.

بەنداڤا دۆکان، ژبلی ئاڤدانیێو پاراستنا باژێرێ بەغداو بنێن دەشتان ژ لێڤانا دیجلەو، پەنگاندا ئاڤێ بۆ وەرزێ هاڤینێ، چەند مەفایەکێن دی ژێ هەنە، وەکی: ئەڤـــ بەنداڤا یا بوویە سەیرانگەهەکا خۆشو حوکمەتا هەرێما کوردستانێ لبەرا بکەتە ماکا بخودانکرا ماسییان،رێکا هاتنو چوونێو گەشت کرنا ب بەلەمانە. ئەڤە ژبلی کۆ ژێدەرەکا مەزنە بۆ کارەبایێ، ئەڤـــ بەنداڤە دگەل بەنداڤە زێیا سیروان ل دەڤەرا سلێمانییێ کۆ دبێژنێ دەربەندیخان هەوایێ وێ دەڤەرێ ل هاڤینێ خۆشو هێن دکەنو هەلما ئاڤێو شێێ ل زڤستانێ پەیدا دکەن.

ووشە	مانا
مل بە مل	شان بەشان
سانا	ئاسان ، ساناهی
بەرهەڤکرن	ئامادەکردن
لەهی	لەی ، لێفان ، لافاو
نەخاسمە	بەتایبەتی
تۆڤـــ	تۆو
ئەگەر	هۆ
تێراببوورن	پێدا تێپەڕدەبن
تێڤە هاتن	دەستهەلات
بەرەڤـــ	بەرەو

پێدڤی	پێویست
لێڤانە	لافاو
پەنگاندنێ	گلدانەوە ، پونگاندنەوە
مفا	سوود ، فایدە
دی ژی	دیش ، تریش – دیکە
لبەرە	نیازیەتی ، لەبەردایە
ماك	دایك
مین	فێنك
شە	شێ

دارستان و پاراستنا وان

دارستان ل کوردستانێ جهەکێ بەر فرەھ ژ دۆلو شیڤێن کوردستانێ ڤە دگریت و شینی و کەسکاتیا وان شەرێ دگەل ئاسمانێ ساهیێ و تەڕاتیا بهارێ دکەن، گەرچی ماوێ ڤان سیھ چل سالێن بۆری هندە گرنگیو پیتە نەهاتیەدان ب دارستاناو ئەڤ دارستانە بەرەڤ سووتن و نەمان دچن، ئەگەر یاسایێ پارستانا نەهاتبا گوڕێ، دارستانێن مەکو دپرن ژ دارو تراشێن بەردار یان بێ بەر، ژ بەڕوی و کەزان و هنار و گویز و مازی و کاژ و سەرو گەلەکێن دی، ئەڤ هەمی سامانێ وەلاتێ پێکدئینن ئەڤ دارستانە ژبلی جوانی گەلەک مفایێن خۆ هەنە، ئەگەر ب ئاوایەکێ باش ول پەی یاسایێ مفا ژێ بهێنە وەرگرتن. ژبلی ڤێ چەندێ دارستانێن مەجهێ حەواندنا بالنداو گیانەوەرێن کیڤینە، کو ئەو ژی پشکەکن ژ سامانێ لە هاڤینێدا وهۆیێ پاراستنا ئەردی یە ژ لەهیێن ئاڤا زڤستانێ و بەهارێ داکو بەتەنێن چیاو جهێن بلند ڕانەمالیت.

ئانکو دارستان ژ تشتێن باش وب مفایێن وەلاتییە ژ بەرکو ژبلی وان مفایێن هاتینە باسکرن دبنە هۆیێ جوانیو قەشەنگی یا وەلاتیو جهێ درووست بوونا هاڤینگەھ و سەیرانگەهایە:

وەلاتێ ب ڕەنگەکێ وەسا پێویستی پێ هەیە کو نهۆ ل زۆر جهێن وێ حکومەت دەست ب درووستکرنو پەیداکرنا دارستانێن ب دەست چاندی دکەت هەروەکی هەتانهۆ ژێ کار دڤی بیاڤی دا دهێتە کرن.

ئانکو پێویستە لسەرمە هەمیا بزاڤێ بکەین ژ بۆپاراستنو نەبرینا دارو تراشێن دارستانێن مەو خەلکی هاندەین ژ بۆچاندنا داروباران وەك خۆیایە دهەمی جیهانێ داو دوەلاتێ مەژی دا رۆژەك لەدەستپێکا بەهارێ هاتیە

تەرخان کرن ب ناڤێ (جەژنا داروبارا) د مەها نەورۆزێدا کوتێدا خەلك بهێتە هاندان بۆچاندنا داروبارا و پاراستنا وان ژ برین و سۆتنێ پێتڤیە ب دل وجان هەمی تشتەکی وەلاتێ خۆ بپارێزین ژوان داروبار و دارستانێن مە ژبەر هەندێ دبینین حکومەتا هەرێما کوردستانێ زۆر پویتەی ب دارستانو پتر کرنا دارستانا د دەت هەتا کوبینە جهێ جوانیو خەملاندنا وەلاتێ، و ئەڤەژی تنێ ئەرکێ حکومەتی نینە بەلکی پیدڤییە هەڤوەلاتی ژی دگەل دام و دەزگەهێن حکومەتی د هەڤکاربن ژبۆ پاراستنا دارستانا و دروشمێ وان ببیتە (بچینەونەبڕە).

فەرهەنگۆك

پەیڤ	رامان
شیڤ	دۆڵ . شیو
ساهی	سامال
بویتە	گرنگی، بایەخ، ماتی پێکرن
تراش	دەوەن
مفا	سوود
هینکاتی	فێنکی
لەهی:	لێی لافاو:لێڤان
بیاڤ	بوار .مەجال
گرنگیو پیتە	گرنگیو بایەخ
ژبەرویو کەزان	لەبەروو قەزوان
ل پەی یاسایێ	بەپێی یاسا

دروشمێ وان	نیشان و شیعاران
هەڤوەلاتی	**هاو ولاتی**
ژبلی	**جگە لە، بێجگە**
ل پەی	**بەپێی**

نڤیســـین

ئەم د پشت راستین ئەگەر نهۆ ئێك بێژیتە تە: (بێ زەحمەت وێ کتێبێ بکە د وێ تەنویرێ دا بلاهشك ببیت وسۆر ببیت). دێ ب مەندە هۆشـی ڤـەلێ نێڕی، لێ نەکاکە گیان مەندە هۆش نەبە ، ژبەر کو بەری هزاران سالا نڤیسین ب تیرۆژکێن ڕۆژێ و ئاگری هشك و سۆر دکرن .

بابلیاو میسرییا نڤیسینێن خۆیێن تایبەت هەبوون، بۆهەرپەیڤەکێ یان ناڤەکی یان مەرەمەکێ یان پیتەکێ نیشانەیەك دانابوو، کۆ نڤیسینا وان ژنڤیسینا مەیا نهۆ زۆر گرانتر بوو ژبلی نەبوونا پێنڤیس و کاغەزا.

بابلیا هەری دئینا وەکی قالبەکێ ڕێکوپێك د بری وپاشی ب تشتەکێ سەر تیژ چ قیابا دا ل سەر وی قالبی دنڤیسن، پاشی ئەگەر تیرۆژکێن ڕۆژێ زۆر دگەرم بانە دا داننە بەر تاڤێ هەتا ئەو بخۆ هشك و سۆر دبوویان دتە نویرێ دا جوان سۆر دکر، مێژوو نڤیسان زۆر ژوان قالبان ڤە دیتینە کۆ هندەك ژوان پێشی دووهزار و پێنج سەد سالا ل سەر هاتینە نڤیسین.

ئەگەر تشتەك ل جەم وان زۆرێ گرنگ باوەکی (یاسا)یان(ئاینی) داب پارچە کانزایەکی ل سەر کەڤرێن مەزن کۆلن.

وەك یاسایا (حەمورابی)یێ فەرمانداریێ بابلیا کۆبەری٤٠٠٠ چارهەزار سالا دکەڤرەکی کۆلایە، نهۆژێ ئەگەر لێ نێری ئەو نڤیسین ب باشی یادیارەو شارەزا ب سانەهی دشێن بخوینن: میسرییا یاژی ل دەستپێکێ هەر ل سەر کەڤرا دنڤیسی ، پشتی هینکی بەلگێن دارێن تایبەت کۆل دۆلا (نیل)دا شین دبوون دئینان ول سەر دنڤیسین.میسری دڤی بیاڤی دا زۆر دهۆستا وشارەزا بوون، ب خامێن قامیشی ومەرەکەبی (حبر) ل سەروان بەلگا دنڤیسی یۆنانی ژی ژمیسرییان فێری نڤیسینێ بوونو لسەرڤان بەلگا دنڤیسی دەمێ عەرەب

ل سەردەما ئیسلامیێ چووینە میسریێ ئیدی نڤیسین، ل سەروان بەلگا نەماو دەست بە نڤیسینیێ ل سەر پیستەکێ تەنك دكر، نهۆژی بۆ هندەك مەرەمێن تایبەتی ل سەروان ڕەنگە پیستا دهێتە نڤیسین رۆمانییا ل سەر قورمێن دارا دنڤیسی، بە مەرجەكی تەخەیەكا شەمییێ د وی قورمێ داریێ د داو پشتی هەنگی ب پارچە كانزایەكی تیپ تێ دكولا.

هەتا نهۆژی ل وەلاتێن رۆژهەلاتیێ پێنڤیسیێ قامیشی دهێتە ب كارئینان، لێ ل ئاڤای پاش سالا ١٨٠٠ زاینی ئێكەمین نكلی كانزاییێ هاتە دروستكرنو وب كار ئینان . ل دەستپێكێ زۆر ب قەتلازی ب دەست دكەفت هەتا سالا١٨٢٠ز كۆ(جێمس برى) دەست بە دروست كرنا نكلێن كانزایی كر، هەرچەندە هوستایەكێ باش بوو و نكلێن چاك دروست دكرن لێ زۆر دگران بها بوون.

هند پێ نەچوو كابرایەكێ دی ئینگلیز (جۆسیا ماسۆن) پەیدابوو ئامیرەكێ دروستكرنا نكلا چێكر، خویایە بەرهەمێ ئامیرى ژبەرهەمێ دەست زۆرترو ئەرزانترە لەورا ب زۆری كەفتنە بازاریو مشەبوون

قوتابییا ل قوتابخانێن جیهانیێ هەتا سالا ١٨٤٠ز ژی هەر ب قامیشی یان بە پەڕی باڵندە(دنڤیسی) لێ نهۆ پتر ژسەد هزار جۆرێن نكلێن كانزایی بۆ نڤیسینێ هەنە، ئەڤـــ نكلە ژی هەروەسا ب سانەهیو خوشنڤیس نەبوون بەلكی شازدە جارا دەستكارییا وان هاتیە كرن هەتا هوساب رێكو ڕەوانی بنڤیسن.

نكلێن زێڕی ژی هەنە كۆ هەتا چل جاران پتر دەستكارییا وان هاتیە كرن . پێغەمبەریێ ئیسلامی(د. خ) چەند نڤیسەرەك هەبوون دەمێن قورئان بۆ دەهاتە خواریێ داخاز ژ وان نڤیسەرا دكر بنڤیسن، هەروەها مەرجەك دانا بوو بۆ ئازاد كرنا دیلێن شەڕیێ (بەدر) كۆ هەر ئێك ژوان دیلا دەه زارۆكا فێرى خاندنو نڤیسینیێ بكەت دێ هێتە ئازاد كرن.

فەرهەنگۆك

پەیڤ	رامان
مەدەهوشی	سەرسورمان
هەڕی	قوڕ
تاڤـــــــ	خۆر ، هەتاو
ل جەم	لەكن
كەڤر	بەردی گەورە
قورمێن دارا	قەدی دار
تەختەیەكا شەمایێ	چینێكی مۆم
نكل	نووك
دم	دەنووك
مشە	زۆر
لێ نێری	دەینۆڕیێ، تەماشای دەكات
ترۆژكێن رۆژی	بە تیشكی هەتاو، تیشكی خۆر ، تیشكی رۆژ
دڤی بیاڤیدا	دڤی بواریدا ، لەم بوارەدا
دهۆستاو شارەزابوون	وەستاو شارەزابوون
تیپ	پیت
تێدكۆلا	دەیان كۆلا
بەقەتلازی	بەزەحمەت

هەزار مێرد

لە بەرەبەیانی مێژووەوە، مرۆڤایەتی بە گەلێ چەرخ دا تێپەڕیوە..

بۆ ئاسانی و لێدووان، مێژوو نووسەکان کردوویانە بە دوو بەشەوە.

یەکەمیان : چەرخەکانی بەر لە مێژووە کە دێرینێکی زۆر کۆن‌و دوورو درێژی ئادەمیزادو مرۆڤایەتی بووە هەتاکو سەردەمی بەکارهێنانی (نوسین)

کۆنترین چەرخەکانی چاخی(بەر لە مێژوو) پێی دەگوترا(سوور، یان چەرخی بەردی) ئەمانەش دابەشکراون بە چەرخی بەردی کۆن و چەرخی بەردی نوێوە، کە درێژ ئەبنەوە تا چەرخەکانی دووەمی (مێژوو)کە بە نووسین‌و تۆمارکردنی ڕووداوەکانی مرۆڤایەتی دەست پێدەکات.....

چەرخی بەردی کۆن ماوەیەکی زۆر دوورو درێژبووە کە هەزارەها ساڵی خایاندووە..... ئادەمیزاد بە سادەیی‌و ساکاریی تێیدا ژیاوە.

پشکێنەرو مێژوونووسەکان، بەهۆی گەڕان بەدوای پاشماوەی کۆن‌و دێرین‌و کەل‌وپەلی یەکەم جار لەبەرد دروست کراوە، هەڵکۆڵین و هەڵکەندنی ئەو وێنانەی کەلەسەر دیوارو بنمیچی ئەشکەوتەکاندا داتاشراون و ماونەتەوە ......هەروەها بەهۆی دۆزینەوەی ئێسقانی ئادەمیزادو ئەو ئاژەڵانەی کە ڕاویان کردوون، مێژووی ئەو سەردەمانەو جۆری ژیانیان بۆ دەرکەوتووە.

پاشماوەی چەرخی بەردیی کۆن لەگەلێ جێگای گێتیدا دۆزراوەتەوە، بەتایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست‌و لەبەشی کوردستانی عیراق.....لەنزیك سلێمانی‌و کەرکووك‌و چەمچەماڵ .....

پاشماوەی ئێسك‌و کاسەی سەری ئادەمیزادی کۆن لە شێوەی ئێسك‌و کاسەسەری مرۆڤی ئێستاکە نەچووە، جیاوازییەکی زۆری هەبووە، ئێسك‌و پێك هاتنی لە شێوەی مەیموون‌دا بووە، لەبەرئەوە بەئادەمی چەرخی بەردی

کۆنیان گووتووه (چەرخی ئادەمیزادی کۆن) بەو جۆرە مرۆڤانەیان گووتـووە (نیاندرتاڵ)، بەناوی ئەو شوێنەی کەلە (ئەڵەمانیا) بۆ یەکەم جـار، پەیکـەری ئێسکی ئەو جۆرە ئادەمیزادانەیان لێ دۆزیوەتەوە .....

بە دەرکەوتن کـەل و پـەل و شـتی دروسـتکـراوو هەڵکەنـدراوی سـەربەرد و دیواری پاشماوەی کۆنی ئەو ئادەمیزادانەی کەبە (نیاندرتاڵ)ناو نرابوون، لـە ئەشکەوتەکانی هـەزارمێردا دۆزراوەتـەوە کـە نزیك گونـدی (جـێ شـانەیە)، کەواتـە (هـەزارمێرد) شـوێنێکی مێـژوویی زۆر کۆنـەو جێگـای دیـاری کـراوی ئادەمیزادی(نیاندرتاڵ) بووە کەلە چاخی بەردیی کۆندا ئەوە دەگەیەنێت،لـە کوردستانی عێراقدا ئادەمیزاد ژیاوە ....

ئەگـەر لـە (تاسـلوجە) بپەڕینـەوە ڕووەو سـلێمانیی ، دوای کـەمێك، سـەرنج بـەلای ڕاسـتدا بـدەین بـۆ ڕیزەچـیای گڵـەزەردە، لای (بـەرانان)، دەمـی ئەشکەوتی هەزارمێرد بەدیـدەکەین، کە نزیکەی (١٣) کیلۆمەترەلە ڕۆژئاوای سلێمانییەوەیە ....دەتوانین لاڕێ بگـرین، لـە دامێنـی خـوارووی کێڵگـەی (بەکرەجۆ)وەبە ئۆتۆمۆبێل بگەینـە گونـدی(هـەزارمێرد)، ئـەمجا بـەپێ، یـان بەسـواریی بەچـیاکەدا بـۆ مـاوەی نیـو کاتـژمێر هـەڵ بگـەڕێین دەگەینـە ئەشکەوتەکە........

ئەم ڕێگەیە نوێیـە، لـەکاتی خۆیـدا یـەکێ لـە پـشکنەری جێمـاوە دێرینـەکان کەناوی (سپایزەر) بـووە، لـە سـاڵی١٩٢٦ی زاییـنـدا، لەشـاری سـلێمانییەوە چووە بۆ گوندی (جێ شانە)، لەوێوە بە ڕێچکەیەکی سەرەولێژ و پێچاوپێچدا گەیشتۆتە کەندەلانێکی گەورە، کە نزیکەی یەك میل لـە جـێ شـانەوە دوورە ...ئەم کەندەلانە ڕێبازێکی سـەرەوژوورە بـۆ ئەشـکەوتەکە، لـە دامێنـی ئـەم ڕێبازەدا قەلاگەی هەزار مێرد هەیە ......

ئەم قەلآیە بریتییە لە گابەردێکی ئێجگار گەورە، پڕیەتی لە دۆڵی بەردین کەلەکاتی خۆیدا وا دەردەکەوێت هەڵکەندرابێت بۆ ئەوەی ببن بە ئەستێڵی ئاو، زۆرتریش لەوەدەچێ کە ئەمانە لە سەردەمی (ساسانییەکان) دا هەڵ کەندرابن ....پاش نیوەی ڕیگا ڕۆییشتن،کابرا دەگاتە جێماوە دێرینەکان.
هەزارمێرد یان بەمەبەست هەزار پیاودێت، کەڕەنگە ئەم ئەشکەوتانە جێگای هەزارکەسی تیادا بووبێتەوە، یان مەبەست لەهەزار مێرد بووبێت،کە دەگەیەنێ جێگەی سەرکردەی هەزار سەربازی سوپابووبێت لەو سەردەمەدا.
زۆرکەسیش هەیە دەڵێن کە گوایە(زەردەشت) لە ناوچەی هەزارمێرددا لە دایك بووە، لەم شوێنەدا شەش ئەشکەوتی بە تەنیشت یەکەوە هەیە، یەکێکیان لە هەرە گەورەکەیانەو لە دوورەوە بەدی دەکرێت، بەرزو پانە بەلآم قوڵ نییە، یەکێکی کەلە ئەشکەوتە بچووکەکان بریتییە لە کونێکی گەورە لە شاخەکەدا زۆر توون و تاریك و درێژە، هەتا بڕۆینە ناوەوە پتر تەسك دەبێتەوە، گەلێك جۆر ڕەگ و قەدی ڕووەکی کۆنی تێدایە....گەلێك وێنە و کۆلینی لەسەر بەرد و دیوار و بن میچی هەڵکەندراوە کە ئادەمیزادی نیاندرتاڵ چوونەتە ناوی، لە سەرما و تۆف بەستەڵەکی زستان و لە ترسی ئاژەڵی دڕندەی ئەو سەردەمەخۆیان تیادا پاراستووەو شاردۆتەوە. ئەو جۆرە ئادەمیزادانە دەم و چاو ناشیرینو لچ و لێو ئەستوور و چاو بە قووڵا چووی برۆ پەیوەست بوون، قاچ نوشتاوە بوونو بالآ ڕێکییان ناتەواو بووە، کە نازانرێ قولآییەکەی تا کوێیە...
لە ئەنجامی ئەو پشکنینانەی کەلە ساڵی١٩٢٨ز دا لەم ئەشکەوتانەدا کراون گەلێ کەلو پەلی لە بەرد دروستکراوی خولی کۆنی چەرخی بەردی سەردەمی (ئەلمیستری) پەنجا هەزارساڵ لەمەوبەر دۆزراوەتەوە، کە هەر

لەدوای ئەمە هەمان چەشن کەلو پەلی ئەو سەردەمەیان لە ئەشکەوتەکەی (شانەدەر) دا دۆزیەوە.........

هەروەها لە ئەشکەوتەکانی هەزار مێرددا شتومەکی پاش سەردەمی (ئەلمیستری) شیان دۆزیەوە، کە شان لە شانی شتومەکەکانی ئەشکەوتەکانی زەرزێ و شانەدەر ئەدەن لە نرخو بایەخدا ....

بەلأم لە ئەشکەوتەکانی هەزار مێرددا، هەتا ئێستا، هیچ قەوارەیەکی ئێسکیی ئەودوو سەردەمە نەدۆزراوەتەوە..........

ئیسماعیل بێشكچی

ئیسماعیل بێشكچی سالّی ١٩٣٩ لە (ئیسكلیب) لە نزیك پارێزگای (كۆرم) لەدایك بووە، خوێندنی سەرەتایی و دواناوەندی هەر لەوشارە تەواو كردووە.

بڕوانامەی لیسانسی لە زانكۆی ئەنقەرا و پلەی دكتۆراشی لە زانكۆی ئەتاتۆرك لە ئەرزرووم وەرگرتووە، بێشكچی لەكاتی خزمەتی سەربازیدا لەنێوان سالّەكانی ١٩٦٢ — ١٩٦٤ دا لە ناوچەكانی (هەكاری) و (بەدلیس) كوردی ناسیووە، بێشكچی دەلّێت:

(كە گەیشتینە خوارووی خۆرهەلاّتی توركیا بۆ تەواوكردنی خزمەتی سەربازی، بە چاوی خۆم گەلێكم دی، كە زمان و مێژوو و دابونەریتیان لە ئێمەی تورك جیاوازە ئەو گەلە ئەو ناوە هەلّناگرێت كە ئێمە لێمان ناون ئەوان بەخۆیان نالّێن (توركی چیا) بەلّكە دەلّێن: ئێمە كوردین).

لەو دەمەوە بێشكچی هەموو توانای هزر و چالاكی زانستی خۆی تەرخان كردووە لەپێناوی گەلی كورد دا بە لێكۆلّینەوە و توێژینەوە و داكۆكیكردن لەسەر مافی نەتەوایەتی و دیموكراتیەت و تایبەتمەندیی شارستانیی كورد و هەولّی ئەوەی داوە كە ڕۆشنبیری میللەتی تورك لەو ڕاستییە بگەیەنێت كە زۆرینە نكوولّی لێدەكەن، وەك چۆن دەولّەتی توركی دژی دەوەستێت، بە ئاگر و ئاسن بۆ حەفتا سالّ دەچێت بەلاّم بەبێ سوود... تا ئێستا لەو ڕێگایەدا (٣١) توێژینەوەی بلاّوكردۆتەوە و زۆر لە كتێبەكانی لەكاتی چاپكردنیاندا دەستیان بەسەردا گیراون و قەدەغە كراون.

ئەو کتێب و توێژینەوانە، وای لە بێشکچی کردووە کە کۆنترین بەندی سیاسی ناو دەوڵەتی تورکی علمانی و دیموکراتی بێت، چونکە بەوە تاوانبار کراوە کە بە نووسینەکانی دەستدرێژی کردووەتە سەر کەرامەت و شەرەفی دەوڵەت و داکۆکی کردووە لە دۆزی کورد، کە تورکیا دۆزی کورد بە کارێك دەداتە قەڵەم کە دژ بە یاسایە و نابێت دەربارەی بدوێت، بەڵام بێشکچی دەڵێت من خەباتی ئاشتیانە دەکەم، تا ڕێم پێبدەن گفتوگۆی زانستی ئەو کارە نایاساییانە ڕاپێچ بکات کە سانسۆر دایناوە لەپێناو پاراستنی شەرەفی تورکی ئەویش بە پشت بەستن بە دەربڕینی سەربەست و پاراستنی مافی مرۆڤ.

کۆی حوکمی زیندانی نزیکەی دوو سەدە و نیوە لەسەر ئازادی و دیموکراتی مافەکانی گەلی کورد بۆی بڕاوەتەوە خەڵکانێکی زۆر لە ڕۆشنبیران لەناو تورکیا و وڵاتانی دەرەوەدا داکۆکی لە بێشکچی دەکەن و خۆپیشاندن و نارەزایی زۆر بەرەورووی دەوڵەتی تورکیا بەرپا دەکەن..... بێشکچی بەهۆی نوسینەکانییەوە پاداشت و خەڵاتێکی زۆر دراوە، لەلایەن وڵاتانی دەرەوە، بەڵام زۆری ئەو پاداشت و خەڵاتانەی ڕەتکردۆتەوە وەك خۆی دەڵێت چونکە ئەو وڵاتانە چەك دەفرۆشن بە تورکیا و تورکیا دژی کورد بەکاریدەهێنێت، هەروەها دەڵێت باشترین ڕێگا بۆ کۆلۆنیالکردنی میللەتێك، ڕێگاگرتنە لەو میللەتە کە کەلەپوور و زمانەکەی گەشەبکات و بەکاری بهێنێت.

لێکدانەوەی وشەکان:

نکوولّی: ئینکار کردن

لیسانس: بڕوانامەی بەکالۆریۆس کە دەدرێت بە دەرچووانی کۆلێژەکان

سانسۆر: چاودێریکردن، ڕێگەگرتن لە بڵاوکردنەوە.

علمانی: سیاسەتی جیاکردنەوەی دین لە دەوڵەت.

دۆز: مەسەلە – پرس

کۆلۆنیال: داگیرکردن، سڕینەوەی ناسنامەی میللەتێك

چیرۆکی

((نان و کەوەری خوێناوی))

دوا فەردە گەنمی لەسەر کۆڵی خۆی، فرێدایە سەر ئەوەکانی تر پاش ئەوەی کەمێك هێنای و بردی و خستیە سەر باری ڕێکی خۆی. ئیتر کۆپانەکەی لە شانی داماڵی و بەکەمتەرخەمییەکەوە، هاویشتیە سووچێکی عەلافخانەکەوە، ئەمجا کەوتە خۆتەکاندن لەو تۆز و خۆڵەی لەسەر جلەکانی کەڵەکە بوو بوو، دەستەسرە چارۆکەییەکەی بەر باخەڵیشی دەرهێنا و ماوەیەکی زۆر سەر و چاو و شان و ملی خۆی پێ پاك کردەوە و دواجار ئاخنیەوە بەر باخەڵی، ئەوسا بەبێدەنگ، لەبەردەم حاجی عەبدولی عەلافدا وەستا، ئەویش هەر زوو، چارەکە دینارێکی بۆ ڕەتکرد و پێی وت:

– ئادەی ... دەڕابەکانیشم بۆ دابدەرەوە.

حاجی چاکەی زۆر بەسەریەوە هەبوو، زۆر جار لەکاتی تەنگانەدا بە فریای کەوتبوو، بە خۆشحالیەوە دەڕابەکانی بۆ دادەدایەوە و قفڵەکانی بۆ تێ قایم کرد لێشی پرسی:

– قوربان فەرمایشتێکی ترت نییە؟!

حاجی لە وەڵامیا بەدڵسۆزییەوە وتی:

نەخێر کوڕم ... لەشت ساغ بێ ... فەرموو خوات لەگەڵ.

ئیتر خواحافیزی لە حاجی کرد و ڕووی کردە ناو بازاڕ، لە نانە ساردەکانی سەر سەبەتەی دەستگێڕەکان، شەش دانەی بە پەنجا فلس، لە دوکانێکی سەوزە فرۆشیش سێ دەسك کەوەری هەڵگرت و بەرەو ماڵەوە، ملی ڕێگەی گرتەبەر.

(مـارف)ی کـۆڵ هــەڵگر، ئـەو ئێوارەیـە گـەڵێك دڵخـۆش و ئاسـوودە بـوو، دەسکەوتی ئەو ڕۆژەی، خۆی دابوو لە سێ چارەکە دینـار، بگـرە بەدرێـژایی هەفتــەی ڕابــردووی، دەســکەوتی هــیچ ڕۆژێکــی لــە نیــو دینــار نــەهاتبووە خــوارەوە، لەڕاسـتیا، لـەم چـەند مـانگی دواییەیدا ئەمـەی بـە دەگمـەن بـۆ هەڵئەکەوت، وەیا لـە سێ چوار پەنجایی تێپەڕی نەئەکر، کـە مـەمرە و مـەژی ژیانی پێ بەسەر ئەبرد، بۆیە ئێستا بەدەم ڕێگاوە، بەئاسوودەگییەوە لەگەڵ خۆیا ئەدوا و ئەی وت:

– بەوەی ئەمڕۆ کە پێم ماوە، ئەکاتـە سـێ دینـار و چـارەکێك، وا زسـتانیش نزیك بۆتەوە، دینـار و نیـوێکی ئـەوانی پـێ پۆشـتە ئەبنـەوە، خۆشـم بـەڵکو بتوانم، قـاپووتێکی فـەردەی لێ بکـڕم، خـوا مـاڵی ئـەو کەسـە ئـاوا بکـا، کـە جلوبـەرگی فـەردەی داهێنـا، بەڕاسـتی شـتی وەهـای تیـا هەڵدەکـەوێت، کـە ئەگــەر بــە دروســتکردنی بــدەی، پارەیــەکی بێــشماری تــێ ئەچــێ، خــوا سەرفرازیان کـا ... سبەینێ دینـار و نیوێـك ئـەدەم بـە (خەجـە)، بـا بـچێت بەئارەزووی خۆی کام جلوبەرگ گەرم و قایمە، بۆخۆی و مناڵەکانی هەڵگرێ، خۆشم بەم ڕۆژگارە لـەناو بـازاڕم، خـۆم ئەنێمـەوە بـۆ قاپوتێـك لـە قوماشـە ئەستوورە تووکنەکان، خۆ بەخوا بە چواردە پانزە پەنجایی، دەستیشم مـاچ ئەکەن، ئینجا ئەو حەلە، زستان با هەر زوقم و بەفر و بارانی خـۆییم بەسـەرا ببارێنێ.

ناسیاوێکی وەك خۆی حەماڵ بـوو، بـەلایا ڕابـردوو سـڵاوێکی گـەرمی لێکـرد، ئـەمیش، زنجـیرەی ئـەو خەیاڵـە خۆشـەی خـۆی پـچڕاند و گـەرمتر وەڵامـی دایـەوە، تـا وردە وردە، بـەدەم ڕۆیـشتنەوە چـووە وە سـەر هـەمان بـاس و خوار:

ئەگەر وەهابێ، من هێشتا دینارێکم لە قاپییا ئەمینێ، لام وایە ئـەویش بدەم بە زەخیرە بۆ زستانەکە، لـە هـەموو شـتێکی تـر باشـترە، ئەیدەم بـە نیسك و نۆك، نەء ... بیدەم بە ڕبەیەك گەنم و بیهاڕم، وە لە ماڵەوە دای بنێم بـۆ کـاتی تەنگانـە، گـەلێك باشـترە، کـێ چـووزانێ! ... دوورنیـە سـبەینێ، وەزعەکە ئاڵۆزبێتەوە و هەمیسان بقڵیشێتەوە !... لە ڕاستیا، (مارف)ی کۆڵ هەڵگر لەم بەرچاو تاریکیەدا ناهەقی نەبوو، باری ناو شار، هەردەم لەسەرپێ بوو بۆ ئاڵ و گۆڕێکی ئەوتۆ، کە بەبیری هیچ مرۆڤێکا نەیـەت و هـیچ کەسێك نەتوانێ، خۆی لە کارەسات و بەسەرهاتی لەناکاوی بەدوور بگرێت و دواجـار خـۆی لـە دەرد و مەینـەتی و بـەڵای ناگـەهانی بپارێزێـت، ئـەو کـە بـە پیاچوونەوەیەکی خێرا، گشت ڕووداوەکانی پێشووی ناوشاری هێنایەوە پێش چاوی خۆی و ئەو سزا و ئازاری نەبوونی و برسێتییەی هێنایەوە یاد، کە لـە ئەنجامی ئەو ڕووداوانەدا چەشنی، لە دڵی خۆیا بە ڕەزامەندیـیەوە وتـی:

– کە ڕبە ئاردەکەم لە ماڵەوە هەبوو، بەس نییە ئـەم جـارە خوانـە خواسـتە ئەگەر قڵیشایەوە، لەماڵەوە خۆم مت ئەکەم و بەنانە وشـکییەکەش بێـت ڕۆژ بەسەرئەبەین، هەتا خوا سەرلەنوێ دەروویەکی ڕەحمەتمان لێ ئەکاتەوە.

باسی قڵێشانەوە و کارەساتی سامناکی، ڕستێك پرسیاری لەمێشکدا بـزوان، لەدڵی خۆیا وتی: باشە ئەمە بۆ؟!...

ئەم گەڕە لاوژە تاکەی درێژە ئەکێشێ؟!...

مـن لـەم کـارە سـەرم ئەماسـێ!... هـەر هێنـدە ئـەزانی و لـەناکاوێکا ئەقڵێـشێتەوە !... لـەناو شـارا نەبێتـە تـاق و تـۆق و بگـرە و بەردەیـەك، ئەوسەری دیارنەبێ!... دواییش کە گەردەلوولەکە کپ ئەبێتـەوە و سـەراپای ناو شار، وەك شاری مردووان خامۆش ئەبێ، سەیر ئەکەی لەم سەرجاردە، یا

لەو ناو کۆڵان، لەناو فڵان ماڵا، چەند لاشەیەکی خلّتانی خوێنن و لە جەوت ساڵان ڕاست بوونەتەوە سەیرە!... بەڕاستی سەیرە!... ئەمە بۆچی ڕوویەدا و لەپای چی؟!.. ئینجا دوای ئەوەی کەمێك خۆی خەریك ئەکرد و بیری لێ ئەکردەوە، هەر لە دڵی خۆیا بەبێزارییەوە ئەی وت:

– ئەمە لەخۆڕایی نییە ... ئەبێ شتێك لە ئارادا هەبێ، ئەوەی ڕاستی بێت، من تێی ناگەم و سەری لێ دەرناکەم!...

کە بیری لێ کردەوە و سەری لێ دەرنەکرد، وازی لەو باسە هێنا و بیری چووەوە بۆ ماڵەوە ... بۆ ژنەکەی و منداڵە وردەکانی ... وتی:

بەس نییە من خوازنێکی کارامە و سێ منالی جوان و ساغ و سەلیمی داومێ، کە ژیانك ڕۆشن ئەکەنەوە و تینم ئەدەنە بەر، بۆ ئەم ڕەنجی فەرهادەی ئەیدەم!.. من چیمە بەسەر ئەم باس و خوازانەوە؟!.

وتراوە نان بۆ نانەوا گۆشت بۆ قەساب... دیارە ئەوانەی لەو ڕێگای قلێشانەیەوە ئەڕۆن، ئەبێ نە ژنیان هەبێ و نە منالی ورد!. ئەی ئەگینا چۆن زات ئەکەن. ئەو ڕێگایە ئەگرنەبەر؟. ماوەیەکی تر بەدەم ئەم باس و خوازانەوە ڕۆیشت، شەش نان و سێ دەسك کەوەرەکەی لەبن دەستی توند کردبوو، بێئەوەی هەست بەخۆی بکات دەستی درێژ کرد، پارچەیەکی لە نانەکە پچڕی و نایە ناو دەمی ماوەیەك جووی ... تا زۆر بەتام و کام قووتی دا، ئەوە هەستی برسێتی لێ بزوان و لەدڵی خۆیا وتی: تۆ بڵێی (خەجە)، شۆربایەکی گەرم و گوڕی نەرمەقووتی لێنەنابێ، کە ئێستا بڕۆمەوە و زۆر بەتام و کام ورگمی لێ پڕبکەم؟...

خۆزگە ئەو شۆربایەش، لەپە ساوەرێکی ئاوداری هەریسەیی دەبوو .. ئـەزانم لە پەساوەر یـان بـە گۆشـتی چـەورەتوە ... ئەشـزانم کـە ئێمـە ئـەمڕۆ وەك زۆربەی ڕۆژانی تر، نە گۆشتی چەور و نـەبێ چـەوریمان نـەبوو... بـەلاّم هـەر قایلم... بە ڕۆنیش بێ هەر قایلم... بە ڕۆنیش بێ هەر قـایلم ... کوڕە بگـرە بەبێ ڕۆنـیش بـێ هـەر کرە ئەکـەم، تـەنها بـاش کولاّبێـت و وەك کەشـکەك لیقـاوی دابێتـەوە بەمـەرجێکیش ئاوداربێـت... ئـای کـە لەگـەڵ ئـەم نانـە و کەوەرەی بن دەستما بەتامە ... ئای کە بەلەزەت و بەتامە ... ئای کە .....

ئا لەم ساتەدا، لەبن دەستی مارفی کۆڵ هـەڵگرا قلێشایەوە ... زۆر ناڵـەبار قلێشایەوە .. لەسەرەتادا، سێ تەقەی لەسەریەك شلپەیان هات، دوایی چەن دەست ڕێژێك کرا، ئینجا خرم و هووڕ دەستی پێ کرد، ئەمە هەمووی لەچەند ساتێکدا ڕوویـدا، مـارفی بەسـەزمان، هـەر لـە تەقـەی یەکەمـەوە وەك هـەر جـارێکی تـری لەوەبـەر، خورپەیـەك دای لـە دڵـی و بروسـکەیەك بەهـەناویا ڕابورد، وەك هەموو جارەکانی تر، تەکانی دایـە خـۆی کـە بـەخێرایی هـەنگاو هەڵ بێنێتەوە... هەتا هێزی تیایە، هـەڵبێت و خـۆی قورتـار کـات، تەنانـەت بـەبێ ئـەوەی هـەر هـیچ سـەیری دەوروپـشتی خـۆی بکـات و بزانێـت بـاس چەباسە؟.. کەچی مـارفی کـۆڵ هـەڵگری بەسـەزمان، سـەرەڕای ئـەو هـەموو وریایی و دەست و بردەی، بەفریا نەکەوت!.. کار لەکار ترازابوو!... گوللەی وێڵ، گەلێك لەو دەست و بردە تربوو ... هەر لە زووەوە بـە گـازەرای پـشتی یا نووسا بوو، وە زۆر بێ باك ڕووی کردبـووە نـاو نـاخی دڵـی... لەوسـاتەدا، تەنها هێندەی هەست بەخۆی کـرد، کـە کسپەیەکی تیژ وەك دەمـی گـوێزان دڵی ئاگر دا، ئـیتر دوای ئـەوە، هەسـتی بـە هـیچ شـتێك نـەکرد ... تەنانـەت تۆزقاڵێکیش ئازاری نەچەشت، لەپە و ڕوو بەدەما هات، بەبێ پەلە قاژەکردن

و لنگە فرتێ، لەجێی خۆی خپ بوو ... مرد .. نان و کەوەرەکەی بن دەستیشی، خوێنێکی گەشی ئاڵ چۆڕاوگەی تێ بەست و شێوە و ڕەزای گەڵێك گران کرد.

لە ماڵیشەوە، وەك مارف بەسزمان بەئاواتەوە بوو، ژنە دڵسۆزەکەی لەپە ساوەرێکی گەڵێك بەتامی بۆ لێنابوو... سێ مناڵە وردیلە جوانەکانی، پەیتا پەیتا بەدەوری مەنجەڵەکەدا ئەسووڕانەوە و پەلەی تێ کردنیان لێ ئەکرد، دایکەش دەمێك بە خەڵەتاندن و دەمێکیش بەهەڕەشە لێکردن و ڕاونانیان تەفرەی ئەدان، بەو نیازەی ها ئێستا ها ساتێکی تر باوکیان بێتەوە و ئەوسا گشتیان پێکەوە، بەوپەڕی شادمانییەوە بچنە وێزەی مەنجەڵە لەپەساوەر.

کەچی ڕۆژ لەدەم کەلەوە چوو بەودیوا... بانگی ئێوارەی دا... دنیا تاریك داهات... باوك هەر دیارنەبوو... باوك لە مەیتخانەی سەرەوە، لاشەیەکی بێ گیانی خەڵتانی خوێن بوو، فڕێ درابوو... هێجگار بە کەمتەرخەمییەوە فڕێ درابوو.

١٩٦٩

حسێن عارف

گفتوگۆ:

١- ئەو زاراوانەی کە تائێستاش ماون و گوزارشت لە ڕۆژانی کوشت و بڕی دوژمنانی نەتەوەکەمان دەکەن، زاراوەی (قڵیشایەوە)... دەکرێت لەگەڵ مامۆستا، گفتوگۆ لەسەر ئەم زاراوەیە بکرێت، بەواتا وەسفکردنی ئەو ڕۆژە خوێناویانە...

٢- (مارف)ی کوڵ هەڵگر لە هەندێك شت نەزان و ساویلکەیە، دەکرێت، باسی ئەو شتانە بکرێت...

٣- ئەمە نموونەیەکە لە چیرۆکی کورت... لەگەڵ ئەوەشا نابێت لەبیرمان بچێت کە چیرۆکی مام ناوەندیش هەیە، کە پێی دەگوترێت (نۆڤێل یان نۆڤێلا) ... هەروەها چیرۆکی درێژ و ڕۆمانیش هەیە ... ئەوەی کە ئەم جۆرە چیرۆکانە جیادەکاتەوە.

أ- ماوەی ڕووداوەکان.

ب- ژمارەی کەسەکان.

دەکرێت بەهۆی مامۆستاوە لە هەریەك لەم جۆرانەی کە باسکران، چەند نموونەیەك بهێنرێتەوە ... لە (ئەدەبیاتی تازەی کوردیماندا) ...

هەڵوێستی جوامێرانە

لێدوانەکەی سەرکردەی بەڕێز

هۆشەنگ: مەعەممەر قەزافی

بەڕێز ((مەعەممەر قەزافی)) لە ٢٠ / ٢ / ١٩٩٩ لەدوای گرتنی (عەبدوڵا ئۆجەلان) ئەم لێدوانەی دا: من لەم ساتەدا چەند وشەیەکی کورت ئاراستەی سێ لایەن دەکەم لەم جیهانەدا، بۆ برا تورکەکان و برا کوردەکان و ئەو دەوڵەتانەی کە بەشدارییان لەم گرتنەدا هەبوو، بەنیسبەت برا تورکەکانمانەوە دەمەوێت ئەوە بڵێم کە خۆیان نەخەڵەتێنن و لەخۆیان بایی نەبن و دڵخۆش نەبن، ئەمە ئەگەر شتێك هەبێت ئەوا ئەوە دەگەیەنێت کە ئێوە لە مێژووی خۆتان نابەڵەدن و بەم سەرکەوتنە ساختەیە خۆتان لە خشتە دەبەن... چونکە (ئەستەمبووڵ) پێش ئێوە شادمان بوو کاتێك سەری (غۆمە) و (عەبدولجەلیل) و (یەحیا سوییدییان) پەڕاند و بۆ (ئەستەمبووڵ) یان گواستەوە، ئەوکاتە وتیان کە چەتە و یاخی بووەکان و جودا خوازەکانی (تەرابولس) مان دەستگیر کرد و لەناومان بردن، بەم شێوەیە (لیبیا) هەتا هەتایە دەبێتە پاشکۆی (ئەستەمبووڵ) ... دیارە مێژووش بەم جۆرە عەقڵیەتە پێدەکەنێت و گاڵتەی پێدێت کە عەقڵیەتی (ئەستەمبووڵە) ... ئەوا لەبەرچاومانە کە (لیبیا) دەوڵەتێکی سەربەخۆی خاوەن دەسەڵاتە، ئەو خۆشییەش تەنها خۆتانی پێ خەڵەتێنرا، دوای ئەوەی جارێکی تر (ئەستەمبووڵ) بەوە دڵشاد بوو کە گوایا شۆڕشگێڕانی نەتەوەی عەرەب وەکو: شەهیدان (عەبدولکەریم خەلیل) و (عەبدولحەمید زەهراوی) و (شوکری عەسەلی) و (عەزم) و (شەهابی) و (سەلیمی جەزائیری) و (ئەمیر عومەر عەبدولقادری جەزائیری)، کە لە لایەن دادگای (ئەستەمبووڵ) بەوە تاوانبار

کرابوون کە گوایا ئەوانە جودا خوازن... لەچوارچێوەی ئەو دادگایی کردنـەدا کە بە گەلێك بیانووی پرووپووچەوە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ تاوانبـار کـران... تـاوانی چـی؟. تـاوانی سـەربەخۆیی عێـراق و سـوریا و فەڵەسـتین و تـەواوی وڵاتانی عەرەب لە دەوڵەتی عوسمانی .... ئێستاش ئەوا دەوڵـەتانی عـەرەب سەربەخۆن دەوڵەتی عوسمانیش لەناوخۆیدا کۆتایی هات...

کـەوابێت تـەواوی بۆچـوونەکانتان گاڵتـەجاڕی لێدەرچـوو. ئـەوا مێـژووش بـە ئەستەمبووڵ پێدەکـەنێت، لـەناوبردنی ئـەو سـەرکردە شۆڕشـگێڕانە نـەبووە هۆی لەناوبردنی نەتەوەی عەرەب و لەدەستدانی سەربەخۆیی ئەم نەتەوەیە.

دیمەنی (عەبدوڵا ئۆجەلان) کە نایناسم و وڵاتەکەشم هیچ پەیوەندییـەکی بـەو پارتەوە نییە، تورکیاش ئەمە زۆر چاك دەزانێت، دەڵێم جیهان ئەم دیمەنـەی تەنیا لەم یەك دوو ڕۆژەی بـەر لـە ئێسـتاوە نـەبینیوە، بـەڵکو پێشتر چـەند جارێك پێی ئاشنا بـووە، کاتێـك کـە شۆڕشـگێڕی نەتـەوەی عـەرەب (نەخلـە مـەتران ئەلبەعلەبـەکی) بەچـاو بەسـتراوی و کەلەپـچە کـراوی، جەندرمـە تورکەکان پەلکێشیان کرد و لەڕێگا کوشتیان... ئەوکات ئەستەمبووڵ جـاڕی داو گوتی: ئەم چـەتە جوداخـوازە لـەناوبرا و بەتـەواوی بەسـەر بزووتنـەوەی جودا خوازیـدا سـەرکەوتین و تـەفروتوونامان کـردن... دیـارە ئەمـە بزاڤێکـی جودا خوازی نەبوو... بەڵکو سەربەخۆیی میللـەتێك بـوو... لەلایـەکی تـرەوە قسەم بۆ برا کوردەکـانم ئەوەیـە کـە ئێسـتا لـەم سـاتەدا پێیـان ڕابگەیـەنم و بۆیان ڕوون بکەمەوە کە دڵیان سـارد نەبێتـەوە و غـەمگین نـەبن، هـەرکاتێك دوژمنەکانتان خوێنی ڕشتن ئەوا زیاتر شۆڕشی کوردسـتان کڵپـە دەسـێنێت، وەك ئەوە وایـە کـە بـەنزین بکرێـت بـە ئـاگردا... بـا زیـاتر خوێنتـان بڕێـژن، چونکە ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە کڵپەی شۆڕشـی سـەربەخۆیی میللـەتان

زیاتر هەڵچێت... نکوولّی لـە سـەربەخۆیی میللـەتان کارێکـە کـە گەمـژەیی و کاڵفامی دەگەیەنێت و نـەزانی لـە مێـژوو دەردەخـات ... هەرچـەندە ئـەمڕۆ، ئیمپراتۆریەتـە ملـهوڕە دڕنـدەکان هێـزی زوڵـم و دوژمنکـار و پراگمـاتیکی میکـافیللی بـێ ویژدانـە و نکـوولّی لـە مـافی میللـەتان دەکـەن، لـەئازادی و سەربەخۆیی و ژیانێکی شیاو لەژێر خۆردا، دەڵێم هەرچەندە ئەو هێزانە کۆك بن بۆ لەناوبردنتان ئەوا ئێوە هەر سـەردەکەون... ئـەو ئیمپراتۆریەتانـە لـەناو دەچـن، هــەروەك ئیمپراتۆریەتــەکانی پێــشوو نگــرۆ بــوون، لەســەرووی هەموویانەوە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کە شۆڕشـگێڕانی عـەرەبی دابلۆسـی و وای لەقەڵەم دەدان کە ئەمانە جوداخواز و ڕێگر و چەتەن.

ئێستاش مێژوو بەو ئیمپراتۆریەتە و بەخودی ئەستەمبوولّیش پێدەکـەنێت... ئەو دەوڵەتانەش کە هاوبەشیان لەو پیلانەدا کـرد، کـەمترین شـت کـە پێیـان بگوترێـت ئەوەیـە، ئـەو دەوڵەتانـە خـوێڕی و ترسـنۆکی بـێ ویـژدان و بـێ ڕەوشـتن، ئەمانـە پیلانیـان لـەدژی پیاوێـك گێـڕا لەئـەنجامی ڕێکـەوتنێکی ناپەسەندی خۆپەرستانەی هەمە لایەنە، ئەو دەوڵەتانـە پێویـستە شـەرمەزار بکـرێن و گـەمارۆ بـدرێن، ئەمـە کـەمترین شـتە کـە بەرامبـەر ئـەو کردەوەیـە کردیـان، کـە بـە کردەوەیـەکی ترسـنۆکی غـەرا دەبێـت، لەقەڵـەم بـدرێت... خەباتی ئێوەش ئەی برا کوردەکان بەبێ دوودڵی بەردەوامە تا سەرکەوتن.

بۆ زانین

١- ئەم سەرکردە بەڕێزە، گەلێك جار داوای مافی ڕەوای میللەتی ئێمەی کردووە تا دەگاتە مافی چارەنووسی تەواو، کە لە ساڵی ١٩٧٧ لە کۆبوونەوەیەکی بەر بڵاوی بزاڤەکانی ڕزگاری جیهانی کە لە (تەڕابلوس) پایتەختی (لیبیا) بەسترا، پشتیوانی خۆی ڕاگەیاند.

٢- بزاڤی جوداخوازیی و سەربەخۆیی میللەتان: لە برگەی یەکەمدامەسەلە زەوتکردن و داگیرکردنە، بەلاّم لە دووەمیاندا، ئەوا مافێکی سروشتی و ڕەوای هەموو میللەتێکە کە بە مافی چارەنووسی خۆی شاد بێت ...

لێکدانەوەی وشەکان :

نابەڵەد	: نەشارەزا
بزاڤ	: جوڵانەوە
پراگماتیك	: پراکتیك، شێوازی عەمەلی
میکافیللی	: زانایەکی ئیتاڵی بوو، مەبەست لای ئەو هەموو کارێك با مەیسەر بێت بەهەر شێوازێك بێت، ئێستاش بۆتە تیۆرێك بۆ کاری ساختە و فروفێڵ و لەخشتەبردن...
ناپەسەند	: ناڕەوا - نابەجێ
خۆپەرستی	: خۆویستی - ئەنانی
کاڵفام	: بێ عەقل، پێ نەگیشتوو.

ئافرەتی کورد

((کەمال مەزهەر))

گەڕیدە ئەورووپاییەکان گەلێکیان بەشان و باهووی ئافرەتی کورد هەڵداوە، بەڕادەیەك جاروبار خۆمانمان لەبیردەچێتەوە، وابزانم ئەو گەڕیدانە بێ نیازی خراپ کەمێك زۆر ڕۆیشتوون، وادیارە کە لە کۆڵانە تەسکەکانی شارە داخراوەکانی ڕۆژهەڵاتەوە هاتوونە ناوشاخ و داخە کراوەکانی کوردستانەوە، کەمێك سەریان لێ تێکچووە، بۆیە کە ئافرەتانی کوردیان لە ئافرەتی دەوروبەریان باشتر هاتوونەتە بەرچاو.

ڕاستە ئافرەتی کورد پێخاوس نییە، بەڵام ئافرەتانی هەموو ناوچە شاخاوییەکانی جیهان هیچ کاتێك هیچ کامیان پێ خاوس نەبوون چونکە نە سەرما و سۆڵەی زستان و نەتەڵەزمی بەردی شاخەکان ڕێگەی پێخاوس نادەن، هەر ئافرەتێکی دەشتەکانی هیندستان بهێنینەوە ناو شاخەکانی کوردستان دەبێت نان لە دەمی خۆی و زارۆڵەکانی بگرێتەوە تا پارەی جووتێك پێڵاو بۆخۆی و بۆ ئەوان پاشەکەوت دەکات، بەهەمان دەستوور ئافرەتی لادێی کورد کەمێك لە ئافرەتی لادێی چەند شوێنێکی تر پۆشتەترن حەزیان لە ئاڵ و واڵا زۆرە، جل و بەرگیان دڵ دەکاتەوە، بەڵام ئەمیشیان بەرهەمی سروشتە، ئەو ئافرەتە چاوی بە سەوزایی و شینایی و گوڵاڵە سوورەی دڵڕفێن کردۆتەوە و هەمیشە ئەو ڕەنگانە دڵ و هەستیان بزاوندووە، خۆئەگەر تەواو پۆشتەش نەبێت ئەوا بەرگەی بەفرانبارێك ناگرێت، دیسان ڕاستە ئافرەتی لادێی کورد عەبا و پەچەی نەزانیوە، بەڵام هەر ئەوەمان مابوو ئەو ئافرەتانە بە عەبا و چەپەوە نەبا و دڕك و داڵی ناو کەندەڵان و چڕەداری دارستان و لێشاوی ئاوی ناو گەلییەکاندا مەشکە و هەمانەی پڕ

بگوێزنـەوە، هـەر ئـافرەتێكی عەجـەم ڕێـی بكەوتایـە كوردسـتان دەبـوو بەرلەوەی دەست بۆ هیچ بەرێت عەبا و پەچەكەی فڕێ بدات، بڕوانە سـەیرانە تێكەڵەكانی ئەمڕۆش دەبینن باجی ڕەعنا و باجی مـرووەت وەك كنێـر و وەك ڤیان بێ عەبا و پەچە هاتوچۆ دەكەن.

مەبەستم لەو قسانە ئەوەیە بڵێم ئافرەتی كورد نە هیچی لە كەس زیاترە و نە هیچیشی لەكەس كەمترە، (بێكەس) وتەنی ((گـیرۆدەی دەسـتی زوڵـم)) بـوو ئەو ساكە وەك هەموو دەستە خوشكێكی گـیرۆدەی تـر دواكـەوتوو دەبێـت و شـەقڵی ئـەو دواكەوتنـەی پێـوە دیاردەبێـت، وابـزانم لەگـەڵمانی گـەر بڵـێم پێویستە كورد لەهەموو كەس زیاتر لە داڵغەی ڕۆمانسییەوە بەدوور بێت.

ئافرەتی كورد وەكو هەموو ئافرەتانی جیهان، بەدرێژایی مێژوو گیرۆدەی بـێ ماف و زۆر و ستەمی كۆمەڵ بووە، ژمارەیەك لە داب و نەریتە هەرە ناشـرینە دەستكردەكانی ژیان ڕەگ وریشەیان لەناوماندا داكوتاوە، لە لادێكان هێشتا ژن بـە ژن و شـیربایی هـەرماوە تەنانـەت لـە شـارەكانیش دەگمـەن كـچمان بەئارەزووی خـۆی شـوو دەكـات. مـارەیی و پـەڵپ و نـازو نـووزی ماڵـە كـچ، بوونەتــە كۆسـپێكی گــەورە لەبــەردەم ژن خواسـتندا، (قــانع) هەقییــەتی مارەبڕینی ناو ناوە ((بەپارە كڕین)) ... تا دوێنێ هـەبوون شـانازیان دەكـرد كە تەنێك لۆكە بەشێك لە نیشانەی ماڵە زاوا بـوو، هەشـبوون هـەر بـۆ ئـەوە، لیك بەلا لغاویاندا دەهاتەخواریٚ، نەیاندەزانی چۆن بۆڕی ئەو بیر تیژانە بدەن لۆكەیان كردە دیاریی دەستیان.

پەیوەنـدی نێـوان بـووك و خەسـووی ئیمڕۆمـان جیاوازیـەكی ئـەوتۆی لەگەڵ ڕابردووماندا نییە، جاری وا هەیە خراپتریش بووە، بەڵگەش ئـەو وشـە نوێیەی ناو زمانی كوردییە كە بووكەكانمان ڕێكوپێك بۆیان داتاشیوین بەوەی

(صبار)ی درك ژهراویی عەرەبیان كردۆتە زمانی (خەسوو) ... نەخوێندەواری باڵی ڕەشی بەسەر زۆربەی هەرە زۆری ئافرەتانی كوردستاندا كێشاوە، ئەم نموونەیە لە ڕابردووی نزیكمان دێنمەوە:

ساڵی ١٩٥٢ لە هەموو پارێزگای هەولێر تەنیا ٧٥٩ و لە هەموو پارێزگای سلێمانی تەنیا ١١٣٢ كچ دەچوونە قوتابخانەی سەرەتایی، ژمارەی نەخوێندەوارانی هەردوو پارێزگاكەش هی هەولێر (١٠٧٩٤٠) هی پارێزگای سلێمانیش گەیشتبووە (١٠١٨٨٦) كەس.

نامەوێت زیاتر دڵگیرتان بكەم بۆیە لەو ژمارە زۆرانەی دەربارەی پێش پەنجاكان كۆم كردوونەتەوەهیچتان بۆ ناهێنمەوە، بەداخەوە تا ئەمڕۆش ڕووناكبیرانی كورد، دەستەیەك شاعیریان نەبێت، وەك پێویستە هەستیان بەم كەلێنە گەورەیەی ژیانی گەلەكەیان نەكردووە، كوردستان یەكەمین ڕۆژنامەی كوردیی كۆتایی سەدەی ڕابردوو چەند جارێك لەو شوێنانەدا كە بە ناوی ئایینەوە كوردی بۆ خوێندن هانداوە ئافرەت و پیاوی تێكەڵكردووە، كەچی دوای نزیكەی نیو سەدە كون و قوژبنی ژمارەی ساڵێكی گۆڤارێكی بۆ ئافرەتی كورد تێدا بدۆزێتەوە.

لەم مەیدانەدا وەك زۆر مەیدانی تری ژیانی ڕووناكبیریمان، شاعیران بۆڕی ئەوانی تریان داوە، نێرو مێ لای حاجی قادری كۆیی فەرقیان نەبووە، مەلای گەورە چەند جارێك لە شیعرەكانیدا بە وردی هاتۆتە سەر باسی ئافرەتی كورد، بۆ چاكە هانی داون و بە توندی ڕەخنەی لەو داب و نەریتانە گرتووە كە ئافرەت گیرۆدەیانن، مەلای گەورە وەك باوكێكی دوور بین بەر لە هەمووان لە كۆیە كچەكانی خۆی خستەبەر خوێندن، (بێكەس)یش بە گەرمی ئافرەتی كوردی بۆ تێكۆشان و سەرپۆش فڕێدان هاندەدات، لە چلەكاندا

((نەسرین دەمێکە))ی (بێکەس) ببوووە سروودێکی نیشتمانیی ئازادیخوازانی کورد قەڵشی کوڵمی سووتاوی کچی لادێ و ڕەنجەڕۆیی کیژی شێخ و کیژی حاجی و کیژی ئاغا، سەرنجی ((هێمن موکریانی)) یان ڕاکێشا ((گۆران)) توندو تیژ ترین دەنگی بێزاریی لەباری پڕ جەور و ستەم و دواکەوتوویی ژیانی کوردەوە دەربڕیوە.

کەسمان نییە نەزانێت کە ئافرەتی کورد بەش بەحاڵی خۆی لە کۆڕی خەباتدا درێغی نەکردووە، لێرەدا تەنیا چەند ڕاستیەکی کەم زانراو یان نەزانراو دەخەمە بەرچاو ... (حەپسەخانی نەقیب) ئافرەتێکی لێهاتوو بوو، لە بیست و سییەکاندا چەند جارێك نامەی تایبەتی ناردووە بۆ بارەگای یەکێتی نەتەوەکان لە (جنێف) و تێیدا باسی ئەو جەور و ستەمە زۆرەی کردووە کە بەسەر کورد هاتوون، ئەو نامانە ئێستە بوونەتە بەڵگەی گرنگ بۆ لێکۆڵینەوەی مێژووی نوێی گەلەکەمان.

((میناخان))ی هاوسەری ((قازی محمد))ی نەمر لە ڕژگاری کۆماری مەهاباد دا جێگەی ((حەپسەخان))ی نەقیبی گرتبۆوە، وادیارە خەریکی دامەزراندنی یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتان بوو، لەسەردەمی پاشایەتیدا کچە کوردەکانی زانکۆی بەغدا ئازایانە لە خۆپیشاندانە نیشتمانی و ئاهەنگە نهێنیەکانی نەورۆزدا بەشدار دەبوون، ئەم ناوانە بەشێکن لەوانەی بەچاوی خۆم دیومن و لەبیرمن:

خوالێخۆشبووان، (ڕووناك زوهدی) و (نەوزەر نووری) و (نازەنین ساڵح قەفتان) و (حۆری عەلی ئاگا) و (درەخشان عارف نەجیب) و (شەفیقە ئەحمەد) و (درەخشان شێخ جەلال) و (زەکێی عومەر سام ئاغا) و (سورەیا

موحەمەد) و (نەزیرە ڕەشید) و (ناجیە مستەفا) و (گوڵشەن رواندزی) و (ژمارەیەکی تر کە بەداخەوە نایەنەوە یادم).

هیوادارم باری ژیانی ئافرەتانی کورد و مێژووی بزووتنەوەیان زیاتر سەرنجی نووسەرانمان ڕابکێشن و گەلێك بەرهەمی تری وەك (ئافرەت لە چیرۆکی کوردی) ی (سەباحی غالب) و خەباتی شیعری کوردی لەپێناو ئازادیی ئافرەتاندای کاکە حەمە و (ئافرەتی لادێی کورد) ی کاك بورهان قانع، بەشێك لە کەلێنەکانی کتێبخانەی کوردی پڕ بکەنەوە.

بۆ زانین:

١- کەمال مەزهەری زانا و مێژوو نووس ... ساڵی ١٩٢٧ لە (ئاغجەلەر)ی سەر بە پارێزگای کورکوك لەدایکبووە، لە سلێمانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و دواناوەندی تەواوکردووە. پلەی دکتۆرا و دکتۆرای ناوکی لە پەیمانگەی ڕۆژهەڵاتناسی سەر بە ئەکادیمییای زانستەکانی سۆڤیەت وەرگرتووە.

کتێبەکانی:

١- کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا.

٢- تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا.

٣- ئافرەت لە مێژوودا.

٤- مێژوو - کورتە باسێکی زانستی مێژوو و کورد و مێژوو.

٥- چینی کرێکارانی عیراق و گەلێك کتێبی تر.

٦- چەند کتێبێکی تری هەیە کە ئامادەن بۆ چاپ

٧- گەلێك کتێبیوەرگێراون بو زمانە بیانییەکان وەك (تورکی - فارسی - فەڕەنسی).

قــەدەم خێر

لەبزووتنــەوەی ڕزگــاری کــوردا وەنــەبێ هەرخــەبات و خۆبــەخت کــردن پیــشەی پیــاو بــووبێ، بــەڵکو بەســەدان لــەئافرەتانی کوردســتان لــەپێناوی نیشتماندا قارەمانییــەتیان ئەگــەر لــەبراکانیان پــتر نــەبووبێ کــەمتر نــەبووە، قەدەم خێر یەکێکە لەو ئافرەتە کوردە شۆڕشــگێڕە قارەمانانــەی بەشۆڕشــی چەکداریی هەڵسا دژی ڕژێمی شــایەتیی لەئێرانــدا، لەســەردەمی ڕەزاشــادا، کەبرا قارەمانەکەی (یوسف)خان کرا بەپەتی قەنارەدا، بەرامبەر ئەم کردەوە دڕندەییە بەدەنگ هاواری نیشتمانەکەیەوە هــاتو ئــاڵای خــەبات و شۆڕشــی هــەڵگرت دژی زۆرداریــی وچەوســاندنەوە، بڵێــسەی ئــەم شۆڕشــە لەهــەرێمی (هەمــەدانو لوڕســتــان)دا بــەرزبووەوە کــەتا حــەوت ســاڵ درێــژەی کێــشاو ســوپای دوژمنــی ونجــڕ ونجــڕ کــرد. ئــەم ســەرکەوتنە گەورانــەی شــۆڕش گێڕەکان پاڵی بەدوژمنەوە نا لەشکرێکی گەورە ئامادە بکــات بۆلــەناو بردنــی شۆڕشــەکە بەفەرمانــدەی ســەرهەنگ(ســەقەفی)وەبەیارمــەتی (عومــەر خــانی شوکاک)و چەند ناپاکێکی کوردی تــر لەســەرۆکی هۆزەکــان وهێرشــیان بــردە سەر شاخی (کەورکو)و گەمارۆی شــۆڕش گێــڕە قارەمانــەکانیان دا تامــاوەی سێ مانگ، بەڵام ئەم شۆڕش گێڕانە، بەسەرکردایەتی قــەدەم خێــر، بەرامبــەر بەهێزی دوژمــن قارەمانانــە خۆیــان گــرتو جــەنگین تاچــەکوئازووقەیان نــەما وەناچاربوون خۆیان بــدەن بەدەســتەوە. دوژمنــی خــوێن ڕێــژ قــەدەم خێــری ڕەوانەی تاران کرد وە لەزیندانەکانی ڕەزاشادا سێ ساڵ مایەوە و تا بە نەخۆشیی وەرەم لە ناو زیندانەکەیدا گیانی پاکی دەرچوو. بــەم جــۆرە گیانــە شــۆڕش گێڕەکەی تێکەڵ بەگیانی هەزاران شۆڕش گێڕی تــر بــوو کــەخۆیان لــەپێناوی کوردو کوردستاندا بەخت کرد.

گوڵ و گیا لە پزیشکیدا

لەبەر ئەوەی کەپەنجەی سروشت لـە بەھاراندا لاپـاڵ و دەشـت و گـوێ ئاوەکـانی کوردسـتانمان بـەگوڵوگیای فـرە چەشـن بۆدەنەخـشێنێ. باوکوباپیرانیشمان ئەم گوڵ و گیایانەیان بۆ پزیشکی بەکارھێناوە و بۆگەلێك نەخۆشـی سـوودیان لێ وەرگرتـووە. وەبـۆ نموونـە ھەنـدێکیانتان بۆبـاس دەکەین.

١- گوڵە بەیبوون پاش ئەمەی دەکوڵێنرێ ڕەنگاوەکـەی دەخورێتـەوە بۆژانـە سك زۆر بەکەڵکە.

٢- ڕیحانە کێویلە :پاش کوڵاندنی ڕەنگاوەکەی دەدرێ بەوکەسانەی کەخوێن ھەڵ دێننەوەو خوێنەکە بەربەست دەکات.

٣- گوڵە زەردە:جگە لـەوەی کە دەکرێ بەحـەڵوا وەکـو چـاش دەکوڵێنرێو بۆژانە سك دەرخواردی منالی ساوا دەدرێت.

٤- خاشخاش: بەوشکی دەکوڵێنرێو لەگـەڵ شـەکردا تێکـەڵ دەکرێ دەدرێ بەوکەسانەی کە کەم خەون.

٥- گـوڵی (گاوزمـان) کـە وەکـو وەنەوشـە وایـە لەگـەڵ لیمـۆی بەسـرە دەکوڵێنرێو ڕەنگاوەکـەی دەدرێ بـەو کەسـانەی کـەلم لـە گورچیلەکەیاندا ھەیە.

٦- بنی ڕێواس: پاش وشك کردنەوەی دەھاڕێتەوەو لەگەڵ شەکردا تێکـەڵ دەکرێ و دەرخواردی ئەو کەسانە دەدرێ کەتووشی برینی (شێرپەنجە)بوون.

٧- گەڵای بی: کوتراوەو ئاوەکەی دراوە بەوکەسانەی لەرزوو تایان بووە.

٨- گەڵاگۆییژ: لەپاش وشك کردنەوەی کوتراوەو کـراوە بەچـای دەرخـواردی ئەو کەسانە دراوە کەنەخۆشی (شەکرە)یان بووە.

٩- گەلای سینەمەکی : پاش کولاندنی بۆرەوانیی خواردراوەتەوە .

١٠- تۆوی (کەتان) : کوتراوەو خراوەتە سەر دوومەڵ بۆ دەربوونی.

١١- جەوی بادامی شیرین : وەکو نوقڵ مژراوە بۆتەنگەنەفەسی بەکارهێنراوە.

١٢- گەلای دار بەڕوو: بە وشکی هاڕڕاوەتەوەو ئەوانەی کەخوێنی لووتیان بەربووە هەڵیان مژیوەو خوێنەکەی وەستاوەتەوە.

١٣- گوڵە هێرۆ: کراوە بەچایی و دەرخواردی ئەوانە دراوە کەشەو زۆر دەکۆکن.

١٤- گیا وەردێنە: کوتراوەو لەکاتی چاو ئێشەدا خراوەتە سەر چاو.

١٥- مازووی شینو شەکر بەیەکەوە هاڕاوە بۆوەستاندنەوەی سک چوون خوراوە.

١٦- گەزۆ: دراوە بەوکەسانەی کەتووشی سوورێژە بوون.

خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە

لـەجیهانی ئـەمڕۆ دا، خوێندنـەوە بـووە بەرەوشـتێکی سـوود بـەخش و بەکـەڵك. وەنـەبێت هـەموو خوێندنەوەیـەکیش ئـەو کەڵکـە ببەخـشێ چـونکە جۆری خوێندنەوە ئەم لایەنە دیاری دەکات. خوێندنـەوە ئەگەرهـەر بۆوەخـت بردنـە سـەربێت، ئـەوا بـێ گومـان ئـەنجامێکی وانـادات بەدەسـتەوە، بـەڵکو پێویـستە خوێندنــەوە بەلێکدانــەوەو لێکۆڵینــەوەوە بــێ. ئــەتوانین هـــەر لەسەرەتاوە خۆمان بەوە رابێنین کەلـەکاتی خوێندنـەوەدا بـە وردی سـەرنج بدەین وەلەو زانیارییانەی لە کتێبێکایە بکۆڵینەوە، ئەو وەختە هەسـت بـەوە دەکەین کە رۆژ لە رۆژ زانیاریمـان هـەر لـەفراوان بوونـدا ئـەبێتو لێکدانـەوەو بیرکردنەوەمان توانایەکی دیکەی دەبێت.

لەکاتێکا، لەو جۆرە خوێندنەوەیەدا کـەبۆ وەخـت بردنەسـەرە یـا بـۆ وەخـت کوشتنە، رێی تێ دەچێ هەر لـەپاش ماوەیـەکی زۆرکـەم نـاوی نووسـەرەکەو نــاوەرۆکی کتێبەکــەی لــەبیر بــچنەوە، لــەو خوێندنەوەیـــەدا کە بەســەرنج و لێکۆڵینەوە وەیەهەســت دەکــەین بــەوەی کەبەشــدارین لەگــەڵ دانەرەکەدا، لەگەڵیان رەنج دەدەین و مێشکمان خەریك دەکەین. ئـەو وەختـە پێویـستە لەتـەك خوێندنــەوەدا، ئـەو سـەرنجانەی بەدڵمانــەو لامـان گرنگـە بینووسینەوە، یا کورتەیەکی کتێبەکە بنووسـینەوە یـا رای خۆمـان دەربـڕین بەرامبەر هێندێ سەرنجی دانەرەکە کەبەدڵمان نییە. لەوانەیە ئەم لایەنە بمان گەیەنێتە شتی وا نـوێ، بیرمـان لەشـتی وابـدا، کەدانـەری ئەوکتێبـەش بـۆی نەچووە بەلایا نەهاتووە.

ئەوەی بەتەنگ ئەوەوەیە کەزانیاری خۆی پەرەپێ بـستێنێ، پێویـستە پـاش خوێندنەوەی هەموو وتارێکی گرنگ و کتێبێکی نوێ، پرسیار

لەخۆی بکات کە چ سوودێکی وەرگرتووە لە خوێندنەوەکەی؟ ئایا ئەو کتێبە سوودی پێ بەخشیووە؟ وەیا زانیاری نوێی بەکەڵك لە چ باسێکدایە وەئایا تێکرا ئەم کتێبە یا ئەو وتارە بەکەلکە و سوودبەخشە، نووسەرەکە سەرکەوتووە تیایدا خۆ ئەگەر ئەم لایەنانەی تیادا نەبێت ئەوە دیارە کە ئەو وەختەی بەسەرمان بردووە بەفیڕۆ چووە. هیچ کتێبێکیش نییەلەسەرووی ئەو تاقیکردنەوەیە بێت چونکە خووێندنەوەکان دەبێ بۆ ئەوەبێ تا سوودی لێکدانەوە کەرەستەی زانیاریمان فراوان بکەین وەخۆمان بە بیری نوێ و ڕووناکو بلیمەتانە پەروەردە بکەین،ئەگەر هەموو نووسەرێك ودانەری کتێبێك بزانێ کە کتێبەکەی بەم تاقیکردنەوەی لێکۆڵینەوەیەدا تێپەڕدەبێت ئەوە،ناچار دەبن زۆرتر بیربکەنەوەو باشتر بنووسن و ئەوەی کەڵك بەخش نەبێت نەیخەنە بازاڕی چاپەمەنییەوە.

دەبا لێکۆڵینەوە، جێی خوێندنەوەی بێ ئامانج بگرێتەوەو ببێ بە ڕەوشتێ کە بیرو هۆشی خۆمانی پێ بەرزبکەینەوە، یا خۆمان پەروەردەکەین بە خوێندنێکی هێمنی قووڵەوە و ئامانجێکی بۆ دابنێین بۆئەوەی زانیاریو لێکدانەوەمان هەر لە گۆڕینو دەوڵەمەندبوونو تازەکردنەوەدا بێ، پێشینان ڕاستیان وتووە، کە باشترین هاوڕێی مرۆڤ کتێبە، چونکە لەچەند لاپەڕەیەکدا جیهانێکی نوێ و بەسەرهاتێکی خۆشمان بۆ دەگێڕنەوە، بە میللەتانی بێگانەمان دەناسێنێ یا باسی ڕابوردوویەکی دێرینمان بە شێوەیەکی دڵ ڕاکێشەر ڕوون دەکاتەوە. دەبا لەم هاوڕێیە بێبەش نەبین و وە هەمیشە هەوڵ بدەین کە لە ناویانا هاوڕێیەکی باش و سوودبەخش هەڵبژێرین. ئەمەش شتێکی زەحمەت نییە ئەگەر هەر لە ئێستاوە کە قوتابیت خۆتی پێڕابێنی، خوێندنەوەکەت بە لێکۆڵینەوەو سەرنج لێدانەوە بێت.

گەشتێك بەهاوینە هەوارەكانی كوردستاندا

كوردستانی عێراق سەراپای هاوینەهەوارێكی ڕەنگین و ڕازاوەیە بەكێكی دڵـڕفێن قەشـەنگی سروشـتییە لەچوارچـێوەی كۆمـاری عێراقـدا، میـوان و گەشـتیار و گەڕیـدە لەبـەهارا ڕوویكاتـە هەرلایـەكی ئـەم هاوینـە هـەوارە پانوبەرینە دارستانی چڕو لووتكەی بەرزی بەفرینی وچیای سـەخت دەبینـێ وتافـەتاف و هاژەهـاژی ڕووبـار چـۆم و كانیـاو ئـارەزووی بیـستنی مەسـت دەكـات، ڕووەو هـەر ڕێگەیـەك بـڕوات لەهەردووبـەری ڕێگەكـە بـستێك زەوی ڕووتەن بەدی ناكات، سەوزەگیاو سەدان جۆرو ڕەنگ گوڵی كێوی ئەو دەشـت و قـەدپاڵی كەژانـەیان وەك بـەرگی بـووكی لادێ ڕازاندۆتـەوە هـۆش و بـیری هەستیار دەبزوێنێ وهەزاران دڵ ئاواتە خوازی ساتێك ژیانە تیایا.

بەلاّم ئەوەی جێگەی داخە ئـەم بەهەشـتە سروشـت كـردەی نەتـەوەی كـورد بێ دەستكاری و بێ ئارایشتە وئەوەندەی پێویست بێت بایەخی پێ نـەدراوە، ئەگەر ئەم ولاّتە نەخرایەتە پشت گوێ وپێ شێل نەكرایە ئەمان دی بەهەزاران گەشتیارو گەڕیدە لەهەمولایەكی ئەم جیهانەوە ڕوویان دەكردە ئـەم ولاّتـەو هەمووگـەلانیش زۆرلەئێـستا باشـتر لەكێـشەی كـورد دەگەیـشتن و بەچـاوی خۆیان دەیان دی ئەم كوردستانە چ ولاّتێكی جوانو بـەپیتو چ نەتەوەیـەكی دلێروئاشتی خوازو دیموكراتی پەروەر و دۆست بەگەلانی تیادەژی.

هەرچەندە ئەم ولاّتەی ئێمە یـەك هاوینـە هـەواری فراوانـە، بـەلاّم باگەشـتێك بكەین بەهەندێ لەو شوێنانەدا كە تاكو ئێستا گەشتیار توانیویەتی بیگاتێ.

ئەگـەر لەناوچـەی بادینانـەوە بكەوینـەڕێ، لەشـاری دهۆكـەوە كەمەڵبەنـدی پارێزگەی دهۆكەو حەفتاوسێ كیاۆمەتر لەشـاری موسـڵەوە دوورە، دەبیـنین ئـەم شـارە هـەرخۆی هاوینـە هـەوارێكی خۆشوسـازگارو میـوەدارو خـاوەن

شوێنی دیدەنییە،ئەگەر لێرەوە ڕووبکەینە شاری (ئامێدی) تادەگەینە ئەوێ چەندان هاوینەهەوار دێتە ڕێگەمان، هەرلەشار دەرچووین پاش ماوەیەك دەگەینە (زاویتە) کە نەوەد کیلۆمەتر لەشاری موسڵەوە دوورەو پلەی گەرمای لە ٢٨ پلەی سەدی تێپەڕناکات هاوینە هەوارێکی فێنك وپڕ لەدارستانی سنەوبەرە، شوێنی حەوانەوەی میوانی تیایە.

پێرست